

GELİŞİM ERZURUM

Yıl 3 | Sayı 15 | Mart 2021 | 10 TL | ISSN 2757-5020

**Kurtuluşa Giden Yolda
Azerbaycan'dan Uzanan Kardeş Kömeği
Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi ve**

**HAGI ZEYNELABİDİN
TAGİYEV**

ISSN 2757-5020

9 770275 750207

TÜRKİYE-AZERBAYCAN DOSTLUĞU

☞ Mehmet SEKMEN*

Türkiye ve Azerbaycan Avrasya bölgesinin iki önemli ülkesidir. Her iki devlet Karadeniz – Hazar havzasında Rusya, Gürcistan, Ermenistan ve İran ile ortak sınırları paylaşmaktadır. Bu ülkeler arasında ortak olan sadece coğrafi sınırlar değildir. Türkiye ve Azerbaycan aynı ırk, dil, din ve kültüre sahip iki ayrı devlet, bir millettir. Mustafa Kemal Atatürk'ün "Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimiz, kederi bizim kederimizdir" sözleri ile Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in "Biz bir millet, iki devletiz" söylemi bahsi geçen kardeşlik bağlarının kesin bir dille ifadesidir. Son dönemde atılan olumlu adımlar sayesinde bu kardeşlik daha da pekişmiş, Devletlerimiz bölgede oyun kurucu bir rol üstlenir hale gelmişlerdir.

I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde Azerbaycan Türklerinin, Rus işgali altında yaşamalarına rağmen

Türkiye'ye Kardeş Kömeği / Kardeş Yardımı" adı altında yaptığı yardımlar tarihte eşine az rastlanır bir dostluk ve kardeşlik vesikasıdır.

Yardımların organize olmasında 1911'de kurulan Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin önemli rolü olmuştur. Cemiyetin merkez binasında toplanan Azerbaycanlı zenginler Türkiye'ye kendi imkânları dâhilinde maddi yardımda bulunmuşlar, Bakü'nün önde gelenlerinden ve Cemiyet-i Hayriye'nin başkanı Hacı Zeynelabidin Tagiyev, yarım milyonla yardımı başlatmıştır. Hacı Zeynelabidin Tagiyev bu kardeşlik köprüsünün sembol ismidir.

Osmanlı Devleti'nin yanında Hindistan, Mısır ve Rusya'da yaşayan Müslümanlara, okullara ve hayır cemiyetlerine ciddi yardımlar yapan Tagiyev'i diğer yerli ve yabancı

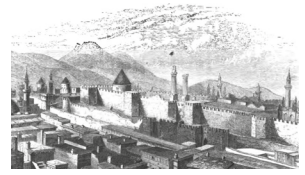
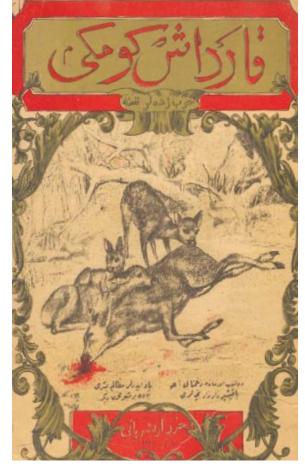
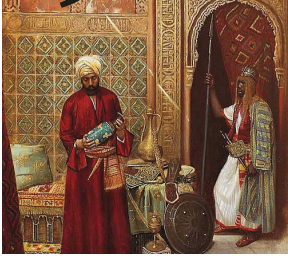
sermayedarlardan ayıran en temel hususiyeti hayatını milletine ve dinine bir hizmet duygusu içerisinde adanmasıdır.

1 Eylül 1924 yılında 101 yaşında açlık ve yoksulluk için de köyü Merdekan'daki evinde bu dünyadan göç eden Tagiyev'in, son yolculuğuna uğurlanırken kalabalık içerisinde kadınların erkeklerden iki kat fazla olmasının sebebi kız çocuklarının eğitimine verdiği desteklerin, Pir Hasan Türbesine defnedildiğinde 44 dilde ağıtın yakılması ise onun İslam Dünyasının gözünde edindiği değerlerin bir nişanesidir.

Bizlere ve gelecek nesillere örnek olacak, 2023 hedeflerimize giden yolda bizlere ışık olacak bu büyük şahsiyetlerin toplumumuza anlatılması bizim için önemli bir gayedir.

Ruhu şad mekanı cennet olsun.

içindekiler

02 Erzurum Konferansında
İran'ın Barış Elçisi Kimdir?
Sajad SOLTANZADE

06 Osmanlı-İran Siyasi İlişkilerinde
I. ve II. Erzurum Antlaşmaları
Dr. Sıtkı Yılmaz KUŞKAY

11 Azerbaycan Türkleri'nin Erzurum
Ahalisine Yaptığı Kardeş Kömeği
Prof. Dr. Betül ASLAN

18 İşgalden 44 Gün Savaşı'na
Dağlık Karabağ Sorunu
Prof. Dr. Mehmet Sait DİLEK

22 Olacak Şey Değil:
Hem Ahşap Hem de 500 Yıl?
Dr. Temel SAĞLAM

24 Envar-ı Şarkıyye:
Doğudan Yükselen Işık
Doç. Dr. Besim YILDIRIM

27 Nargin Adası Esir Kampı
Bakü Halkının Kardeş Kömeği
Prof. Dr. Bingür SÖNMEZ

31 Röportaj:
Özlem KULAÇ

34 Statüko Kurbanı Bir Padişah:
Sultan II. Osman (1604-1622)
Doç. Dr. Süleyman LOKMACI

38 Batı'dan Bakarak Eleştirel Bir
Seyahat Tarihi
Şahin TORUN

44 Hayırsever Bir Azerbaycan Türkü
Hacı Zeynelabidin Tagiyev
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT

47 Seyidov'un Hatırasına
(1916-1918)
Cüneyt Murat TOLAN

48 Devlet-İnsan
Hacı Zeynelabidin Tagiyev
Dr. Aygün HASANOĞLU

51 Bakü ve Azerbaycan'da
Gördüklerim
Fahrettin Erdoğan

54 Bakü İslam Cemiyeti ve
Oltu Millî İslam Kongresi
Mecit HAŞİMOĞLU

57 İki Devlet Tek Millet Fikrine
Adanmış Bir Hayat
Öğr. Gör. Nurullah NEHRİ

59 Bakü Müslüman Cemiyet-i
Hayriyesi ve İşgal Altındaki
Türk Şehirlerine Yardım Faaliyetleri
Abdurrahman ZEYNAL

64 Erzurum'a Kardeş Kömeği Müzesi
Alparslan KOTAN

GELİŞİM ERZURUM

Palandöken Gelişim
Derneği'nin yayın organıdır.

ISSN: 2757-5020

YIL 3 | SAYI 15
Mart 2021 | 10 TL

İmtiyaz Sahibi

Lokman LOKMACI

Yazı İşleri Sorumlusu

Numan ÜN

Sayfa Tasarımı

Cavit Emre ŞEN

İletişim

Solakzade Mahallesi
2. Marketler 13. Çarşı Sokak
Palandöken/Erzurum
0 (530) 544 76 72

gelisimerzurumdergisi

Baskı

ZAFER MEDYA GRUP
Yenikapı Caddesi
Eski Cezaevi Karşısı
Kadıoğlu Sokak No: 1
Yakutiye/Erzurum
0 (442) 234 22 85
zafergrafikofset@gmail.com

© Her hakkı saklıdır.

Bu dergide yer alan yazı, makale, şiir ve fotoğraflar elektronik ortamlar da dahil olmak üzere yazılı izin olmaksızın kullanılamaz.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Yayımlanan eserlerin tüm mesuliyeti yazarlarına aittir.

ERZURUM KONFERANSINDA İRAN'IN BARIŞ ELÇİSİ KİMDİR?

☰ Sajad SOLTANZADE*

400 yıldan beri İran ile Türkiye arasındaki sınır, barış ve dostluk sınırı olarak bugüne geldiği için Rabbimize şükran borçluyuz. Bilindiği üzere tarih boyunca milletler arasında savaş ve çatışmalara neden olan veya barış ve dostluğa vesile olan kişi ya da mekanlara simgesel olarak önem atfedilmiş, bunlar tarihte kayda alınmışlardır. Birbirlerine komşu olan İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerde, Erzurum kentimiz böyle bir konumu sahiplenmiştir.

İran ve Türkiye gibi iki büyük komşu ülke arasında ki ihtilaf ve çatışma zeminlerinin ortadan kaldırılması konusunda ülkelerimiz arasında imzalanan ve bugün hala geçerliliğini koruyan 1. ve 2. Arzene-terrum(Erzurum) Antlaşmalarının payı çok olmuştur.

İran, Osmanlı, İngiliz ve Rusya temsilcilerinin katılımıyla 4 yıl (1843-1847 Miladi yıl) süren dördü bir konferans düzenlenmiş, bitiminde 1. ve 2. Arzene-terrum (Erzurum) Antlaşmaları imzalanmıştır. 2. Antlaşmanın önemi diğerine göre

daha fazladır. Bu Antlaşmaya göre iki komşu arasında asırlar boyunca sorun teşkil eden ve iki millet arasında savaş ve husumetlerin kaynağı olan muhtelif sorunlar çözüme kavuşturulmuştur. Taraflar arasında varılan anlaşmaya göre, iki ülke arasındaki ortak sınırlar Ağrı Dağı'nın en uç kuzey noktasından, en güney uç noktasında bulunan Khorramshahr (Muhammeh) kadar belirlenmiş, yapılan antlaşmaların uygulanmasıyla iki komşu arasındaki sınır anlaşmazlıkları son bularak milletlerimiz arasında barış ve dostluk kurulmuştur.

2. Erzurum Antlaşmasına İran'ı temsilen katılan kişi-

nin karakteri ve taşıdığı vasıflar İran halkı için yapılan anlaşmanın özel bir öneme sahip olmasına sebep olmuştur. Sözü edilen temsilcimiz konferanstaki görevi bittikten sonra İran'ın siyasi ve sosyal hayatında özel bir konuma sahip olmuş, ismi İran tarihinde ve İran halkının hafızasında ölümsüzleşmiştir.

Kaleme alınan bu kısa yazıda bu tanınmış İranlı karakter ve devlet adamından ve isminin tarihimizde kalıcı olmasının nedenlerinden kısaca bahsetmek isterim;

➤ **Mirza Taghikhan (Emir Kebir); Doğuştan, Azerbaycan Emir Nizam (Ordu Komutanı) 'lığına kadar,**

1807 yılında İran'ın Farahan kentinde dünyaya gelen Mirza Taghikhan'ın babası üst düzey devlet adamlarından birisine Aşçılık yapan biriydi. Kadim İran sosyal düzeninde kadim bir geleneğe göre elit ve zengin ailelere hizmet veren ailelerin çocukları arasında yetenekli olanları, bu aileler eğitimi

konusunda kendi evlatlarından ayırt etmezler, eğitim ve öğrenimlerine büyük ihtimam gösterirlerdi. Mirza Taghıkhan Allah vergisi olan zekası sayesinde İran'da ki bu kadim geleneğin kendisine sunduğu bu şansı ve fırsatı kullanarak şehzadelerle birlikte eğitim ve öğretimden nasibini almış ve kendisi Azerbaycan Valisinin şehzadelerinden birinin aşçısı olan babasıyla birlikte Tebriz'e gelmiştir.

Yetenek ve üstün kabiliyetleri sayesinde Tebriz hükümdarlarının dikkatini çeken Mirza Taghıkhan, çok genç yaşlarda devlet hizmetlerine başlamış ve 20 yaşındayken

Azerbaycan ordusunda katip olarak işe başlamıştır. Sonrasında ise orduda hızla yükselen Mirza Taghıkhan, 1837 yılında İdari ve Askeri alanlarda en yüksek rütbe sayılan Azerbaycan Vilayeti Emir Nizam(Ordu Komutanı) rütbesine yükselmiştir.

➤ Emir Kebir'in Diplomatik görevleri

Tebriz'den görevlendirilen Emir Kebir Rusya, Erivan ve Erzurum'da 3 diplomatik görevde bulunmuştur. İlk olarak 22 yaşındayken, İran Veliah-tınında bulunduğu heyette görevlendirilerek Tiflis, St. Petersburg ve Moskova'ya 10

aylık (1829-1830) bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Söz konusu heyetin amacı Çarlık Hükümetinin Büyükelçisi Griboydof'un istenmeyen davranışları ve provakasyonları neticesinde ayaklanan halk tarafından Tahran'da öldürülmesinden kaynaklanan ihtilafların çözümü ile ilgili idi.

Emir Kebir söz konusu heyette katip olarak bulunuyordu. Ziyaret sırasında yeteneklerini ispatlayarak kendisini tanıtmayı başardı. Rusya'da 10 aylık ikamet süresince bir çok askeri makama, sanayicileri, eğitim ve kültür merkezlerini, devlet dairelerini, bankaları ve ticaret odalarını ziyarette bulunarak, Rusya toplumunun gelişim hayatıyla yakından tanıştı. Bu tanışma kendisinin siyasi geleceği için iyi bir tecrübe oldu.

Emir Kebir'in Erivan ziyareti ise bir protokol ziyareti şeklinde gerçekleşmiştir.

1843 yılında İran Şah'ından aldığı yetki belgesiyle Erzurum konferansına olağanüstü ve tam yetkili bir elçi olarak katılan Emir Kebir'in siyasi hayatında Erzurum'un çok önemli bir yeri vardır. 200 kişilik askeri ve sivil erkandan oluşan heyetiyle birlikte Erzurum'a gelen Emir Kebir, Erzurum Paşası tarafından Erzurum Kapısında karşılanmıştır. Beraberinde bulunan heyetin çoğu Tebriz'e geri dönen Emir Kebir 35 kişilik bir heyetle yapılacak konferans için Erzurum'da kalmıştır. Konferansın ilk toplantısı Mayıs 1843 yılında yapılmış ve yapılan müzakereler sonunda İran, Osmanlı, İngiliz ve Rusya temsilcilerinin katılımıyla 2 Haziran 1847 günü Antlaşma imzalanmıştır.

Bahsi geçen 4 yıllık Konferans sırasında iki ülke arasında meydana gelen çeşitli hadiseler dikkate alındığında, Emir Kebir'in şahsi dirayetinin ve ortaya koyduğu karakterin ve yapılan işbirliğinin antlaşmanın imzalanmasında büyük bir etkisi olmuştur. Rus ve İngiliz Temsilcilerinin konferanstaki rolleri sembolikti ve tarafsız değillerdi. Konferanstaki İngiliz ve Rusya temsilcileri sadece kendi devletlerinin çıkarlarını koruyorlardı. Bu ikilinin konferansta takip ettikleri siyaset, göz önüne aldıkları çıkarlar ve aralarındaki çekişmeler Erzurum konferansındaki müzakerelerin gidişatını zorlaştırıyordu.

Konferansa Temsilen katılan İngiliz Temsilcisi Emir Kebir'in karakteri ve yapılan Müzakereler hakkında şöyle yazmaktadır: "Çok ölçülü konuşurdu. Ne zaman nerede ne diyeceğini biliyordu ve müzakereler esnasında ustaca yöntemler kullanırdı. Nerede üstten alacağını ve nerede alttan alacağını çok iyi bilirdi. Emir Kebir'in davranışları ve ortaya koyduğu tavır hem konferans sırasında hem de şehir gezintisi esnasında ağır başlılık ve metanet dolu idi. Öyle

ki dost ve düşmanın saygısını kazanmıştı.

Erzurum'daki 4 yıllık ikametinin, Emir Kebir'in Siyasi karakter evriminde çok büyük payı olmuştur. Emir Kebir yapılan müzakereler esnasında Rus ve İngilizlerin İran hakkında yürüttükleri siyasetin amaçları hakkında ve uluslararası diplomasi işlemlerinin şekil unsurları hakkında birinci elden bilgi ve tecrübe sahibi olmuştur. Burada kazandığı tecrübeler sadrazamlığı sırasında yukarıda adları geçen güçler hakkındaki siyasetinin ayarında çok etkili olmuştur. Diğer taraftan Emir Kebir'in Erzurum'da bulunduğu sırada ülkede Tanzimat Dönemi olarak tabir edilen İdari ve Askeri reformlar yapılmakta idi. Bir Müslüman ülkede uygulanan bu reformları bizzat yerinde müşahede eden Emir Kebir'in edindiği intibalar onun gelecekte Sadrazamlık döneminde İran'da uygulayacağı siyasi, sosyal ve askeri reformlarında çok etkili olmuştur.

Türkçeyi Tebriz'de öğrenen Emir Kebir, Türkçeyi Erzurum'da daha çok geliştirdi. Bu onun ülkede yapılan Tanzimat gelişmelerinden faydalanmasını sağladı. Ayrıca Erzurum'da elçiliği döneminde birçok Avrupa kaynaklı ve özellikle Fransızca kitapları topladı ve kendi gözetiminde tercüme ettirerek, dünyamızın tarihi, coğrafyası, siyaseti ve ekonomisi hakkında Farsça bir kitap hazırlattı.

➤ Sadrazam Emir Kebir'in en önemli hizmetleri

1847 de Tebriz'e dönen Emir Kebir yeniden Azerbaycan Ve-

zir Nizamlığını üstlenerek, Nasireddin Mirza(Valiaht)'ya daha da yakınlaştı. 4 Eylül 1848 yılında vefat eden Muhammed Şah'ın yerine taht'a oturan Nasireddin şah; Azerbaycan Emir Nizam(Ordu Komutanı)'ı iken Emir Kebir'i Sadrazamlığa atayarak ona "Emir Kebir" lakabı ile birlikte yayınladığı bir kararla ülkenin tüm işlerini ona teslim etti. Emir Kebir ilerici karakteri ve önceki görevleri sırasında ülke içinde ve dışında edindiği tecrübeler ile kısa süren Sadrazamlığı döneminde büyük reformların ve hareketlerin temelini attı. Adını yeni İran mimarı olarak İran tarihine yazdırdı.

Emir Kebir döneminde temeli atılan ve İran'ın gelecekteki gelişmesinde önemli rol oynayan bazı hizmet ve reformlara aşağıda kısaca yer verilmiştir:

- Darulfunun Medresesinin kuruluşu ile birlikte öğrencilerin öğrenimi için yurt dışına gönderilmesi yerine, mühendislik, tıp, eczacılık, maden ve yeni ilimlerin yurt içinde eğitim ve öğrenimini sağladı.
- Devlet adamları ile halkın ülke ve dünyada yaşanan olaylar hakkında bilgi edinmelerini sağlamak amacı ve ülkede bilgi akışı ve oluşumunu sağlamak amacıyla "Vakayi-i İttifakiye" gazetesinin yayınlanmasını sağladı.
- Ülkenin mali ve idari sistemini düzeltmek, devletin gelir ve giderlerini ayarlamak amacıyla özel bir komisyonun oluşturulması, sarayın masraflarının düşürülmesi ve saraylılar ile güç merkezine yakın kişilerin hesapsız

harcamalarının önünün kapatılmasını sağladı.

- Ülkede etkin bir vergi sistemini oluşturarak yeterli miktarda vergi ödemeyen büyük mülk ve arsa sahiplerine vergi uygulamasını sağladı.
- İran'da yeni ordu oluşturulmasını, askeri okulun kuruluşunu ve bu amaç için tarafsız ülkelerden hocaların istihdamını, ayrıca ülkenin çeşitli yerlerinde silah ve mühimmat fabrikalarının kuruluşu ile garnizon oluşturulmasını ve İngiltere'den gemi alımı ile deniz kuvvetlerinin kurulmasını gerçekleştirdi.
- Ülke genelinde ve dışında cereyan eden durumlar hakkında bilgi edinme ve yabancı büyükelçilikler ile yabancı elemanların istihbarat faaliyetlerine karşı önlemlerin alınması amacıyla istihbarat ve güvenlik sisteminin oluşturulmasını sağladı.
- Sermaye mallarının ihracat ve ithalatını kontrol altına almak amacıyla ülkenin dış ticaret ile ekonomisini organize etti.
- Yurt dışı seyahatleri sonucunda elde edilen tecrübelerle çeşitli alanlarda fabrikalar kurarak, gençlerin meslek edilmeleri için yurt dışına; Rusya, İstanbul ve Avrupa'ya işgücünü gönderdi.
- Ülkenin her tarafına erişim amacıyla posta sisteminin ve çapar hanelerin kurulmasını sağladı.
- Hastane yapımı, Sağlık sisteminde reform ve özellikle

aşılama ve önleyici sağlık hizmetleri üzerine vurgu yaparak, hastalıkların ülkeye girişini önlemek amacıyla ülke sınırlarında karantina uygulaması yoluyla sağlık sisteminin düzeltilmesini sağladı.

Emir kebir'in Siyasi karnesi için çok önemli olan Erzurum ziyareti,1843 yılında İran Şah'ından aldığı yetki belgesiyle Erzurum konferansına Olağan üstü ve tam yetkili bir elçi olarak 200 kişilik Askeri ve Sivil erkan heyetiyle birlikte Erzuruma geldiğinde, Erzurum paşası tarafından Erzurum kapısında karşılandı. Beraberinde bulunan heyetin çoğu Tebrize geri döndü ve Emirkebir 35 kişilik bir heyetle Erzurumda ikamet etti. Mayıs 1843 yılında Konferansın ilk toplantısı yapıldı.ve yapılan müzakereler sonunda, İran, Osmanlı , İngiliz ve Rusya temsilcilerinin katılımıyla 2 Haziran 1847 günü Antlaşma imzalandı.

➤ Emir Kebir'in Şehadetine neden olan reformlar

Emir Kebir'in yurt içindeki reformları, Nasireddin Şah'ın annesi gibi birçok fesat dolu bozuk saraylılar ve devlet adamlarının memnuniyetsizliğine ve onların Emir Kebir'e

karşı olumsuz tutum takınmasına sebep oldu. Emir Kebirden rahatsız olan muhalifler onun, Şah'ı tahttan indirip yerine kendisinin geçme niyetinde olduğu konusunda Şah'ı ikna ettiler. Emir Kebir'in Rusya ve İngiltere'ye karşı bağımsız ve onur verici dış politikaları İran Sarayında rol sahibi olan yabancı güçlerin de memnuniyetsizliğine sebep oldu. Nihayet bu husumetler ve komplolar neticesinde Emir Kebir 39 ay Sadrazamlığının sonunda, Nasireddin Şah'ın kararı ile Sadrazamlıktan azledildi ve Kaşan kentine sürgüne gönderildikten 2 ay sonra 10 Ocak 1852 tarihinde Kaşan şehrinde bulunan Fin adlı bir hamamda şehit edildi. Naaşı ilk önce Kaşan'a nakledilerek daha sonra Kербela'da İmam Hüseyin Türbesinin civarında toprağa verildi.

Son olarak, bu tanınmış vatansever devlet adamımızın anılmasıyla birlikte, tarihi Erzurum kent yöneticileri ile seçkin insanlarına bir öneride bulunmak isterim;

Milletler arasında barış ve dostluğu kurmuş olan seçkin ve önemli insan ve mekânların hatıralarına uygun olarak, Emir Kebir'in Erzurum'da uygun bir zamanda, Erzurum'a ve Emir Kebir gibi yüce ve değerli bir şahsiyete yakışır bir konferansla anılması gerekmektedir. Böylelikle tarihi değerlerimizi, ortak kültürümüzü, ticari ve insani ilişkilerimizi, etkileşim ve dostluğumuzu, yeni kuşaklara anlatma sırasının bize geldiğini, ayrıca bu dostlukların sağlanmasını, taş üstüne taş koyma sırasının da bize geldiğini ve bundan oluşacak faydalardan karşılıklı olarak yararlanmamız gerektiğini." Dile getirmeliyiz.

OSMANLI-İRAN SİYASİ İLİŞKİLERİNDE I. VE II. ERZURUM ANTLAŞMALARI

Dr. Sıtkı Yılmaz KUŞKAY*

► GİRİŞ :

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki 1514 savaşından sonra, 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin (Zohab) Antlaşmasıyla Türkiye-İran Sınırı çok değişiklik göstermeden bugüne kadar gelmiş, ancak Irak-İran arasındaki 1599 km'lik sınırdaki sık sık değişimler olmuştur. Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki ilk antlaşma 1555 yılında Amasya'da yapılmış¹ ve bu antlaşmayı Ferhat Paşa (1590), 1639 Kasr-ı Şirin, Hemedan (1727), Kerden (1746), I. Erzurum (1823) ve II. Erzurum (1847) antlaşmaları takip etmiştir.² 1801'de Gürcis-

tan'ın Rusya'nın egemenliğine girmesinden sonra, Güney Kafkasya'da, Rusya Osmanlı Devleti ve İran'ın aleyhine genişlemeye başlamış ve İran 1813'te Rusya yenilgisi sonrası Gülistan Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmış ve İran başta Gürcistan olmak üzere Derbent, Bakü, Şirvan ve Gence üzerindeki iddialarından vazgeçmiştir.³ Rusya Kafkasya Orduları Baş Komutanı Prens Paskiyeviç'in 1826-1828 İran'a seferi sonucu, İran Rusya ile Türkmen Çay Antlaşmasını imzalamak zorunda kalarak, Aras'ın kuzeyindeki bölgeyi fiilen kaybetmiş ve bunun sonucunda Azerbaycan resmen

ikiye bölünmüştür. Rus Kumandan Paskiyeviç'in 1828-1829 Osmanlı topraklarına seferleri sonucu, Erzurum ve Kars kaybedilmiş, ancak 14 Eylül 1829 Edirne Antlaşmasıyla Ruslar kazandıkları toprakları geri vermişlerse de, Batum hariç bütün Karadeniz limanları Rusların eline geçmiştir.

Osmanlı Devleti batıda Yunanistan sorunu ile uğraşırken, doğuda Kaçar Veliht Prensi Abbas Mirza Osmanlı topraklarına seferler düzenliyordu ve hatta 1821 de ordusuyla Beyazıt'a kadar da gelmişti ve Toprak Kale'de yapılan savaşı kazanarak, Kole-

1 29 Mayıs 1555 tarihli Amasya Antlaşması , her ne kadar Osmanlı Devleti ile İran-Safevi Devleti arasında yapılsa da, Gürcistan'ı da ilgilendirdiğinden , Osmanlı Devleti ile Gürcistan arasında yapılan bir antlaşma gibi görülmektedir.

2 Kaveh Farrokh, Iran At War :1500-1988, Osprey Publishing ,Oxford 2011, s.202-205, Richard Schofield,"Mid-nineteenth century efforts to delimit and map the Perso-Ottoman boundary", Roxane Farmanfarmanian 'ı editörlüğünü yaptığı "War and Peace in Qajar Persia" adlı kitaptan,Routledge ,London 2008,s.150.

3 Peter Avery, Modern Iran,Ernest Benn Ltd., London 1960.,s.45-50.

ra Salgını engeline takılmasa, Küçük Asya'nın kilidi konumundaki Erzurum'a yürümek istiyordu. Bu iki komşu devletin aralarındaki sorunların çözümünde, Rusya ve İngiltere artık birer oyun kurucu devlet haline geldiler ve özellikle II. Erzurum Antlaşmasında ekonomik ve emperyalist çıkarlarını dikte ettirdiler.⁴

I ve II. Erzurum Antlaşmaları, Osmanlı Devleti ile İran Devleti arasındaki antlaşmalarda ilk defa mezhep farklılığından dolayı, İran tarafının özrünün yazılmadığı antlaşmalar olması bakımından çok önemlidir.

➤ İRAN VELİAHT PRENSİ ABBAS MİRZA'NIN SABIRSIZLIĞI

Tebriz'de yerleşik Veliht Prens Abbas Mirza (1789-1833) ve ağabeyi Muhammed Ali Mirza Devletşah (1789-1821) Osmanlı-İran sınırına doğru sürekli akınlar düzenliyordu. Bu seferlerin çoğunda da galip gelmişlerdi. Osmanlı Sultanı II. Mahmut, Tuna ve Kafkasya Cephelerinde sürekli ilerleyen Rusya, Yunanistan ve Kolera salgını ile uğraşıyordu. Sık sık sınırları ihlal eden İran'a da karşı bir sefer düzenlemeyi düşünüyordu. Abbas Mirza, İstanbul'da bulunan İngiltere Büyükelçisi Stratford Canning'e ricalarda bulunarak, Sultan'ın fikrini değiştirmesini sağladı. Erzurum Valisi Rauf Paşa ile İran delegasyonu başı Mirza Muhammed Aştiyani arasında yapılan görüşmeler sonrası 28 Temmuz 1823'te I. Erzurum Antlaşması imzalandı.⁵

➤ I. ERZURUM ANTLAŞMASI

I. Erzurum Antlaşması'nda İslam Kardeşliği ön plana çıkarıldı ve yine ilk defa mezhep farklılıkları dikkate alınmadı. Daha önce İran ile yapılan antlaşmalarda, "Tarziyye-Özür" yer alıyordu.

Afşar Hanedanı Şahı Nadir Şah (1688-1747) Sünni ve Şii inançlarını uzlaştırmak için çok uğraşmıştı. Bu antlaşmada Şii inancı Ehl-i Sünnet içinde sayıldı. Bu açıdan antlaşmanın ikinci maddesine göre, İranlı hacılar korunacak ve diğer ülkelerin Müslümanları gibi muamele edilecek ve onlardan İslam dışı vergiler alınmayacaktı.

Bu antlaşma İran ile Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu antlaşmaların yenilenmesi sayılabilir. Coğrafik sınırların gözden geçirilmesi, İranlı hacılara yapılacak muamele, kaçakçıların durumu, savaş esirlerinin serbest bırakılması, sınır boylarındaki aşiretlerin durumu, Osmanlıların işgal ettiği topraklardan çekilmesi, sınırdan yapılacak ticarete uygulanacak vergi ve Osmanlı topraklarını, hayatını kaybetmiş tüccar ve İran vatandaşlarının mal varlıklarını korumak gibi konular görüşülen önemli konulardı.

Antlaşmanın birinci maddesine göre, her iki devlet birbirinin içişlerine (özellikle İran, Kürdistan ve Bağdat eyaletleri) işlerine karışmayacaklardı ve her iki tarafta ki yaylak-kışlak yapan aşiretlerin durumuyla ilgili uzlaşmışlardı.

İkinci maddede ise Osmanlı ve İran devleti arasından en çok anlaşmazlığa yol açan hacılar ve ziyaretçiler korunacak ve beraberinde taşıdıkları eşyadan bir defaya mahsus değer üzerinden yüzde 4 vergi alınacaktı.

Üçüncü maddede, İran ve Osmanlı Devleti arasındaki baş ağrıtan en önemli sorunlardan biri olan, aşiretlerin durumu idi. Osmanlı Devleti, Osmanlı tarafında oturan Haydaranlı ve Sibekin aşiretlerinin sınır güvenliğini tehdit etmelerini engelleyeceğini İran'a taahhüt etmişti.

Dördüncü maddede iki devletten birine sığınan kişilere gerekli yardımın yapılacağı hükme bağlanmıştır.

Beşinci madde Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İran tüccarlarının malları altmış gün içinde sahiplerine geri verileceği kabul edilmiştir.

Altıncı maddede Osmanlı Devleti topraklarında vefat eden İranlıların mallarının sahipleri gelene kadar güvenliklerinin sağlanacağı konusunda uzlaşmıştır.

Yedinci maddede ise her iki devletten birer kişinin barış temsilcisi olarak görev yapacağı ve bu kişilere üç yılda bir değişeceği konusunda anlaşmaya varılmıştır.⁶

I. Erzurum Antlaşmasından bir yıl öncesi, Erzurum ve Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ikamet eden İranlıların da, 16. Yüzyıldan beri Hristiyan yabancılara uygulanan "Düvel-i Ecnebiyye Defterleri" ne

4 Randall Lesaffer, The Iran - Iraq Border : A Story of Too Many Treaties, Oxford Historical Treaties Online, Oxford University Press, Oxford 2015, <http://opil.louplaw.com/page/iran-iraq-border>.

5 Sabri Ateş, Ottoman-Iranian Borderlands : Making a Boundary 1843-1914, Cambridge University Press, Cambridge 2013, s.54.

6 Abdolvahid Soofizadeh, I ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasî Açısından Değerlendirilmesi, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 32, Sayı 54, 2013, s.191.

kayıt uygulaması kapsamına alındı. Bu tarihten önce İranlılar “Ümmet” kapsamındaydı. Böylece Osmanlı- İran ilişkilerinde çağdaş bir yol izlenmeye başlandı.⁷

II. ERZURUM ANTLAŞMASI

Rusya ile İran arasında 1828 Türkmen Çay Antlaşmasından sonra, çok acıklı bir olay meydana geldi. İran Kaçar hanedanı ile Rusya'nın ilişkilerini hedef alanlar Tahran'da ki Rus Büyükelçiliğine yaptıkları baskında, Büyükelçi Aleksandr Semyenovîç Griboyedov ve maiyeti öldürüldü. Bu olayın Rusya-İran ilişkilerine çok olumsuz etki yapacağı düşünülürken, Rusya'da ki iç meseleler yüzünden, beklenen olumsuzluğa sebep olmadı.⁸

İran ve Rusya arasında yapılan Türkmen Çay Antlaşması ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan 8 Temmuz 1833 tarihli Hünkâr İskeleyi Antlaşması İngiltere ve Fransa'nın protestolarına ve büyük endişelerine yol açtı. Her iki antlaşma ile Rusya'nın güneye doğru bir adım daha ileri gitmesi, özellikle İngiltere'de büyük tedirginlik doğurdu. Bu yüzden, İngiltere ve Fransa donanmalarını Çeşme Limanı'na bile gönderdiler. Bu yüzden, İngiltere, 19. yüzyılda Hindistan Ticaret Yolları üzerinde bulunan Osmanlı Devleti ve İran'ın toprak bütünlüğünden yana olmuştur. İngiltere, Kavallalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır ve Suriye'ye hâkim olmasını

istemiyordu. Zayıf bir Osmanlı Devleti, hem İngiltere ve hem de Rusya'nın çıkarına idi.⁹

1833-1842 yılları arasında İran ile Osmanlı Devleti arasında yine bazı olumsuz gelişmeler oldu. İran'ın Herat şehrini işgal etmesi Osmanlı Devletini kızdırdı. 1837 yılında, Bağdat Valisi Necip Paşa İran'ın Muhammere Limanı (Hürremşehir) cezalandırarak şehri, ateşe verdi.¹⁰

Sınır boylarındaki aşiretlerin devlete olan bağlılıkları ile sınırlı olan asayiş, bu bağ zayıflayınca şiddet hareketlerine dönüşüyordu. Bu durumdan endişelenen, bölgede etkin iki büyük güç Rusya ve İngiltere, İran ve Osmanlı Devleti'ni ortak bir masada bir araya getirmeye karar verdiler. Böylece Osmanlı ve İran İmparatorlukları arasında arzu ettikleri anlaşmayı sağlayabilmek için gerekli hukuki zemini oluşturular. Her ikisi arasında yüz yıllardır var olan sınır sorunlarını bir defa da çözmek yerine, yeni sorunlar ortaya çıkardılar. Konferans için önce yer aradılar. Osmanlı Devleti Erzurum'u teklif etti. Erzurum, hem İstanbul ve hem de Tahran'a aynı mesafedeydi. Erzurum, Trabzon-Tebriç İpekyolu üzerinde önemli bir odak noktasıydı ve gümrükleme merkeziydi. Konferansa katılacak Rusya, İngiltere ve İran'ın konsoloslukları vardı. Ayrıca Erzurum'da yerleşik bir İranlı koloni vardı. İngiltere, Rusya ve İran Erzurum'u onaylayınca, konferans tarihini tespit

etme ve konferansta katılımcı ülkeleri temsil edecek delegelerin seçimi kalmıştı.

Erzurum Konferansına Katılan Delegeler :

Osmanlı Temsilcileri	İran Temsilcileri
Nuri Paşa (öldü) yerine Sadullah Enveri Efendi	Mirza Taki Han
Bekir Paşa	Mirza Ahmet Han
Kamil Efendi	Mirza Ahmet Han Ferhani
Rüştü Paşa (Tercüman)	Çırağ Ali Zencene
Zaim Ağa	Jan Davud Mesihi (Tercüman)

İngiltere Temsilcileri	Rus Temsilcileri
Alb. William Fenwick Williams	Alb. Jozef Fransievîç Dainese
James W. Redhouse	Proseuriakof
Taylor Thomson	Bay Monkine (Tercüman)
Joseph Dickson-Doktor	

7 Sabri Ateş, Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary 1843-1914, s.56.

8 Abdülvahid Soofizadeh, Özgür Türker, Rusya-İran (Kaçar) İlişkileri Adına Dehşet Verici Bir Hadise : Rusya'nın Tahran Başkonsolosluğu Baskını ve Büyükelçi Aleksandr Griboedov ve Maiyetinin Katledilmesi (1 Şubat 1829), Belleten Dergisi, Sayı .82, 2018, s.569-586.

9 İbrahim Aykun, Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Anlaşması, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1995.

10 Kaveh Farrokh, Iran At War :1500-1988, Osprey Publishing ,Oxford 2011, s.204.

Osmanlı Devleti Murahhas olarak Nuri Paşa'yı tayin etse de, Nuri (Mehmed Nuri Efendi) Paşa'nın Erzurum'a geldikten sonra aniden vefat etmesi yüzünden yerine Esseyid Mehmet Enveri Sadullah Efendi tayin edildi.¹¹ Konferansın açılış günü olarak 15 Mayıs 1843 Pazartesi günü açıklandı. İran Heyeti Başkanı Mirza Taki zaten Erzurum'da idi.

Robert Curzon'da İngiliz Heyeti Başkanı Albay Williams'a eşlik etti. Kербela'da meydana gelen olayların Erzurum Konferansını olumsuz etkileri, Rusya ve İngiltere'nin büyük gayretiyle önlenecek, konferansın yapılması sağlanmıştır. Toplantıların haftada bir yapılması da, konferansın uzamasını sağlayan başka bir etken olmuştur.

31 Mayıs 1847'de yapılan II. Erzurum Antlaşması dokuz maddeden oluşmaktadır. Antlaşmanın ilk maddesinin konusu iki devletin de birbirine maddi bir talepte bulunmayacağı ile ilgilidir. İran Devleti Zöhab şehrinin batı tarafını, Osmanlı Devleti de Zohab'ın doğu tarafını ve Kürend deresini İran Devleti'ne bırakacaktır.

İkinci maddede ise, İran'ın Süleymaniye şehrinde vazgeçmesi, bunun karşılığında da Osmanlı Devleti'nin Muhammere (Hürremşehir) Limanını, Hızır Adasını (Abadan) ve Kuzistan'ın güney batısında kalan bazı bölgeleri İran'a bırakacak, İran gemileri Şattülarab'ta rahatça giriş-çıkış yapabileceklerdir.

Üçüncü maddede iki devletin kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri yerlerden vazgeçmeleri ve en kısa zamanda sınırları belirlemek için mühendisler yollamaları karara bağlanmıştır.

Dördüncü maddede ise bu anlaşmanın imzalanmasına sebep olan savaşın iki devlette de yol açtığı zararların geciktirilmeden ödenmesi konusunda antlaşmaya varılmıştır.

Beşinci madde savaş sırasında taraflardan herhangi birine sığınanları konu almıştır. Osmanlı Devleti kendisine sığınan İran şehzadelerini Bursa'ya yerleştireceğine ve oradan başka bir yere gitmelerine ve İran Devleti'ne karşı gizli bir iş çevirmelerine izin vermeyeceğine dair söz vermiştir. Bunun dışındaki esirler ise karşılıklı teslim edilecektir.

Altıncı madde tüccarların vergilendirilmesi konusundadır. Bu maddede de I. Erzurum Antlaşması ölçü alınmış ve ikinci maddesi aynen kabul edilmiştir.

Yedinci madde iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Osmanlı Devleti hacılara ve ziyaretçilere eski imtiyazlarını geri verecek ve kutsal yerleri güven içinde ziyaret etmeleri temin edilecektir. İkinci bölümde ise, Osmanlı Devleti İran Konsolosluklarını resmi olarak tanıyacak ve diğer ülke konsoloslarına tanıdığı hakları İran konsoloslarına da tanıyacaktır (Mekke ve Medine hariç). Buna karşılık İran Devleti de Osmanlı konsoloslarına

diğerlerine tanıdığı hakları Osmanlı konsoloslarına da tanıyacaktır.

Sekizinci madde sınırlarda gerçekleşen hırsızlıklar ve kaçak olarak yapılan giriş çıkışlarla alakalıdır. Bazı aşiretlerin kimlikleri belli, bazılarının ise belli değildir. Kimliği belli olanların ait oldukları toplara geçirilmesi, kimlikleri belli olmayanların ise hangi devlete tabi olacaklarını seçme hakkı elde etmesi karara bağlanmıştır.¹²

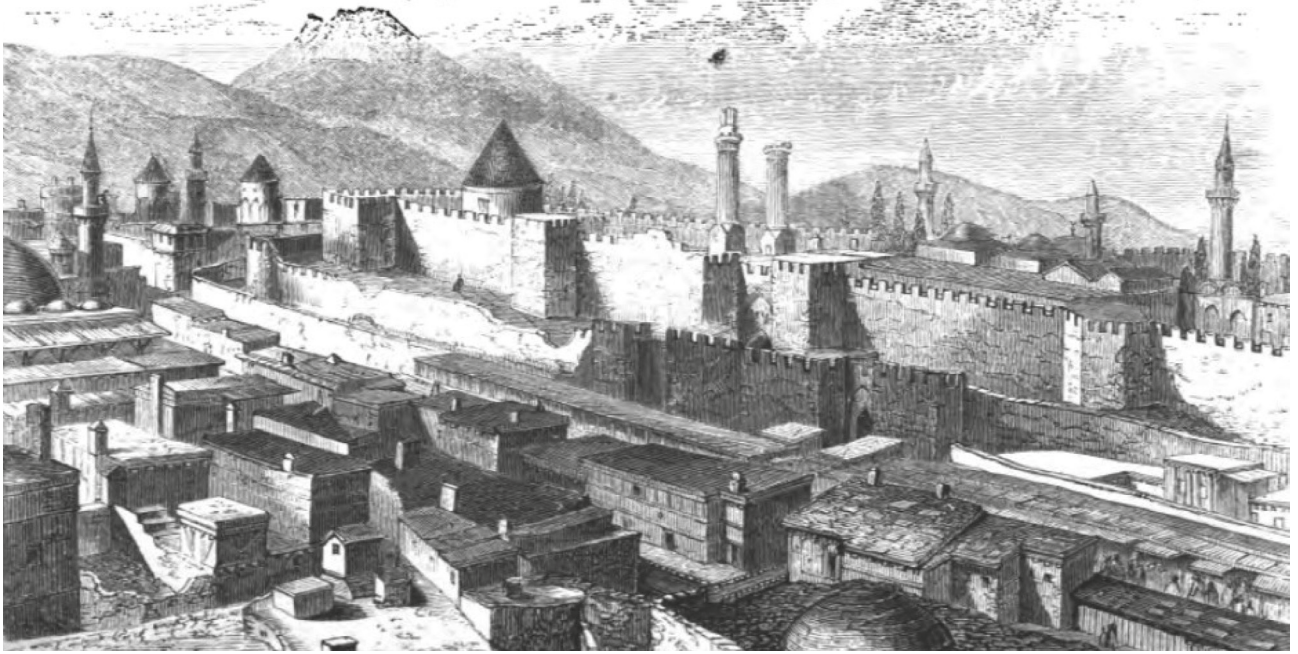
SONUÇ

I ve II. Erzurum Antlaşmaları Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılmış en önemli antlaşmalardandır. 1823 yılında yapılan I. Erzurum Antlaşmasında artık mezhep farklılığına ve daha önceki antlaşmalarda İran tarafının özür kısmı kaldırılarak, her iki tarafın Ehli Sünnet olduğu örtülü olarak kabul edilmiştir. 1847 II. Erzurum Antlaşması, iki büyük Avrupalı gücün karnatlarında, iki komşu ülkenin sınırlarının hassa bir şekilde tarif edildiği ilk antlaşmadır. II. Erzurum Antlaşması, iki komşu ülke arasında bazı sorunları çözse de, Londra ve St. Petersburg'un ekonomik ve emperyalist çıkarlarını yanıttı.¹³ Şattülarab'ın Osmanlı egemenliğini, İran gemilerine seyrüsefer serbestisi sağlayarak kabul edildi. II. Erzurum Antlaşmasını Osmanlı Devleti onaylamasına rağmen, bazı açıklayıcı notlar (İzahat name) koyunca, İngiltere'nin aracılığı sonucunda, İran Devleti'nin

11 Sabri Ateş, Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary 1843-1914, s.90.

12 İbrahim Aykun, Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Anlaşması, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1995.

13 Randall Lesaffer, The Iran - Iraq Border : A Story of Too Many Treaties, Oxford Historical Treaties Online, Oxford University Press, Oxford 2015, <http://opil.oup.com/page/iran-iraq-border>.

Robert Curzon 1843'de Erzurum'a geldiğinde, şehrin görünümü (Gravür)

onayı ancak sorunlar çözüldükten sonra 21 Mart 1848'de gerçekleşti.¹⁴

II. Erzurum Antlaşmasının müdahaleci güçleri olan İngiltere ve Rusya bu dönemde yakın işbirliğine rağmen, antlaşmanın yapılmasından 6 yıl sonra, Kırım savaşında karşı karşıya geldiler. İlginç bir rastlantı ise, Erzurum Konferansında İngiliz Delegelelerinin başı olan Albay William Fenwick Williams'ın Osmanlı Ordusu ile birlikte 1855 yılında Kars'ı savunan İngiliz Ordusu'nun kumandanı olan General Williams olması idi.

Not

Erzurum Antlaşmaları hakkında daha fazla bilgi için İngiliz bilim adamı Richard N.Schofield'in "The Iran-Iraq Border, 1840-1958" 11 ciltlik araştırmasına başvurulabilir. Bu araştırmanın 1.Cilt. Negotiations culminating the Treaty of Erzeroum, 1840-1847; 2. Cilt. Efforts of demilimi-

tation commission and preparation of maps of frontier zone,1848-1873; 3.Cilt: Further delimitation efforts and deisputes over Pusht-i-Kuh and Khotour 1874-1879 ; 4.Cilt .Ottoman Encroachments across northern border and recurrence of Muhammara dispute ,1903-1911, 5.Cilt. Negotiations culminating in the Constantinople Protocol ,1912-1913, 6.Cilt.Demarcation of boundary by Mixed Commission of 1914 and border disputes following the Great War,1914-1928, Cilt 7.Disputes over status of Shatt al-'Arab and validity of Constantinople Protocol , 1929-1934, 8.Cilt. Reference of the Shatt al-'Arab dispute to the League of nations and subsequent bilateral negotiations in Tehran and Geneva,1934-1935, 9.Cilt. Tehran Treaty of July 1937,new efforts to demarcate boundary and future of Basra Port,1936-1958, 10.Cilt. Maps 1-15, 11.Cilt. Maps 16-30., Archive Editions, London 1989.

KAYNAKLAR :

Abdolvahid Soofizadeh, I ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açından Değerlendirilmesi, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 32,Sayı 54, 2013.

Abdülvahid Soofizadeh, Özgür Türker, Rusya-İran(Kaçar) İlişkileri Adına Dehşet Verici Bir Hadise : Rusya'nın Tahran Başkonsolosluğu Baskını ve Büyükelçi Aleksandr Griboedov ve Maiyetinin Katledilmesi (1 Şubat 1829),Belleten Dergisi, Sayı .82, 2018.

İbrahim Aykun, Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması,Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1995.

Joseph Wolff, Narrative of a Mission to Bokhara in the Years 1843-1845,William Blackwood Sons ,Edinburg/London,1848.

Kaveh Farrokh, Iran At War :1500-1988, Osprey Publishing, Oxford 2011.

Peter Avery, Modern Iran, Ernest Benn Ltd., London 1960.

Randall Lesaffer, The Iran - Iraq Border: A Story of Too Many Treaties, Oxford Historical Treaties Online, Oxford University Press, Oxford 2015, <http://opil.ouplaw.com/page/iran-iraq-border>.

Richard Schofield,"Mid-nineteenth century efforts to delimit and map the Perso-Ottoman boundary", Roxane Farmanfarmaian 'ı editörlüğünü yaptığı "War and Peace in Qajar Persia" adlı kitaptan,Routledge ,London 2008,

Robert Curzon, Armenia: A Year At Erzeroum,And On The Frontiers Of Russia, Turkey,and Persia., John Murray,London 1854.

Sabri Ates, Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary(1843-1914),Cambridge University Press, 2013

14 Sabri Ates, Ottoman-Iranian Borderlands:Making a Boundary(1843-1914),Cambridge University Press, 2013, s.135-136.

I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türkleri'nin Erzurum Ahalisine Yaptığı KARDEŞ KÖMEĞİ

Prof. Dr. Betül ASLAN*

Bilindiği gibi, Aralık 1914 – Ocak 1915'te, Sarıkamış Harekati'nda Türk Ordusu büyük bir yenilgiye uğramış ve Türk kuvvetlerinin büyük bir bölümü, savaştan çok soğuk ve hastalıklardan dolayı kaybedilmişti. Sarıkamış'ta Rus kuvvetlerine karşı uğranılan bu yenilgi, aynı zamanda Erzurum yolunun ve diğer pek çok bölgenin Rus istilasına açılması sonucu doğurmuştur. Nitekim General Yudenic komutasındaki Rus kuvvetleri Sarıkamış harekâtından bir yıl sonra Erzurum kapılarına dayanmış ve nihayet 16 Şubat 1916'da Erzurum Rus işgaline düşmüştür. Böylece işgal esnasında şehirden kaçamayan Türkler için iki yıl kadar sürecek acılı, ıstıraplı, karanlık günlerde başlamıştır. Bu ıstıraplı, kara günlerde, Erzurum

halkının imdadına Azerbaycan Türkleri yetişmiş ve Bakü Müslüman Cemiyet – i Hayriyesi vasıtasıyla Erzurum halkının imdadına koşmuşlardır.

Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Kafkasya Cephesinde Türk – Rus savaşının başlamasından hemen sonra, Rus işgaline düşen ve savaştan zarar gören Müslüman Türklerle büyük bir yardım çalışması başlatmış, Kars'ta, Ardahan'da, Kağızman'da, Batum ve İğdir bölgelerinde binlerce insanı sefalet ve felaketlerden kurtarmışlardır.

Erzurum'un işgal edildiği haberi alınır alınmaz Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi harekete geçerek, çalışmalarını bu bölgeye de yaymak, bu bölge Türklerine de yardım götürmek için girişimlere baş-

lamış, izin almak için müracaat etmiştir. Ancak bu bölgeye yardım getirmek için izin almak hususunda Cemiyete pek çok zorluklar çıkarılmış ve izin verilmek istenmemiştir. Çünkü Rus Hükümeti'nin "Şehirler İttifakı" yeni işgal edilen yerlere yapılacak yardımı sınırlı tutuyor ve Cemiyetin, Erzurum'daki Müslümanlara yardım etme teşebbüsüne karşı çıkıyordu. Halbuki yeni işgal edilmiş, bu yerlerdeki Ermeni halka yardım yapılması konusunda hiçbir sorun çıkarılmadığı gibi kendileri de destek oluyorlardı. İşte bu nedenle Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin Tiflis'deki Baştemsilcisi Dr. Hüsrev Paşa Bey Sultanov, "Şehirler İttifakı" Başkanı ile, yeni istila edilmiş olan yerlerdeki Müslümanlara yardım konusunda sıkı bir

irtibata girişerek, bölgede Ermenilere yapılan yardımların, aynı şekilde Müslümanlara da yapılmasını istemiş ve Cemiyetin bu hususta yaptığı birçok girişimler sonucunda yardım konusunda izin alınabilmıştır.

Bundan sonra Cemiyet-i Hayriye 1916 yılının haziran ayında General Mayor Han Talişinski ve İlyasov'u Erzurum'a göndermiştir. Halkın durumu ve ihtiyaçları hakkında bir ön araştırma yapan bu temsilciler, Erzurum ve çevresinde 16 bin harpzedede Müslüman bulunduğunu belirleyerek, bunların listelerini çıkarmışlardır.

Rus işgali sırasında özellikle Rus ordusunda bulunan Ermeni askerler girdikleri köy ve kasabalarda Müslümanları katletmiş, evleri yakmış, eşyalarını ve yiyeceklerini ellerinden almış olduklarından, Müslüman halkın elinde hiçbir şey kalmamış ve büyük bir yiyecek ihtiyacı doğmuştu. Bu nedenle Cemiyet, ilk etapta bu ihtiyacı karşılamak amacıyla, temsilcilerini İlyasov, Abdullah Sultanov ve İsmail Nazaraliyev aracılığı ile önce Kars'tan 400 pud un, daha sonra 5000 pud un getirerek halka dağıtmış, ayrıca Hınıs ve Tortum'a da un gönderilerek ihtiyacın giderilmesine çalışılmıştır. Fakat bunlarda yeterli olmayınca, 5000 pud da arpa gönderilmiştir.

Erzurum'da inceleme yapan Cemiyet temsilcilerinin üzerinde durduğu bir nokta da, şehirde tıbbi malzeme ve hastaneye duyulan ihtiyaç sorunuydu. Çünkü, daha Rus işgalinden önce Erzurum'daki hastahaneler, Köprüköy ve diğer yerlerde yapılan savaşlarda yaralanan Türk askerleri ile

dolmuştu. Hatta bütün camiler, kışlalar, okullar ve bazı büyük konaklar hastahane haline getirilmişti. Fakat yaralıların çoğu bakımsızlık ve tıbbi malzeme yokluğundan ölmekteydi. Ruslar şehri işgal ettikleri zaman çoğu ölümlerle dolu olan bu binaların büyük bir kısmını boşaltmışlardı.

Cemiyet-i Hayriye temsilcileri işgalden sonra Erzurum'a geldiklerinde hastahanelerin ve Müslüman yaralıların bu kötü durumunu Cemiyet merkezine bildirmişlerdi. Bunun üzerine Baştemsilci Sultanov, Tiflis'te Kızılhaç Cemiyeti'nin yetkilileriyle görüşmüş ve onlardan Erzurum'da Müslümanlar için bir hastahane açılmasını istemiştir. Ancak Cemiyetin, Erzurum'da bir hastahane açılması hususunda yapmış olduğu girişimlerin sonuçsuz kaldığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu dönemde Erzurum'da böyle bir hastahane açıldığına dair herhangi bir bilgi yoktur.

Cemiyet-i Hayriye'nin, ilk etapta üzerinde durduğu meselelerden biri de, diğer bölgelerde olduğu gibi, sahipsiz Müslüman çocuklarının toplanarak, bakımlarının sağlanmasıydı. Cemiyet temsilcilerinin çabaları sonucunda Erzurum ve çevresinde, yüzlerce çocuk sokaklardan ve Rus askerlerinin ellerinden alınarak Bakü ve Tiflis'teki sığınmacılara götürülmüş ve buralarda bırakılmıştır. Cemiyet temsilcilerinin bu çalışmaları sayesinde daha ilk ay içerisinde 250 sahipsiz çocuk ve 150 bakıma muhtaç kadın felaketten kurtarılmıştır.

Cemiyet-i Hayriye'nin Erzurum'a göndermiş olduğu ilk temsilcileri, burada halkın acil

ihtiyaçlarının karşılanması hususunda yaptıkları çalışmalarından sonra şehirden ayrılmışlardı. Bundan sonra Cemiyet-i Hayriye Erzurum'da uzun süre kalacak ve halkı teşkilatlandırarak, uyanık tutmak ve aynı zamanda çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere Cemiyetin bir şubesini Erzurum'da açmak amacıyla Seyidov başkanlığında bir heyet göndermiştir.

Cafer Erçikan, Seyidov'un Erzurum'a gelişi ve Cemiyet-i Hayriye'nin çalışmaları hakkında şunları anlatmaktadır:

“Kafkas (Azerbaycan) Türkleri, Türklük ve Müslümanlık uğrunda (1915'de Kars ile Batum illerinde, Oltu, Şenkaya, Olur ve Artvin'de yaptıkları gibi 1916'da Rusların işgaline uğrayan Erzurum ve Trabzon Vilayetlerimizde) esarete kalan Türklere birçok muavenette iane ve himaye de bulunmuşlardır. (Rus istilasındaki) her Kaza ve Vilayette, Türklük için hayatını feda eden birer, beşer Türkler, Türk Müslümanları (Azerbaycanlılar) gelmişler. Ve bunlar meyanında Kafkas (Bakü İslam) Cemiyet-i Hayriyesi Mümessili bulunan ve Kafkas Türkleri'nin verdikleri ianeleri, gazağaları, unları ve hatta zürra'a çift kotanları (pullukları) tevziine memur edilen yirmi iki yaşında genç ve dilber simalı (Genceli aydınlardan) Saidov (Seyidov) Erzurum'a büyük hizmetlerde bulunmuş.”

Kantarcızade Hacı Mustafa hatıratında; “Seyidov'un Erzurum'a geldiğinde Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Merkezi'nden Erzurum halkına ve belediyesine hitaben bir mektup getirdiğini anlatmakta ve bu mektubun içinde yazılı

olanları şu şekilde dile getirmektedir:

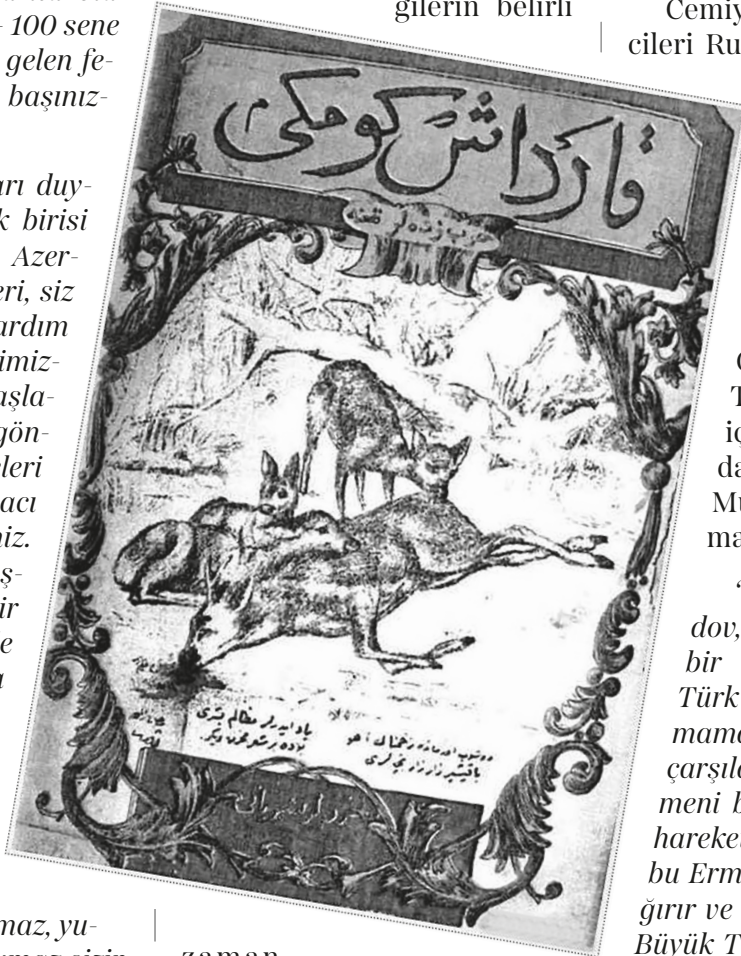
“Asırlardan beri sizlerden ayrı düştüğümüzden bugüne kadar da babalarımızdan, annelerimizden duygulu sözlerle tarihlerimizin yazılışından, eski haritaların çizgisinden anlıyoruz ki, bizler sizin haritanızdan çıkarılmış bugün Rus elinde yaşamaktayız. Zaman geliyor ki bu harita birleşecek sizinle birlikte bir harita olarak görüneceğiz. 50 – 100 sene evvel bizlerin başına gelen felaket bugün de sizin başınızdadır.

Bu acıklı feryadları duydukça iki kol açarak birisi Türkistan, Kafkasya Azerbaycan Cumhuriyetleri, siz kardaşlarımıza yardım için büyük cemiyetimizden siz İslam kardaşlarımıza iane olarak gönderilen bu hedayeri alınız, halkın ihtiyacı olanlara tevzi ediniz. İkinci kolumuz, düşmanlarınız sizlere bir dakika değil... böyle bir yan bakarlarsa oraya gönderilen bu vekilimiz Seyidov'a hemen malumat veriniz. Vekilimiz derhal bizleri haberdar eder. Bu iki kol kapanmaz, yorulmaz, yumulmaz, yatmaz, uyumaz sizin gibi Türk kardaşlarımızın istirahatını bekler bir cemiyettir

Bütün özlerimiz halka birlikte selamlar.”

Cemiyet-i Hayriye heyeti Erzurum'a geldiğinde beraberinde Müslüman halka dağıtılmak üzere çok miktarda yiyecek ve giyecek malzemesi de getirmişlerdi. Bu yardım miktarı 62 bin telis un, arpa,

mercimek, buğday, mısır gibi yiyecek maddeleriyle, 13.252 telis ve sandıklar içerisinde kadın, erkek ve çocuk elbisesi ile ayakkabıdan oluşmaktaydı. Ayrıca bu yardım malzemelerinin yanında bir de Bakü ve diğer Kafkas şehirlerinde basılmış gazete, dergi ve birçok edebi şiir kitapları da getiren Cemiyet temsilcileri bunları tek tek kendi elleriyle halka dağıtıp, bu tür kitap ve dergilerin belirli

zaman dilimleri içerisinde yeniden geleceğini bildirmişlerdi.

Seyidov ve arkadaşları Erzurum'a gelir gelmez Müslüman halkı uyanık tutmaya çalışmış, birlik ve beraberlik içinde olmalarını telkin etmişlerdi. Rus işgalinde Erzurum'da bulunan Refik Savaşçı, yardım heyetinde bulunan

Azerbaycanlı Türklerin bu konuda gayretlerini şöyle ifade etmektedir:

“... Hepsi münevver kişiler olan Azeri gençleri taassup ve hurafelerden uyumuş, enerjisini kaybetmiş halkın uyarılmasına çalışıyorlardı. (Kar yağanda elde üşür ayak da) çare küsüp bir kenara çekilmek değil, çare aramak, çalışmak lazımdır, diyorlardı.”

Cemiyet-i Hayriye temsilcileri Rus ve Ermeni askerlerin Türklere karşı yaptıkları, hakaret ve saldırıları engellemeye çalışarak ve gerekirse bu askerleri komutanlarına şikâyet ederek, Türk halkını koruyorlardı. Özellikle Seyidov'un Türklere korumak için yaptıkları hakkında Kantarcıade Hacı Mustafa şunları anlatmaktadır:

“Bu Milletvekili Seyidov, genç, çalışkan, cesur bir Türk evladı idi. Bir Türk'ün burnunun kanamasına çalışırdı. Hatta çarşılarda gezerken bir Ermeni bir Türk'e en ufak bir harekette bulunduğu vakit bu Ermeniye karşı koyar, bağırır ve söylerdi ki, “Şark'taki Büyük Türkistan, Kafkasya, Azerbaycan buradaki Türk kardaşlarına sahiptirler.”

Devamlı bir surette Türklerin ittifak içinde olmaları gerektiğini, bu yapılmazsa Müslüman – Türk halkın büyük zarara uğrayacağını anlatan Azerbaycan heyeti, halkın aydınlatılması ve çocukların yetiştirilmesi amacıyla Erzurum'da okulların açılması girişiminde de bulunmuşlardı.

Hatta, ilk, orta okullarının ve lisenin açılması halinde, bütün masrafların Cemiyet-i Hayriye tarafından karşılanacağını bildirmelerine rağmen, bu teklif ne Ruslar tarafından ne de şehirdeki bazı “gericiler” tarafından kabul edilmemiş, okulların yerine birkaç adet medrese ve çeşitli tarikatlara mensup tekkeler açılmış, bunların başları da dini lider sayılmıştı. Diğer dini teşekküller gibi tekkeler de Ruslar tarafından büyük himaye ve teşvik görmüştü.

Zaten, Cemiyet temsilcilerinin halkı teşkilatlandırma ve uyanık tutma faaliyetleri gerek Ermeniler gerekse Ruslar tarafından hissediliyor ve bu durumdan rahatsız oluyorlardı. Ruslar, halkın uyanmamasına büyük önem veriyordu. Halka hoş görünmek için, Rus idaresinin, Müslümanların dini vecibelerini yerine getirmelerine çok önem verdiğini göstermek istiyorlardı. Hatta elleri kırbaçlı polislerini cuma günleri şehirde dolaştırarak, halkı zorla camilere sevk ediyorlardı. Dini kıyafet giyen kişilere dokunmuyor ve onlara serbest gezmek için kartlar vererek hürmetkar görünmeye çalışıyorlardı. Ayrıca Belediyenin Ramazan günlerinde top atmasına da izin veriyorlardı. Müslüman halkın birçoğu bu davranışları Rusların İslam dinine olan hürmetlerine bağlıyor, hatta gizli İslam dininde olan Rus generallerin mevcudiyetinden bile bahsediyorlardı. Papazların en büyük amirlerinin de gizli din taşıdıkları, fakat maddi düşünce ile Müslümanlıklarını belli etmedikleri propagandası yapıyorlardı.

Bu sırada Erzurum’un hakiki din adamları, vaizleri ve imamların birçoğu muhacir olup, şehirden gittikleri için bunların yerlerini alan, eğitimsiz ve cahil kişilerin kendilerini halkın mümessili olarak gördükleri ve halkı yanlış yönlendirdikleri görülmüştür.

Rusların bütün bu halkı uyutma ve uyusuk tutma çabalarına karşılık, Cemiyet temsilcilerinin Türklerin birlik içinde bulunmaları ve düşmanlarına karşı uyanık olmaları için çaba göstermesi üzerine, Ruslar tarafından Cemiyet temsilcilerine karşı bir anti propaganda başlatılmıştı. Rusların etkisiyle, halktan bazı kişiler Cemiyet temsilcilerinin şii mezhebinden olduklarını, Şiiliği yaymak için geldikleri, hatta getirdikleri gıda maddelerini bile yemenin günah olduğunu yayarak, Türkçe, gazete ve kitapların okunmasını yasaklamışlardı.

Refik Savaşçı, Erzurum halkının kendilerine yardım için Azerbaycan’dan gelen Türklerle karşı tutumları hakkında şunları anlatmaktadır:

“Halk o zamana kadar ne Azerbaycan diye bir memleket ve ne de Azeri Türkü diye bir şey işitmişti. Bunlara şüpheli gözlerle bakıyordu. Azerbaycanlı gençler güler yüzlü, tatlı sözlü insanlardı. Kendilerinin kim olduğunu halka anlatmaya çalışıyorlar, rast geldiklerine ihtiyar genç kim olursa olsun selam veriyor, hatır soruyorlardı.”

Bu sırada Ermeniler de Cemiyet-i Hayriye temsilcilerine karşı düşmanca bir tavır içinde bulunuyorlardı. Türklere her fırsatta saldırmaktan geri durmayan Ermeniler, Cemi-

yet-i Hayriye temsilcilerinin Türk ahaliyi korumaları ve Ermenilere karşı, onların haklarını savunmasından rahatsız oluyorlar, Türkler arasındaki bu yardımlaşmayı önlemek istiyorlardı. Hatta bu yüzden Cemiyet temsilcileri özellikle de Seyidov, Ermeniler tarafından artık istenmeyen kişi olmuştu. Ermenilerin Cemiyet temsilcilerine karşı tavırları hakkında Kantarcızade hatıralarında şunları yazmaktadır:

“Seyidov, bir günde çarşı, mahallatı yüz defa gezer, halkın istirahatini temin için çalışırdı. Seyidov’un bu hareketinden böyle halka iane getirip dağıtılmasından, İslam milletinin birbirlerine yardım etmesinden, çarşı ve mahallatı gezip ufak ufak teftişinden Ermeniler hoşnut değildiler. Yavaş yavaş kuşkulanağa başladılar. Ellerinden gelse bir an evvel bu adamı parça parça edeceklerdi. Lakin korkuları da yok değildi. Ermenilerin bazıları Seyidov’a Taşmağazaları çarşısında gözümün önünde hücum etmek, silaha davranmak istedilerse de, Seyidov göğsünü açarak kabara kabara Ermenilere söyledi ki: “Ben bir tek adam, bana karşı gelmek, hatta Erzurum’da Türk kardaşlarıma ve bana ufak bir hareketiniz sonra sizin başınıza gelen felakettir. Güneşin doğduğu tarafa bakın oradan yüz milyon İslam tarafından sadaya karşı perişan olursunuz.” der bağırdı.”

Erzurum’da Rus işgali devam ederken bu arada, Rusya’da önemli gelişmeler olmuş, 1917’de Petersburg ve Moskova’da meydana gelen olaylar, Çarlığın çöküşünü hazırlamış ve Bolşevikler idareyi ele geçirmişlerdi. Bu durum üzerine

Rus ordusunda da bozulmalar başlamış, cephedeki Rus askerleri geri dönmeye başlamışlardı. Bütün bu olumsuzluklar üzerine Rus Kafkas ötesi komutanlığı Türklere mütareke teklif etmek zorunda kalmıştı. Türk ve Rus temsilcileri Erzincan'da 15 Aralık 1917'de bir araya gelerek mütareke maddeleri tespit edilmiş ve 18 Aralık'ta mütareke imzalanmıştı. Bu mütareke ile çekilmeye başlayan Rus ordusu bölgeyi Rus topçusu ve subayları yönetiminde Ermenilere bırakıyorlardı.

31 Aralık 1917'de Doğu Anadolu'dan çekilmeye başlayan Rus Ordusu'nun yerini çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu birlikler almış ve Erzurum, Türk ordusunun ileri harekâtı üzerine Erzincan'dan çekilen firari Ermenilerle dolmuş idi. Erzurum halkı büyük bir tedirginlik içindeydi. Çünkü Ermeniler açıktan açığa saldırılara başlamışlardı. Türkleri gördükleri yerde öldürüyor, dükkanlarına, evlerine girip yağma ediyorlardı.

Bu sonu gelmeyen saldırılar karşısında Cemiyet-i Hayriye temsilcileri Ermeni saldırılarına karşı Erzurum ahalisinin silahlandırılması gerektiğine inanıyorlardı. Bu amaçla Seyidov, Erzurum'un ileri gelen ve nüfuzlu kişilerinden Belediye Reisi Hakkı Paşa, Hoca Ahmet Efendi, Komiser Küçük Ali Efendi, Hafız Davut Bey ve diğer birkaç kişiden oluşan on iki kişilik bir heyetle Erzurum'da bulunan Rus Müstahkem Mevki Komutanı'na müracaat etmişlerdi. Heyet, Rus komutanından, Ermenilere silah verilmemesini, bu mümkün değilse, kendilerini korumak için Türklere de silah

verilmesini ve Ermeni taşkınlıklarının bir an önce önünün alınmasını istemişti. Komutan bu talebe; Rus kanunlarının, Rus vatandaşlarının haricindekilere silah vermeyi yasakladığını, bu yüzden Türklere silah veremeyeceğini, yalnızca Cemiyet-i Hayriye temsilcilerine (Bunların da Rus tebaası olması sebebiyle) silah verilebileceğini bildirmiş, fakat Ermenilerin yaptıkları mezalime karşı herhangi bir tedbir alacakları konusunda bir şey söylememiştir. Heyet, Ruslardan yalnızca Cemiyet-i Hayriye temsilcileri adına verilen 50 silahlı alabilmişti.

Rusların, Ermeni saldırıları karşısında herhangi bir tedbir almayacakları ve Türklere de silah verme niyetlerinin olmadığı anlaşılınca, Seyidov ve heyette bulunan Erzurumlular kendi başlarının çaresine bakmaları gerektiği düşüncesiyle Ermenilere karşı şehirdeki silahları ele geçirmek üzere bir hareket yapılmasına karar verdiler. Bu hareket için önce şehir dahilindeki Müslüman halkın elinde bulunan silah miktarını tespit etmek gerekiyordu. Bu iş Cemiyet-i Hayriye'nin temsilcileri ile birlikte çalışan Zakir Bey'e verildi.

Zakir Bey, bütün mahalleleri, ev ev dolaşarak hem Cemiyetin vermiş olduğu erzak ve giyecekleri dağıtmış, hem de herkesten evlerinde silah bulunup bulunmadığını öğrenerek bunları teker teker kaydetmişti. Sonuçta; Erzurum'da 600 kadar silah bulunduğu tespit edilmişti. Bu tespitten sonra, 16 Şubat 1918'de Seyidov ve Zakir Bey'in de bulunduğu 13 kişilik heyet, Cemiyet-i Hayriye'nin şubesinin bulunduğu Hacı Hayri Efendi'nin evinde

toplularak yapılacak işleri kararlaştırmışlardır.

Buna göre Seyidov'un daha önce yaptırıp Cemiyet'in binasında sakladığı 6 el bombasından üçünü Seyidov ve üçünü de Seyidov'un yardımcılardan Abdülmabud alacaklar ve Abdülmabud, Gez mahallesindeki Ruslara ait harp malzemesinin saklandığı kayık anbarına giderek, oradaki nöbetçileri bombalarla imha edecek, bomba gürültüsü işitecek olan Gez, Murat Paşa, Yoncalık, Dere Mahallelerinden silahlı Müslümanlar hemen oraya koşacak kayık ambarını zapt ederek diğer ahaliyi de silahlandırarak ve Gürcükapısı'na doğru yürüyeceklerdi.

Aynı saatte Seyidov, elindeki bombaları Çifteminareler karşısındaki Ermenilere karakol vazifesi gören bir kahveye atacaktı. Bu sesi işitecek olan Hasanbasri mahallesi ahalisinden dört yüz kişi, iki yüz baltalı, iki yüz silahlı olarak silah deposu vazifesi gören Cami-kebir'e ve Durmuş Paşa Camiine hücum edecekler ve orada silahlandıktan sonra onlar da Taşmağazalar yolu ile Gürcükapısı'na ineceklerdi.

Bu plan uygulanabilirse, Erzurum'da Ermenilerin yapacakları katliamların önüne geçilebilecekti. Fakat bütün bu çalışmalara rağmen, planı önceden haber alan Ermeniler derhal harekete geçerek şehir içinde her yerde Türk halka saldırılarını artırmış ve planın uygulanmasına engel olmuşlardı.

Seyidov ve arkadaşları git-tikçe artan Ermeni saldırıları karşısında, Türk halka devamlı olarak birlik içinde bulunmalarını yoksa Ermenilerin

bu durumdan faydalanarak Türkleri katledeceğini söylüyor ve Erzurumlularla birlikte bu mezalime karşı durmanın yollarını arıyordu. Bu amaçla, Erzurum Türk halkının uğradığı mezalimi ve çektikleri sıkıntıları sık sık Tiflis'deki başmerkeze bildirerek Cemiyetten yardım istiyordu. Bu yardım istekleri üzerine Tiflis'te bulunan "Tiflis Müslüman Millî Komitesi"de Ermeni Millî Şurası'na başvurarak, Rusların Türkiye'den almış olduğu yerlerde özellikle Erzincan, Erzurum, Bayezid ve diğer yerlerde Ermenilerin Türk halka mezalim yaptıkları, bunun önüne bir an önce geçilmesi için, gerekli tedbirlerin alınmasını isteyerek, bu kötü durumun Kafkasya'da her iki millet arasındaki (Azerbaycan - Ermenistan) münasebetlere de kötü etki edebileceklerini bildirmişlerdi.

Türk ordusunun Erzurum'a yaklaştığı bu tarihlerde Ermenilerin Müslüman halka karşı saldırıları daha da artmış ve bu sırada şehre Ermenilerin meşhur çete reisi Antranik kumandasında bir müfreze yerleştirilmişti. Antranik'in gelmesinden sonra durum daha da kötüleşmiş, Ermeniler şehrin birçok yerlerinde hapishaneler tesis ederek, şehirdeki Türklerden ele geçirdiklerini buralara doldurmuşlardı.

Bu sırada belediye binasını yerleşmiş bulunan Antranik de emellerini bir an önce gerçekleştirmek ve Erzurum halkını toptan katletmek amacıyla planlar kuruyordu. Antranik Erzurum'da bulunan Rus Topçu Komutanı Çiçeri ile anlaşarak bir plan yapmışlardı. Buna göre, Erzurum Türk halkı silah veri-

leceği bahanesiyle bir yere toplanacak ve burada toplu halde Ermeniler tarafından katledileceklerdi. Bu maksatla Şubat 1918 ortalarında, Rus Komutanı, içlerinde Seyidov'un da bulunduğu Belediye Heyeti'ni çağırarak; kendisinin şehirden gideceğini bu nedenle ellerinde bulunan silahları, kendilerini Ermenilere karşı müdafaa etmek için Türklere vereceğini, fakat bunun için bütün Türk halkının eksiksiz olarak İstanbul Kapısı'nda Numune Hastanesi'nin yanındaki talimgâhta toplanmasının gerektiğini bildirmişti.

Seyidov'un da dahil olduğu Belediye Heyeti Rus komutanının yanından ayrılarak, aralarında görüşme yaptıktan sonra, silah verilecek mevkiinin çok tehlikeli bir yer olduğu, bu nedenle de silahların başka bir şekilde Türklere verilmesi konusunda karara varmış ve tekrar Rus komutanının yanına gitmişlerdir. Heyet, Komutana, Şehrin her tarafında Ermenilerin Türkleri, gördükleri yerde öldürdüklerini, hal böyleyken evlerinden silah almak için gösterilen mevkie gelecek olan Türklerin, yollarda Ermeniler tarafından katledileceğinin kesin olduğunu, ayrıca halk bu mevkie gelmeyi başarsa bile, burasının boş bir düzlük olduğunu, halkın burada çok kolay katledilebileceğini söyleyerek, silahların Türklere başka bir şekilde dağıtılmasını istemişler ve şu teklifi sunmuşlardı: Öncelikle Rus komutanlığı Ermenilerin her tarafta silah atmalarını yasak edip, kendi askerlerini şehirde belirli noktalara yerleştirerek emniyeti sağladıktan sonra,

her mahallenin muhtarı arabalarla gelip silah dağıtılacak yerlerden bu silahları alarak kendi mahallesindeki halka dağıtmalıdır.

Belediye heyetinin bu teklifi Rus komutan tarafından kabul edilmemişti. Bu teklifin kabul edilmemesi belediye heyetinin ne kadar yerinde bir karar verdiğini göstermişti. Seyidov ve Belediye heyetinde bulunanlar eğer bu şekilde davranmayıp halkı Rus komutanının istediği yere toplasalardı, Erzurum halkı çoluk, çocuk toplu bir katliama uğrayacaklardı. Kantarcızade Hacı Mustafa, Türk Ordusu Erzurum'a girdikten sonra şehirde katliama uğrayan ahaliyi tesbit için çalışmalar yapılırken, bir binanın kapısında asılı Antranik imzalı şu yazıyı bulduklarını kaydetmektedir:

"Ey Belediye Heyeti siz eğer muvafakat etmiş olsa idiniz, İstanbul Kapısı'nda talimgah mevkiine eğer halk gelmiş olsa idi, Türk'ün Erzurum'da bir tek halkı kalmayacak ve alacağımız intikamımız Ermeni tarihine yazılacaktı. Sebep siz oldunuz. Şimdi siz burada yatınız. Ben yarın yine sizden intikam almağa Hasankale'ye gidiyorum."

Antranik, Cemiyet-i Hayriye temsilcileri ile Belediye heyetinin halkı uyanık tutup, onları yönlendirdiğini ve bu yüzden de kendi planlarını tam anlamıyla fiiliyata geçiremediğini görünce, bunları ortadan kaldırmaya karar vermişti.

Bu maksatla Belediye heyetinin toplanmasını ve kendisi ile görüşmeye gelmelerini istemiş, bunun üzerine Belediye Reisi Hakkı Paşa, Baş Katip

Ahmet, Belediye azalarından Hacı Kazım, Hoca Ahmet, Tefik ile Hafız Davut, Haşmet, Komiser Ali, Narman mahallesi imamı Ziya, Kabe mescidi imamı Mehmed Molla, Ağazade Tefik, Hoca İbrahim Efendi ve Cemiyet-i Hayriye temsilcileri Seyidov ve Abdülmabud toplanarak hep birlikte Antranik'in yanına gitmişlerdir.

Antranik'in bulunduğu binaya üzerlerindeki para ve ne varsa her şeyleri alındıktan sonra içeri alınan heyet, Antranik'e Ermenilerin Türklere karşı yapmış oldukları mezalimi anlatmışlardı. Antranik heyete, onları Trabzon'daki Sulh Konferansı'na katılmak üzere ve sulhun bir an önce yapılmasına tesir etmeleri için Trabzon'a göndereceğini bildirmiştir. Bu durumdan şüphelenen heyettekiler, bir an önce oradan ayrılmak bahanesiyle, evlerine gidip hazırlık yapmaları için izin istemişler, fakat Antranik bütün ihtiyaçları kendisinin karşılayacağını söyleyerek heyetin ayrılmasına izin vermemiştir.

Bundan sonra heyettekileri zorla ve bir sıra halinde binanın kapısı önüne dizdiren Antranik, dışarıda bulunan halka hitaben şunları söylemiştir: *"İslam ve Hristiyan birdir. Bir çocuğun bile burnunun kanamasını istemiyorum. Ben hükümetin emri ile mevki müstahkem kumandanı oldum. Mühasama nihayet bulmuştur. Artık aramızda bir dostluk tesis edilmiştir. Emelim adalettir. Ahali müsterih olsun, dükkanlar açılın korkulacak bir şey kalmamıştır."*

Antranik'in bu şekilde davranmasının amacı şuydu: Halk Belediye heyetindeki

lere güveniyordu ve onların verdiği direktiflere göre de evlerinden ve gizlendikleri yerlerden dışarı çıkmıyordu. Fakat Antranik, Belediye heyetindekileri, kendi binasının önünde ve herkesin görebileceği şekilde bulundurarak, artık dostluğun kurulduğunu ve bu nedenle de herkesin dışarı çıkmasını, dükkanlarını açmasını istiyordu ki, bundan sonra Türk ahaliyi rahatça katledebilsin.

Artık kendilerine yol gösterecek Belediye heyetinin de bulunmaması dolayısıyla Antranik'in sözlerine inanan bir çok kişi çarşılara çıkıp dükkanlarını açtılar. Bunu fırsat bilen Ermeniler rastladıkları Türkleri toplamaya başlayarak şehrin birçok yerinde hapishane olarak tesis ettikleri kışlalara, büyük evlere müstahkem yerlere, istasyon civarındaki barakalara doldurdular. Halbuki Belediye heyetinin almış olduğu karara göre halk hiçbir surette evlerinden çıkmayacaktı. Cemiyet-i Hayriye temsilcisi Seyidov'un da birlikte olduğu Belediye heyeti de Ermeniler tarafından o zamanki Rus kilisesinin karşısında bulunan bir binaya götürülerek hapsedilmişlerdi.

Bundan sonra Türk Ordusunun iyice yaklaştığını anlayan Ermeniler hastahane ve diğer binalara doldurmuş oldukları Türkleri yakmaya başlamışlar ve Ermenilerin bu katliamından, şehirden topladıkları Türkler ve Belediye heyeti de dahil kurtulan olmamıştır.

Rus ordusunun çekilmesi sırasında onlarla Azerbaycan'a dönmeyip Erzurum'da Türk

kardeşlerine yardım etmek amacıyla kalan ve bunun için de her fedakarlığı göze alan Cemiyet-i Hayriye temsilcisi Seyidov ve arkadaşları da Ermeniler tarafından çok feci bir şekilde öldürülmüşlerdir. Aynı akıbete uğramaktan son anda kurtulan ve Belediye heyetinde bulunan Hoca İbrahim Efendi, Erzurum'daki katliam ve Belediye heyetinin ölümü hakkında şunları söylemiştir:

"... Ermeniler sırf benim mahallemden 15 haneye girmişler, bu hanelerde ele geçirdikleri 45 kişiyi kılıç ve baltalarla katletmişlerdir. Tiflis'e götürüldüklerini sandığımız Belediye reisi Hakkı Paşa'yı, arkadaşlarını ve o koca hastahaneyi dolduran masum halkımızı onar onar götürdükleri kabristan aralarında türlü işkencelerle katletmişler vakia bu maktulleri ben de gördüm..."

Bu sırada Erzurum'a yaklaşan, Kazım Karabekir komutasındaki Türk ordusu 11 Mart 1918 sabahı güneş doğmadan ileri harekete başlamış, bir gün süren çarpışmalardan sonra 12 Mart 1918'de Erzurum'a girmiş, böylece Erzurum halkının iki yıl süren esaret hayatı da sona ermiştir.

İşte Anadolu halkının bu sınıktılı günlerinde, onlara kardeş elini uzatan Azerbaycan Türkleri ve bu maksatla buralara göndermiş olduğu Cemiyet-i Hayriye temsilcileri, Türk kardeşlerine yardım için ellerinden gelen her yardımı yapmışlar. Hatta Seyidov ve arkadaşları gibi birçoğu bu uğurda canlarını feda etmişlerdir.

Kaynak: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 6, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1996, S. 161-178.

İŞGALDEN 44 GÜN SAVAŞI'NA DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

Prof. Dr. Mehmet Sait DİLEK*

► Tarihsel Arka Plan

Dağlık Karabağ meselesi özel anlamda Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan topraksal, hukuksal ve varoluşsal bir mücadelenin yansımalarının tezahürüdür. Genel anlamda ise özellikle Rusya'nın bölge üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmek için tarihsel süreçte yürüttüğü politikaların yansımalarından ibarettir.

Tarihsel arka plana ana hatlarıyla bakıldığında; Çarlık Rusya'nın Kürekçay (1805), Gülistan (1813) ve Türkmencey (1828) Antlaşmalarıyla bölgedeki varlığını sağlamlaştırdığı göze çarpmaktadır. Çarlık idaresi, Türklerin çoğunlukta olduğu Karabağ'ı ve çevresini uzun vadede elinde tutabilmek için iskân politikası üzerinden Hristiyan nüfusu (çoğunluğu Ermeniler) adı geçen bölgeye yerleştirmeye başlamıştır. Rusya bu politikasıyla, Azerbaycan'ın tarihi parçası olan Karabağ'ın demografik yapısını suni bir şekilde de-ğiş-

tirmeye çalışarak, hem bölgenin geleceğinde söz sahibi olmayı hem de Türk Dünyası'nın birleşme olasılığını ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.

1917 yılına gelindiğinde Lenin liderliğindeki Bolşeviklerin, Çarlık rejimine karşı güçlü bir ihtilal dalgası başlattıkları görülmektedir. Bolşevik-Menşevik mücadelesinin etkisiyle Güney Kafkasya'daki Rus idaresi geçici de olsa devre dışı kalmıştır. Bu ara dönemin, katolik yapısından cesaret bulan Ermeni çetelerinin bölgedeki Türklere karşı sistematik saldırılar başlatması, Azerbaycan Türklerinin varlığının ve hukukunun korunmasını zaruri hale getirmiştir. Bu kapsamda müstakil hareket etmeye karar veren Mehmet Emin Resulzade başkanlığındaki Azerbaycan Milli Şûrası, 28 Mayıs 1918 günü Gürcistan'ın Tiflis şehrinde, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını dünya kamuoyuna ilan etmiştir. Bu gelişmeler yaşanmadan önce Azerbaycan Türkleri, Balkan

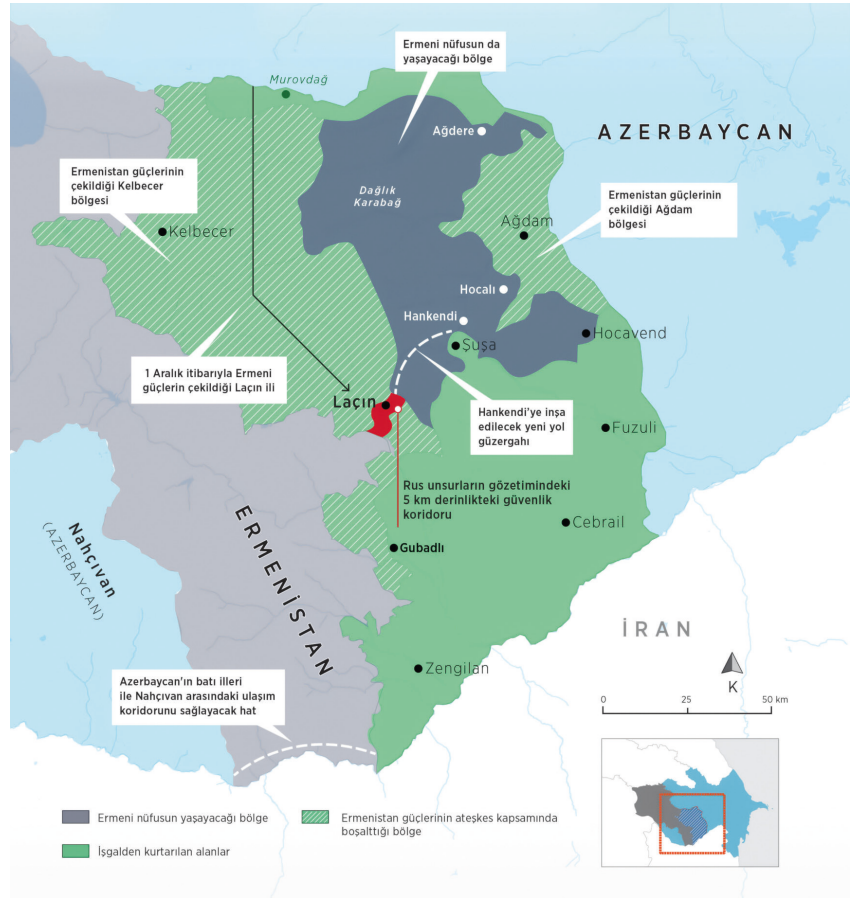
Harbiyle birlikte varoluşsal mücadeleye giren Osmanlı Devleti'ne Kardeş Kömeği (Kardeş Yardımı) adı altında yardımlarda bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti de hem iç ve hem de dış siyasette sıkıntılı bir süreç yaşadığı halde Azerbaycan'ı 4 Haziran 1918 tarihli dostluk antlaşmasıyla ilk tanıyan devlet olmuştur. Dönemin Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa, Azerbaycan'dan gelen yardım talebi üzerine kardeşi Nuri Paşa (Killigil) komutasında bir ordunun kurulmasını talimatını vermiştir. Nuri Paşa komutasındaki içerisinde Azerbaycan Türklerinin de bulunduğu Kafkas İslam Ordusu, 15 Eylül 1918 günü Bakü'yü, Ermeni ve Bolşevik-Rus işgalinden kurtarmış, Azerbaycan hükümetinin merkezinin de Gence'den, Bakü'ye taşınmasını sağlamıştır.

Kafkasya'da bağımsız devletlerin kurulmasından rahatsızlık duyan Kızıl Ordu, 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan parlamentosunu ve

İBölgeye Yukarı Karabağ da denilmektedir.

hükümetini feshederek Azerbaycan Cumhuriyeti'ne son vermiştir. Bu aşamadan sonra Bolşevik Rusya yönetimi, **Dağlık Karabağ başta olmak üzere bir takım bölgelerin nihai statüsü hakkındaki meselelerin çözümüne odaklanmıştır.** Şöyle ki 5 Temmuz 1921'de Rusya Komünist Partisi'nin Kafkas Bölgesel Komitesi, Dağlık Karabağ'a yönetim merkezi Şuşa olmak kaydıyla Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde geniş bölgesel özerklik statüsü (oblast) vermiştir. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Şûrası sınırları içerisinde yer alıp Şuşa'nın merkez kabul edilmesi Azerbaycan Türkleri açısından olumlu bir adımdı. Ancak demografik yapısı XIX. yüzyıldan itibaren Ermeniler lehine değiştirilmeye çalışılan bölgeye özerklik statüsü verilmesi ilerleyen yıllarda yaşanacak gerginliklerin de bir nevi habercisiydi. 7 Temmuz 1923 tarihinde Ermeniler lehine bir adım daha atılarak, özerk bölgenin merkezi olan Şuşa'nın yerine yeni merkez olarak Hankendi seçilmiştir. Akabinde ise Ermeni kökenli Bolşevik liderlerinden Stepan Shaumian'ın ismine ithafen Hankendi'nin ismi "Stepanakert" şeklinde değiştirilmiştir.

Öte yandan Stalin Anayasası olarak da isimlendirilen 1936 Anayasası ile "Sosyalizm artık bir dünya uygarlığıdır" iddiasına sahip 1977 tarihli Brejnev Anayasası incelendiğinde; Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan Şûrası içerisinde bırakıldığı göze çarpmaktadır. 21 Nisan 1978'de kabul edilen Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhu-

riyeti Anayasası metninde de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, Azerbaycan'ın parçası olarak gösterilmiştir. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin statüsü ne ilişkin yasa ise 16 Haziran 1981'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti tarafından kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu hukuki metinlerin varlığı, Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu tezinin rasyonel kanıtı olan belgelerdir.

SSCB, 1980'li yılların sonuna doğru Gorbaçov'un uygulamaya karar verdiği Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılanma) politikalarına rağmen hem uluslararası sistemde hem de ülke içinde güç kaybetmeye devam etmiştir. Bu duruma ilaveten, Sovyet yöneticilerinin Karabağ üzerine uygulamış oldukları

çelişkili politikalarından güç alan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Ermenileri, 20 Şubat 1988 günü aldıkları bir kararla Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden ayrılıp, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası olmak istediklerini duyurmuşlardır. Dolayısıyla Sovyet ve Azerbaycan anayasalarının ilgili maddelerine aykırı olan bu hukuk dışı adım Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasında çatışmaların 1988 yılı itibarıyla başlamasına neden olmuştur. SSCB, Dağlık Karabağ'ın statüsünde değişiklik isteyen Dağlık Karabağ Ermenilerinin teklifini anayasaya aykırı bulması nedeniyle kabul etmemiştir. Ancak aynı yönetim, taraflar arasında çatışmaların gün geçtikçe şiddetlenmesini engelleyemediği gibi zorun-

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki "tek millet iki devlet" söyleminin sözden ibaret olmadığı 44 Gün Savaşıyla bir kez daha kanıtlanmıştır. Türkiye, kardeş ülke Azerbaycan'a askeri ve diplomatik alanlarda kapsamlı destek vererek Karabağ Zaferinin kazanılmasında etkili bir rol oynamıştır.

lu nüfus hareketliliği ve Kızıl Ordu'nun sert müdahaleleri³ üzerinden bölgedeki şiddet sarmalının güç kazanmasına neden olmuştur.

1991 yılı itibarıyla Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle birlikte Dağlık Karabağ sorunu, Sovyet iç meselesinden, uluslararası bir boyut kazanmıştır. Ermenistan, o dönemin siyasi konjonktürünü fırsat bilip uluslararası hukuka aykırı olduğu halde Dağlık Karabağ ve çevresindeki bölgeleri⁴ işgal etmeye başlamıştır. Bu işgaller esnasında Ermenistan ordusu, Rus askerlerinin de desteğiyle 26 Şubat 1992 günü silahsız ve savunmasız yüzlerce Azerbaycanlı sivile karşı Hocalı Soykırımını da gerçekleştirerek hem uluslararası hukuk kurallarını çiğnemişlerdir hem de kendi tarihlerindeki kara lekelerine bir yenisini daha eklemişlerdir. Buna ilaveten, işgale uğrayan yerlerde yaşayan yüzbinlerce Azerbaycan Türkü (kaçkın), tafafisi

imkânsız maddi ve manevi kayıplar yaşayarak bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.

Rusya Federasyonu, inisiyatif olarak söz konusu işgallerle Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'lik bir kısmını hukuk dışı şekilde ele geçiren Ermenistan ile mağdur konumundaki Azerbaycan arasındaki silahlı çatışmaları sona erdirmek istemiş, bu gaye ile taraflar arasında Bişkek Protokolü (1994) yürürlüğe konulmuştur. Bu duruma ilaveten, 1992'de kurulan AGİT Minsk Grubu da ilkin ateşkes ve sonrasında nihai barış antlaşması imzalanabilmesi için çeşitli temaslarda bulunmaya başlamıştır. Ancak 44 Gün Savaşı'na kadar geçen süreç içerisinde bu sorunun hakkaniyetli bir şekilde çözümü için gerekli irade gösterilememiştir.

➤ 44 Gün Savaşının (27 Eylül-10 Kasım 2020) Nedenleri

Azerbaycan ve Ermenistan askeri güçleri arasında gerçekleşen 44 Gün Savaşının nedenleri ve bu bağlamda ortaya çıkan durumları ana hatlarıyla şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Bişkek Protokolüne göre; Güney Kafkasya'da kanayan yaranın tam anlamıyla durdurulabilmesi için taraflar arasında kapsamlı bir barış antlaşması imzalanması gerekliydi. Ancak Ermenistan elde ettiği haksız toprak kazanımlarının etkisiyle ve maksimalist bir yaklaşımla 26 yıl boyunca nihai barışın

önünü tıkayacak eylemlerde/söylemlerde bulunmuştur. Dolayısıyla Bişkek Protokolü, iki taraf arasındaki sınır çatışmalarını⁵ engelleyemeyip kâğıt üzerinde kaldığından savaş riski gün geçtikçe artmıştır.

2. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Üçlüsünün (ABD-Rusya-Fransa) yeterince çözüm odaklı hareket etmeyişi Güney Kafkasya'da savaş ihtimalini kaçınılmaz hale getirmiştir.
3. BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874, 884 numaralı kararları incelendiğinde; Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ ve çevresindeki işgalini sona erdirmesi gerektiğine vurgu yapıldığı görülmektedir. Ancak Ermenistan, menfaatleri gereği uluslararası hukuk ilkelerine riayet eden bir tavır sergilemekten uzak durmuştur.

4. Ermenistan, Azerbaycan topraklarına yönelik saldırgan politikasını 12-14 Temmuz 2020 tarihleri arasında Tovuz bölgesinde bir kez daha göstermiştir. Bu durum Dağlık Karabağ'da ve çevresinde sınır çatışmalarının, savaşa dönüşmesini hızlandırmıştır.

➤ 44 Gün Savaşının Gelişimi ve Sonuçları

Azerbaycan, sınır ihlallerini engelleyebilmek ve işgal altındaki topraklarını kurtarabilmek için 27 Eylül 2020'de

³ Kızıl Ordu, 20 Ocak 1990 günü Azerbaycan Türklerine Bakü'de sert ve kanlı bir müdahalede bulunmuştur. Bu olay tarihe Kanlı Yanvar olarak geçmiştir.

⁴ Hankendi (26 Aralık 1991), Hocalı (26 Şubat 1992), Şuşa (8 Mayıs 1992), Laçın (18 Mayıs 1992), Hocavend (2 Ekim 1992), Kelbecer (2 Nisan 1993), Tartar (7 Temmuz 1993), Ağdam (23 Temmuz 1993), Cebrayıl (18 Ağustos 1993), Fuzuli (23 Ağustos 1993), Kubatlı (31 Ağustos 1993), Zangilan (29 Ekim 1993) tarihlerinde Ermenistan güçlerinin işgaline uğramıştır.

⁵ Bu sınır çatışmalarının en şiddetlilerinden birisi 4 Gün Savaşı (2-5 Nisan 2016) ismiyle anılmaktadır.

askeri operasyonlarını başlatmıştır. Bunun sonucunda Azerbaycan ordusu Fuzuli, Cebayıl, Zangilan, Kubatlı ve Şuşa başta olmak üzere birçok yerleşim yerini haksız işgalden kurtarmıştır. Ermenistan'ın her türlü provokasyonlarına (Örneğin Azerbaycan'ın Gence Şehrine yapılan saldırı) ve kara propagandalarına rağmen Türkiye-Azerbaycan ikilisi hem sahada hem masada dirayetli ve rasyonel duruşlarından taviz vermemişlerdir. Rusya'nın arabuluculuğunda imzalanan 10 Kasım 2020 tarihli ateşkes gereği Ermenistan güçleri, Ağdam, Kelbecer ve Laçın'den de çekilmek zorunda kalınca işgal edilmiş yerlerin yaklaşık %75'lik kısmı kurtarılmıştır. Böylece 1988 yılından itibaren Azerbaycan Türklerine reva görülen "Büyük Travmalar" süreci, seçici bir zaferle dönüştürülmüştür. Hankendi, Hocalı, Hocavend, Ağdere ve Laçın Koridoru ise Rus Barış gücünün kontrolüne bırakılmıştır.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki "tek millet iki devlet" söyleminin sözden ibaret olmadığı 44 Gün Savaşıyla bir kez daha kanıtlanmıştır. Türkiye, kardeş ülke Azerbaycan'a askeri ve diplomatik alanlarda kapsamlı destek vererek Karabağ Zaferinin kazanılmasında etkili bir rol oynamıştır. Türkiye, Dağlık Karabağ'da ateşkesin gözlemlenmesi kapsamında Ağdam sınırları içerisinde kurulan Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi'nde barışa katkı sunmaya devam etmektedir.

Rusya Federasyonu ise Ermenistan Başbakanı Paşinyan'ın Batılı devletlerle ve örgütlerle kurmuş olduğu ilişki düzeyinden rahatsızlık duymaktaydı. Kremlin, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ konusundaki hassasiyetinin ve mağduriyetinin ikili ilişkilerin gelişmesine engel olduğunu/olacağını düşünerek başlangıçta askeri operasyonlara kuvvetli bir tepki göstermemiştir. Ancak Kremlin, bölgelerarası bir güç olduğundan

Güney Kafkasya'daki denge-lerin tamamen Azerbaycan lehine dönüşmesine de olanak tanımamıştır. Bu sebeple arabuluculuk rolüne soyunarak 10 Kasım 2020'de ateşkesi sağlamıştır. Rusya bölgeye Rus barış gücünü yerleştirerek hem Ermenistan'ın/Ermenilerin güvenliğinde önemli rol oynadığını/oynayacağını göstermiştir hem de Azerbaycan'ın askeri operasyonla tüm bölgeye hâkim olmasını engellemiştir.

Sonuç olarak; "44 Gün Savaşı" neticesinde imzalanan 10 Kasım 2020 tarihli ateşkesin içeriğine bakıldığında, bölgedeki ibrenin askeri ve siyasi açıdan Azerbaycan lehine döndüğü ortaya çıkmaktadır. Ancak Dağlık Karabağ'da Rus kontrolüne bırakılan yerlerin statüsünün ne olacağı ve ateşkesin ne zamana kadar sürdürülebileceği, cevaplanması güç sorulardır. Dolayısıyla nihai ve hakkaniyetli bir barış için taraflar arasında diyalogun kurulabilmesi önem arz etmektedir.

OLACAK ŞEY DEĞİL: HEM AHŞAP HEM DE 500 YIL?

Dr. Temel SAĞLAM

-Buna inanmamı bekleme Samil usta. Ahşap nasıl olurda bu kadar uzun süre dayanabilir? aklım almıyor, diyecek oldum.

Lalapaşa şadırvanında, ayazda abdest alan ve üşüyen ihtiyarın hikâyesine kısaca dem vurduktan sonra bir ah çekerek anlatmaya başladı.

-Kereste olarak kullanılacak olan ağaçlar dolunayda kesilirdi. Sen okuduğunu söylersin ya, de hele bunu hiç duydun mu? deyip sustu.

Şaşırmıştım. Ben de sustum. Neden sonra beni daha fazla utandırmamak için anlatısına devam etti.

-Baharda kesilecek olan ağaçların işaretlenmesi sırasında büyüme olmasın, öz yürüsün diye tepeleri makaslanır ancak kendileri kasım ayında karanlıkta, özellikle de dolunayda kesilir. Kasım ayı yaprak döküm zamanı... Ağacın suyunun çekilme zamanı... Karanlıkta... Özellikle dolunayda ağacın suyu çekilir ve ağaç sert olur. Lifli

ağaçlar ay karanlığında kendini sıkır.

-Ağacı kestik tamam mı?

Elini havada döndürerek: “ohooo” dedi. Ve devamı:

- Ağacı hemen takoza alacağım. Toprakta teması kesilecek. Bir ya da bir buçuk ay öyle duracak. Gövdenin suyu kabukla gövde arasına dolacak ve sonra soyacaksınız.

Bilinmemeye alışkın Samil Usta, benim bakışlarımdan bilinir olmaya başladığını hissedince utandı. Gözlerini mes lastiklerine eğdi ve mendili ile yaşlarını sildi.

-Ya ben ne yapsa idim. Kalkıp nasırlı ellerini yakalasam ökelenip ağlayarak öpsemiydim? Onu da yapamadım. Neden mi? Bilmem...

Şamil Usta benim toyluğumu, onun bilgeliğini etrafa sezdirmemek için olsa gerek hiçbir şey olmamış gibi devam etti.

- Soyulan ağacı şimdi kullanacağın boylamasına göre keseceksin. Ağacın gözenekle-

ri olur. Bu gözeneklerde hava dolu olur. Bu havayı ağaçtan çıkarmazsan yerlerinde zaman sonra tozlaşma ve delikler olur.

-Havayı kurutarak mı çıkaracağız.

-Yok yok. Ağacı uzun süre su havuzunda bekleterek. Hava ile su yer değiştirir. Bu işlemin en uygun süresi iki yıldır. Ancak bir yılda yeter.

-Çok zaman kim bekler bu kadar ki...

-Sabır evlat sabır. dedi. Devam etti.

-Sonra ağacı kullanım amacına göre kalas, lata şeklinde biçeceksin, gölge bir yerde kaba toprak üzerine ızgara şeklinde yerden 50 cm yüksekte dizeceksin. Her sabah serininde bolca sulayacaksın. Bir yıl da öyle bekleteceksin.

-Şimdi bu işi hiç kimse yapamaz. İşveren kovar. dedim.

-Bin yıllık yapının yanında elli yıllıkların yıkılmasının sebebini hep sorardın ya... İşte bu, o soruna cevap olsun.

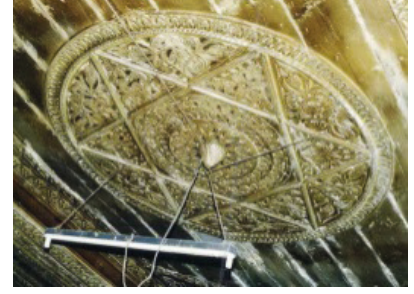
-Peki. Daha sonra...

-Ağacı ızgaradan alacaksın ve yıllanmış koyun gübresine gömeceksin. Bir yılda böyle kalacak. Şimdi işlenmeye hazır olan ağacı istediğin ölçülerde keserek işlemeye başlayabilirsin. Ha unutmadan ağacı uygun biçimde kestikten sonra bir kg badem yağına bir kg zeytinyağı karıştırarak sürmelisin. Bu ağacı yumuşatarak sana kullanım kolaylığı sağlar. Bir de montajı yaptın mı, mesela kapı yapıyorsun, pencere yapıyorsun yerine takacaksın ve bir kg çam nefti ile bir kg ardıç katranının karışımını üzerine iki üç defa süreceksin. Tam 500 yıl bakım istemez...

İşte o ahşap: Gâh yaradana kulluk için gittiğin Habib Efendi Camii'nde sırtını yasladığın yapı taşıyıcı direği olur, gâh Alvarlı Efe hazretleri gibi görklü hocaların hutbeye durdukları minber olur, gâh İbrahim Hakkılara vaaz kürsüsü, gâh Abdullah Efendi gibi sadasıyla harbe çağıran müezzin efendilere mahfel olur... Ve yine o ahşap: Gâh duvarı, zelzeleye karşı esneten hatıl olur, gâh namahreme setre olur kapı kınadında, gâh rızık ambarı, gâh yücelere götüren merdiven olur, gâh tandır damlarının kırlangıcı, gâh gökyüzünün bir yansıması olarak görülen tekne tavan geometrisinin oynasmaları biçiminde bebeklerin huzur içinde oyumalarını kulaklarına masal tadında fısıldayan ses olur.

Ve o ahşap: İslami yapının cephesini şekillendiren ışığı-nuru iç mekânlara taşıyarak maddeyi anlamlı hale getiren pencere olur. Her ne kadar Şamil Usta'ya diyemesem de bari müsaadenizle

size birkaç söz diyiverem şu pencereler hakkında... Belli bir düzen ve biçim ile dizilen pencereler, ritmik harekete işaret etmektedir. Dini yapılarda mekân içine kutsal nuru taşıyan pencereler, sivil yapılarda, özellikle ikametgâhlarda, insan ruhunun özgürlüğünü sembol eder. Sahra ortasına kurulan çadırlara bile pencereler açılır. Çünkü pencere öncelikle insan gönlünün nefesleneceği, insan ruhunun bulunduğu ortamdan uzaklara açılacağı yegâne başlangıçtır. Bir pencere üzerinde duran çocuk, dudaklarındaki ince bir gülüşle genelde dışarıya sarkarak ya da pencere tabanı içinde dikilerek görülür. Çocuk bu haliyle geleceğe çevirmiştir bakışlarını ve ötelere gitmek ister, yerinde duramaz. Umutlarını ilmek ilmek elindeki dantelaya işleyen ve yeni hayatlar için çeyiz hazırlayan gelinlik kızlarımız da genellikle pencere kenarında yerine getirirler bu görevlerini. Zaman zaman durup uzaklara dalan gözlerine ufuktan tebessüm eden güneşin ışığı dolar. Geleceğe doğru yüzünü dönmüş umuttur bu duruşun adı. Ve yine sedirler pencere kenarlarına yapılır eski evlerde. O sedirlerde oturan yaşlılar ise kollarını pencere pervazlarına koyarak yorgun başlarını da kollarının üzerine bırakıp mazinin penceresinden, dönülmesi bir daha imkânsız günleri seyrederek hüznü gözlerle. Gidenlerin yolu, dönecekler diye hep pencerelerde gözlenir. Ve o ahşapla yapılan pencere, İslami yapıda kalp gözü olup açılmaktır; geleceğe, geçmişe, umutlara, hayata ve nihayet hakikate.

Salih Kobal Evi (1887). Ayazpaşa Mahallesi. Gökyüzünü

evin tavanından asan neccarın mahareti.

Öğretmen İhsan Ayden Evi (1885). Yeğenağa Mahallesi.

“Kim geldi pencereleri” sokakla devamlı hemhal olmanın ifadesidir.

Not: Minberci Bayraktarzade Hacı Şamil Usta (1907-1993): Ahşap Cami ustası, tarihi eser restorasyon uygulama ekip başı, neccar, ahşap doğrama marangozu ve minberci ahşap ustası. Bu yazı, Hacı Şamil Usta'nın basılmamış el yazı notlarından uyarlanmıştır.

Kaynakça:

Akçay, Hasan (2012), *Bir Göz Açıp Yummuş Gibi*, İstanbul: Eşik Yayınları.

Bektaş, Cengiz (1996), *Türk Evi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sağlam, Temel (2020). “İslam Mimarisinin Sembolik Anlatıları Üzerine Bir Deneme”, *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, Volume: 5, Issue: 10, June/July / 2020, 251279.

DOĞU'DAN YÜKSELEN IŞIK ENVAR-I ŞARKİYYE

Doç. Dr. Besim YILDIRIM*

Osmanlı'da basın Batıda olduğu gibi halkı siyasal, sosyal ve ekonomik olaylar bağlamında aydınlatmak, kamuoyuna bilgi vermek gibi toplumda duyulan istek ve ihtiyaçlardan değil, yönetimin yaptığı ıslahat ve işleri aracısız olarak halka duyurma misyonuyla oluşup, gelişmiştir.

Osmanlı uzun süredir merkeze ilişkin uyguladığı ıslahatların artık taşrada da uygulanmasını istiyordu. Bu istek çerçevesinde Tanzimat'ın ilanını takiben, Sultan I. Abdülaziz döneminde, 7 Kasım 1864'te mahalli idarelerle ilgili bir nizamname ile eyalet sistemi kaldırılarak vilayet sistemi getirilmiştir. Kuşkusuz bu sürecin önemli aşamalarından birisi de 1861 tarihli Lübnan Nizamnamesi ile başlayan, 1864 Tuna, 1867'de Erzurum Vilayeti Nizamnamesi ile devam eden ve 1871 yılında genel bir uygulama alanı kazanan

İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnamesi olacaktır.

Yeni vilayet nizamıyla Osmanlı yönetimi; merkezin denetiminde taşrada yetkileri arttırılmış, iyi işleyen, çoğulcu bir mahalli idare kurmayı, Batı tarzı bir yönetim sistemi kurmak için hukuki ve idari yapıyı birbirinden ayırmayı ve devletle her kesimden halkın tebaa bilinciyle refahını, barışını ve birliğini elde etmeyi amaçlamaktaydı. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için vilayet gazeteleri önemli bir araç olarak görülmüştür. Bu bağlamda da ilk vilayet gazeteleri Beyrut'ta *Hadika-al Ahbar* (1860), Tuna'da *Tuna* (1865), Şam'da *Suriye* (1865), Trablusgarb'da *Trablusgarb* (1866) ve Erzurum'da *Envar-ı Şarkıyye* (1867) isimleriyle yayın hayatına başlamışlardır. Daha sonra ise Osmanlı'nın tüm vilayetlerinde vilayet gazeteleri çıkarılmıştır.

► Gazete Tanıtım ve İçeriği

'Doğu'nun Nurları/Işıkları' anlamına gelen *Envar-ı Şarkıyye*, Osmanlı modernleşmesinin taşra ayaklarından biri olarak, Vilayetler Kanunu'nun ilanından sonra, 5 Temmuz 1867'de vilayet gazetesi olarak yayın hayatına başlamıştır.

Haftada bir kez çıkarılan gazete 30x40 cm ebadında 4 sayfa, 3 sütun olarak saman kâğıdına basılmıştır. İlk iki sayfası Arapça harflerle, 3 ve 4. sayfaları ise Ermenice harflerle Türkçe olarak yayınlanmıştır. Ermeni harfleriyle çıkan sayfalar Arapça harflerle çıkan ilk iki sayfanın aynısıdır. Gazetenin Ermenice nüshası Osmanlı için özellikle Ermeni ulusalcılığı ve Rusya'nın bölgedeki Ermenileri etkileme faaliyetlerini minimize etmek için büyük önem taşımaktadır. 1905'te gerçekleşen Abdülhamid'e suikast girişiminden

Envar-ı Şarkıyye'nin başlık klışesi

sonra Ermeni harflerle olan sayfalar kaldırılmıştır. 1916 Rus işgaline kadar aralıksız olarak yayınlanan gazete, bu tarihte şehri işgal eden Rusların, baskı makinesini askeri baskı işlerinde kullanmak üzere, Erzurum'un bir ilçesi olan Hıms'a götürmesinden dolayı, baskıya ara vermiştir. İki yıllık mecburi aradan sonra 1917'de Rusların Erzurum'dan çekilmesi ve Kâzım Karabekir Paşa'nın baskı makinesini geri getirtmesiyle birlikte gazete yeniden basılmaya başlamıştır. 1928'de yeni harflerin kabulüyle birlikte genel anlamda ülke genelinde matbaa işlerindeki durgunluk *Envar-ı Şarkıyye*'yi de etkilemiş, gazete daha sonra Cumhuriyet yıllarında ismi değiştirilerek *Erzurum* adıyla yeniden basılmaya başlanmıştır. 1964'te ise tamamen kapatılmıştır.

Gazetede, konu başlıkları hariç, diğer metinler aynı puntoda yer almış, ayraç, tırnak ve soru işaretleri dışında herhangi bir noktalama işareti kullanılmamıştır. Bu durum günümüz okuyucusu için okumayı zorlaştırmış olsa da, Osmanlı'da halk dili ile yönetim dili arasındaki fark düşünlüğünde, gazetede, halkın anlayabilmesi için, yalın bir dil kullanma çabasının olduğu görülmektedir. Dizgi ve baskı yönünden dönemin İstanbul

gazeteleriyle hemen hemen aynı görünüme sahip olan *Envar-ı Şarkıyye*'nin bir nüshası 60 para olarak satışa çıkarılmıştır. Aboneleri için ise bir yıllığına 60, altı aylığına ise 35 kuruş fiyat biçilmiştir. İlanların her satırı için ise 5 kuruş alınacağı ifade edilmiştir. Ayrıca abonelerden posta ücreti olarak her bir ay için 1 kuruş alınacağı, başlık altı yazısında, duyurulmuştur.

Gazetenin tirajı hakkında somut herhangi bir bilgiye sahip olmamakla birlikte Cemalettin Server Revnakoğlu baskı sayısının iki bin civarında olduğunu ifade etmiştir. İncelenen nüshalarda gazetenin baskı sayısına yönelik herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak 8 sancak ve 83 vilayete gönderildiği ve buradaki asker, hekim, öğretmen gibi devlet memurlarının abone olduğu ve diğer vilayet gazetelerine iletiği göz önüne alındığında, gazetenin tirajının iki binin de üzerinde olduğu söylenebilir. Üstelik *Envar-ı Şarkıyye*'nin basıldığı makine, günlük 4-5 bin gazete basacak kapasiteye sahiptir.

İncelenen nüshalar çerçevesinde, *Envar-ı Şarkıyye*'nin içeriğinin zamanla siyasi tarih, ekonomi, kültürel, sosyal ve her türlü toplumsal konuyu içeren geniş bir yelpazede ya-

pılandığı söylenebilir. Örneğin gazetede resmi tebliğler ve atamalar gibi devletin resmi haberlerinin yanında bölgedeki çeşitli asayiş olayları, ekonomik ve sosyal alanda meydana gelen gelişmeler, çeşitli ilanlar, İstanbul ve Batı basınından alınan ulusal ve uluslararası haberler yer almaktadır.

Gazetenin içeriği genel olarak 'Havâdis-i Dâhiliye', 'Havâdis-i Hariciye', 'Mevadd-ı Husûsiye', 'Mevadd-ı Umûmiye' ve 'İlanat' başlıklarından oluşmuştur. Havâdis-i Dâhiliye genel başlığında alt başlıklar olarak 'Mevadd-ı Husûsiye', 'Mevadd-ı Umûmiye' kullanılmıştır.

Mevadd-ı Husûsiye başlığı altında genelde merkez ve vilayet yönetiminin faaliyetleri, asayiş olayları, ekim-dikim zamanları ve yöntemleriyle, iklim ile ilgili haberler yer almaktadır. Mevadd-ı Umumiye başlığında ise genelde 'Tevcihat-ı Mülkiye', 'Tevcihat-ı İlmiye' ve 'Tevcihat-ı Askeriye' gibi alt başlıklarla imparatorluğun Erzurum vilayeti dışındaki diğer vilayetlerindeki idari ve askeri haberler bulunmaktadır. Bunlar belli başlı

Erzurum Vilayeti Valiliği'nin çıkarmış olduğu *Envar-ı Şarkıyye* gazetesi abone makbuzu.

atamalar, azil ve nişan itasına dair bilgilerle, nazırlık, valilik, mutasarrıflık ve sefirlik gibi üst düzey devlet görevlilerinin yeni vazifelerini ya da aldıkları nişan haberlerini kapsamaktadır. Bunların dışında diğer vilayetlerdeki asayiş vakaları, afet haberleri, hastalık, yangın ve imar faaliyetleri gibi olaylar da Havâdis-i Dâhiliye başlığı altında yer bulmuştur. Havâdis-i Hariciye bölümünde ise Osmanlı sınırları dışındaki devletlerle ilgili haberler ve yabancı devlet adamların ülke ziyaretleri ve açıklamaları okuyucuya duyurulmuştur. İlanat bölümü de, resmi duyuruların yanı sıra özel sektörün ve şahısların ilanlarını içermektedir.

➤ Havâdis-i Dahiliye

Mevadd-ı Umûmiye ve Mevadd-ı Hususiye başlıkları Havâdis-i Dâhiliye başlığı içinde yer almıştır. Saray faaliyetleri, Vilayet merkezindeki **İdare** Meclisi, Vilayet Umum Meclisi, sancak merkezlerinde Meclis-i **İdare**, kaza merkezlerindeki idare, Belediye Meclisleri, Mahkeme-i Ticaret ile her köy ve mahallede oluşturulan **İhtiyar** Meclislerinin faaliyetleri gibi yazılar Mevadd-ı Hususiye başlığı altında duyurulmuştur. **İncelenene** sayılar çerçevesinde gazetede en fazla yer kaplayan kısmın bu bölüm olduğu tespit edilmiştir. Devlet büyüklerinin konuşmaları, müतालaları ve yazıları bazen üç sütuna birden verilmiştir.

➤ Havâdis-i Hariciye

Havâdis-i Hariciye bölümünde dış devletlerin Osmanlı ile ilişkileri, devlet yöneticilerinin Osmanlı ziyaretleri gibi

haberlerin yanı sıra ilginçliğiyle dikkat çeken ciddiyyetten uzak haberler de yer almıştır.

➤ İlanat

Hemen her sayıda yer alan ilanların büyük bir bölümü resmi niteliktedir. Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus sınırında, Erzurum ve Kars'ta Kırım Savaşı sonrasında yeniden inşa ve takviye edilmeye başlanan tabya ve istihkamların

'Doğu'nun Nurları/ Işıkları' anlamına gelen *Envar-ı Şarkıyye*, Osmanlı modernleşmesinin taşra ayaklarından biri olarak, Vilayetler Kanunu'nun ilanından sonra, 5 Temmuz 1867'de vilayet gazetesi olarak yayın hayatına başlamıştır.

Haftada bir kez çıkarılan gazete 30x40 cm ebadında 4 sayfa, 3 sütun olarak saman kâğıdına basılmıştır. İlk iki sayfası Arapça harflerle, 3 ve 4. sayfaları ise Ermenice harflerle Türkçe olarak yayınlanmıştır.

tamamlanmasında hissedilen maddi sıkıntıyı aşmak için halkın yardımı gerekli olduğu düşünüldüğünden, halkı bağışta bulunmaya motive etmek için dönem dönem yardım edenlerin isimleri ve bağış miktarları gazetede ilan edilmiştir.

➤ Sonuç

Envar-ı Şarkıyye her şeyden önce yayınlandığı dönemin sosyal, siyasal ve kül-

türel yaşamına ilişkin son derece önemli verileri barındıran önemli bir bilgi kaynağıdır. Bu özelliği *Envar-ı Şarkıyye*'yi sosyal bilimciler için değerli kılmaktadır. *Envar-ı Şarkıyye*'yi basın tarihi açısından önemli kılan şey ise, onun Anadolu basınının başlangıç noktası olmasıdır.

Envar-ı Şarkıyye'nin Doğu Anadolu Bölgesi açısından vurgulanması gereken önemlerinden birisi de Erzurum ve çevresinde kendinden sonra kurulacak gazetelere bıraktığı teknik altyapı mirasının yanında, henüz olgunlaşmamış olsa da bir gazetecilik kültürü oluşturmasıdır. Bu bağlamda *Envar-ı Şarkıyye* bölgede daha sonra yayın hayatına başlayan gazeteler için bir okul vazifesi görerek, gelecekteki fikir adamı ve gazetecilerin yetişmesine de zemin hazırlamıştır.

İncelenen nüshalar çerçevesinde yayınlandığı bölgenin haber ve sorunlarına öncelik verdiği görülen *Envar-ı Şarkıyye*, şehir ve civarındaki olayları, sorunları ele almış, ayrıca merkez ve diğer vilayetlerinin gazetelerinden alıntılar da yaparak halkı bilgilendirme ve eğitime işlevi görmüştür. Gazetenin resmi faaliyetleri duyurmanın yanında, işlevi ve amacının bölge insanını kendi sorunlarından haberli kılmak ve bir anlamda yönetime katılmalarını sağlamaktır. Yayın hayatını uzun süre devam ettirmiş olması, anlaşılır dili ve ikibinlere çıkan tirajıyla *Envar-ı Şarkıyye*'nin, yayınlandığı dönem için, başarılı bir gazetecilik sergilediği söylenebilir.

NARGİN ADASI ESİR KAMPI BAKÜ HALKININ KARDAŞ KÖMEĞİ

Prof. Dr. Bingür SÖNMEZ

“Keşke bu cezireye (adaya) gitmez olaydım. Keşke bir deri bir kemik bedenleri, fersiz gözleri, ah u zar eden bu insanları görmez olaydım. Keşke, ‘Efendim, su!’, ‘Efendim, yemek!’, ‘Efendim, giyecek’ sözlerini işitmez olaydım.”

Dr. Neriman Nerimanov

16 Şubat 1916 tarihinde Erzurum’un düşmesini müteakip Erzincan’a kadar ilerleyen Ruslar bu sürede esir ettikleri Türk askerlerinin bir bölümü Sibiryaya göndermiş, bir bölümünü ise Bakü’ye getirerek buradaki Nargin Adası’nda toplamıştır. İlerleyen yıllar içinde Nargin Adası’nda bulunan esirlerin sayısının artması üzerine durum gittikçe kötüleşmiştir. Esir kampında tutulanların vaziyetinin ne derece dayanılmaz bir raddeye ulaştığıyla ilgili ilk somut bilgileri dünyaya duyuran, Azerbaycan’ın büyük devlet adamı ve halk önderi, Kurtuluş Savaşı sırasında yapılan yardımları (altın, para, benzin...) zamanı gelince Mustafa Kemal’in öde-

mek istemesi üzerine *“Gardaşın gardaşa borcu olmaz!”* cümlesini kullanan efsane isim Dr. Neriman Nerimanov olmuştur. Nerimanov, 18 Aralık 1917’de Şehir Duma’sında yapılan oturumda hazırladığı bir raporu sunarak Nargin Adası Esir Kampı’nın durumunu ortaya koymuştur.

Aynı zamanda başarılı bir gazeteci de olan Nerimanov Nerimanov, **Hümmet gazetesinde** kaleme aldığı makalelerle Bakü halkını yardıma çağırmıştır. 28 Kasım 1917’de yayınladığı makalesinde, esir kampındaki vaziyeti açık ve net bir şekilde gözler önüne sermiştir:

“Keşke bu cezireye (ada) gitmez olaydım. Keşke bir deri bir kemik bedenleri, fersiz gözleri, ah u zar eden bu insanları görmez olaydım. Keşke, ‘Efendim, su!’, ‘Efendim, yemek!’, ‘Efendim, giyecek’ sözlerini işitmez olaydım. Keşke; çıplak, dudakları soğuktan titreyen, yüzleri morarmış anasız babasız çocuklarla

konuşmamış olaydım. Keşke hastanede, başları kerpice üstünde can veren yigitlere rast gelmemiş olaydım. ...Ben ağladım. Ben, hastalık ve marazlar içerisinde kıvranan, düçar (yakalanmış) oldukları türlü türlü hastalıkların pençesinde inleyen insanların ah u zarlarını işitip, birçoğunun hayattaki son anlarına şahit olunca, dayanamayıp gayri ihtiyari ağladım. Ağlamamak mümkün mü? ... Emin olunuz, siz de benim gördüğümü görse idiniz ve elinizden bir şey gelmeyeceğini düşünseydiniz, siz de benim söylediklerimi söylerdiniz: Keşke bu cezireye gitmeyeydim!”

Dr. Nerimanov’un, 11 (24) Aralık 1917 de Hümmet gazetesindeki yazdığı makalesinde Nargin Adası’nda verilen yemekler için yazdığı satırlar yürek parçalar; *“Ben sağlamlar için pişirilen yemeği gördüm, itini seven bir insan itine vermez.”*

Mustafa Bey Alibekov’un Nargin’i ziyaretinden sonra Açık Söz gazetesinde (6 Ocak 1918) adadaki imkânsızlıkları

anlattığı yazısındaki; **“Orada-ki esirlere yemek o kadar az veriyorlar ki, esirlerin birçoğu paylarını yedikten sonra etrafta gezip atılmış kemikleri yiyip kemiriyorlar...”** cümlesini değerli araştırmacı Gürsoy Solmaz’ın Kâmil Dursun’un ile yaptığı röportaj doğrulamaktadır: **“Nargin Adası’nda bulunan Alman ve Avusturya esirlerinin kamplarını dolaşarak onların çöplüklerinde bulduğum kemikleri taşla ezerek yiyordum”.**

Nargin Adası’nın durumu uluslararası platformda en mükemmel şekilde İsveç Kızılhaçı’ndan Ragnar Tennman’ın 7 Ekim 1917 tarihli raporu tüm vahşeti ile anlatmaktadır:

“Kampta hem 74 Türk, 16 Avusturya ve 1 Macar subayın kaldığı bir subay kampı hem de 1.120 Avusturya, 176 Alman, 4.000 Türk askerin kaldığı bir er kampı vardı. Türklerin 2.500’ü sivil esirdi ve içlerinden 10’u kadındı. Subaylar, kütükten yapılmış barakalarda tutuluyordu. Her bir subaya 2’ye 2,5 metre bir alan düşüyordu. Yatakları iki keresteden oluşuyordu, ışık yetersizdi ve yemek salonu, çamaşır odası, özel odaları yoktu. Baraka, pire, tahtakurusu ve hamam böceği kaynıyordu. Her yerde pislik, sinekler ve fareler vardı. Askerler 250-300 kişilik barakalarda kalıyordu. Barakaların zemini yoktu, pencereler tepedeydi. Camlar uzun zaman önce parçalanmıştı, yağmur ve kum, fırtınayla birlikte içeri giriyordu. Barakalar tahtakurusu ve pire kaynıyordu. Temizlik yapabilmek için gerekli hiçbir şey yoktu. Tabak, kaşık, çatal, bıçak yoktu. Esirlerin saman yatakları ve yorganları da yoktu. Birkaç ince yorgan vardı,

ama diğer esirler sert tahtalar üzerinde yatıyordu. Esirler kampa gelince dezenfekte etmek için şahsi eşyaları alınıyor, daha sonra bunların dörtte üçü çalınıyordu. Ölenlerin de şahsi eşyaları çalınıyordu. Esirlere kaba ve zalimce davranılıyordu. Açlıktan zaafiyet geçirenlere, nekahet dönemindekilere, hatta yerlerde sürünen malullere dahi saygı gösterilmiyordu. Onlar da sağlıklıymışçasına işe sürülüyorlardı. Kırbaçla ağır işkence ve dayak, özellikle Türk savaş esirlerin tekmelenmesi, günlük olaylardandı. Adaya 10 Haziran 1917-25 Ağustos 1917 arasında 81’i ölü 1.370 esir getirildi. Hastanede 175 ağır hasta vardı. Hastaların tedavisini üstlenenler Becker ve Niedermayer isimli iki Alman doktordu. Ancak Doktor Becker’in kendisi de ağır sıtma hastasıydı. Diğerleri karantina ve Türk hastalarla uğraşmaktan hasta esirlerle ilgilenemiyordu. Her gün hastaneye Rusların kırbaçladığı Türk esirler geliyordu.”

“Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi” öncülüğü ve koordinasyonunda, sadece esir kamplarına değil, Kafkasya’da Türklerin yaşadığı hemen her bölgede yardım komiteleri oluşturulmuş, Kars ve çevresindeki yerlere ilk yardım

heyetleri gönderilmişti. Rus işgali altında yaşayan harpze- de Müslümanlar için yardım toplama çalışmaları savaş boyunca sürmüştü, Azerbaycan Türklerinin Anadolu’da felakete uğrayan kardeşleri için başlattığı yardım çalışmalarının sloganı ise **“Kardeş Kömeği”** (Kardeş Yardımı) olmuştur. Kafkasya’da Türklerin yaşadığı pek çok şehirde **“Kardeş Kömeği Günü”** düzenlenerek yardımlar toplanmıştır. 1915 yılı başlarında Sarıkamış, Kars, Erzurum, Ardahan bölgelerinden gelen haberler üzerine bir kısım Azerbaycanlı aydınlar, yaklaşan Nevruz Bayramı’nın eğlence içinde kutlanması yerine Türk ve Müslüman harp zedelerine, esirlere yardım edilmesi için halka çağrılar yapmışlar, gazete ve dergilerde yazılar yayınlamışlardır.

O dönemde Bakü’de çıkan gazeteler, Ruslara rağmen büyük bir cesaretle Nargin Adası’nda bulunan Türk esirlere açık açık yardım talep eden ilanlar veriyorlar, yardım yapanların isimleri ilan edilip taltif edilirken bağış yapmayan zenginleri ise açık açık ayıplıyorlardı. Tüm bunların Azerbaycan’da Rusların olduğu bir sırada yapılmış olması, gerçekten takdire şayandır.

Nargin Adası, esirlerin ilk uğrak yeri olup Hazar Denizi’nde, Bakü’nün 10 km. açığında. 3100 x 900 m büyüklüğünde, toplam 1,4 km² olan, daha önce azıllı mahkûmlar için kullanılan kaçmanın imkânsız olduğu bir adadır. Askeri bir ada olduğu için ancak özel izin ile ziyaret edilmektedir.

Bakü'de çıkan bütün gazeteler, Rus yönetiminden korkmadan herkesi yardıma çağırır; *“Nargin Ceziresi'ndeki esirlerin hali son derece fenadır. Binaenaleyh acil surette kömek (yardım) lazımdır. Pul ile yorğan, döşek ve her ne kadar verirseniz onunla kömek edin.”*

Azerbaycan gazete sahipleri ve yazarları, yaklaşan Nevruz Bayramı münasebetiyle bayramın ikinci günü olan 10 Mart'ta **“Kardaş Kömeği”** adıyla bir gazete çıkarmayı kararlaştırır. Gazeteyi çıkarmak üzere oluşturulan heyete İkbal gazetesinden **Mehmed Emin Resulzade**, Sada gazetesinden **Haşim Bey Vezirov** ve İkdam gazetesinden **Mahmud Nedim Karagözov** seçildiler. Belirtilen toplantıda alınan karara göre gazete Nevruz Bayramı'nın ikinci günü çıkarılacak, o gün Bakü'de hiçbir Müslüman gazetesi çıkarılmayacak, bu gazeteden elde edilen gelirin hepsi Müslüman harpzede yararına kullanılacaktır. Bu kararlar doğrultusunda yapılan çalışmalar semeresini vermiş ve **Kardaş Kömeği Gazetesi**, bir günlük gecikme ile Nevruz Bayramı'nın üçüncü günü, 11 Mart 1915'te yalnız bir günlük olarak çıkarılmıştır. Kardaş Kömeği Gazetesi'nin çıkarılmasında emeği geçen yazar ve işçiler de dâhil hiç kimse ücret almamış, herkes gönüllü olarak çalışmıştır. Kardaş Kömeği Gazetesi, 10 kapık fiyatla satışa sunulmuş ve gazetenin satışından **1.300 manat** gelir elde edilmiş, bu paranın hepsi felakete uğramış harpzede Müslümanlar için kullanılmıştır.

Bakü'de **Safa Maarif Cemiyeti**, **“Mevlid-i Nebi”** (Kutlu Doğum) dolayısıyla İsmailiye

Nargin Adası'nda yaklaşık 50 kişinin gömüldüğü bir toplu mezar. Etrafta buna benzer birçok çukur var ve etrafta saçılan kemikler bulunmaktadır. (Bingür Sönmez arşivi)

binasında bir toplantı düzenlemiş ve bu toplantıya başta **Hacı Zeynelabidin Tagiyev** olmak üzere Azerbaycan'ın pek çok önde gelen şahsiyeti katılmıştır. Aynı günlerde Bakü'de bulunan harp zede yetimler ve esirler yararına bir yemek düzenlenmiş 1.772 manat 25 kapık toplanmıştır. Kürdemir Camii'nde Hüsnü Efendi aracılığıyla 267 manat 25 kapık toplanarak Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'ne gönderilmiştir. **Nesri Maarif Mektebi**'nde okutulan Mevlid-i Nebi'den sonra 188 manat 30 kapık toplanarak makbuz karşılığında Cemiyet-i Hayriye'ye teslim edilmiştir.

Cemiyet-i Hayriye, Bakü'deki hükümet nezdinde yaptığı girişimler sonucunda Türk esirlerin **resmi himayeciliği**ni de üzerine almış ve böylece Cemiyet, esirlerin bulunduğu yerlere rahatlıkla girip çıkma ve kontrol edebilme hakkına sahip olmuştur. Bu izin sayesinde subayların hafta sonlarında adadan alınarak Bakü'de aile ortamında bir gün geçirmeleri ve ihtiyaçlarının giderilmeleri sağlanmıştır. Esirler izinli çıkarken firar et-

meyeceklerine dair yemin ettirilmelerine rağmen bir bayram günü şehre bırakılan 8 Türk esir subay bir daha geri dönmemişti. Bu olaydan sonra Cemiyet-i Hayriye temsilcilerinin adaya gidip gelmesi kısıtlanmış, hafta sonu izinleri de iptal edilmiştir. Cemiyet üyeleri bu esirlerin adadan firar etmelerine de yardım etmişler, İran Astara'sına kaçmalarını da sağlamışlardır.

Adaya bizzat gelerek yardımlarda bulunan Bakü zenginlerinden (şehir milyocuları) Azerbaycanlı Ayşe Hanım'ın göstermiş olduğu yardımseverliği, Nargin Adası'nda esir olan Yedek subay Ahmet (Göze) Efendi şöyle anlatmaktadır:

“Ayşe Hanım zengin bir kadın, çok büyük bir vatanperver, millî hisleri kuvvetli ve çok cömert bir hanımefendidir. Nargin Adası'nda yüzlerce Türk esirin bulunduğunu bilmekte ve her fırsatta kendilerini ziyarete gelmektedir. ‘Asker evlatlarım, ziyarete geldim’ diyerek hallerini hatırlarını sormaktadır. Her haliyle bütün servetini onlara feda etmeye hazır olduğunu

belli etmektedir. Bu hamiyetli yaşlı hanım, bütün kampın anası olmuştur adeta.”

Bolşevikler Bakü'ye girdiklerinde Ayşe Hanım'ı ve onun gibi bir yardımsever olan Aziz Bey'i de öldürmüşlerdir.

Kızılhaç Heyeti'nin Nargin'in içyüzünü ifşa etmesi ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin ve siyasi parti temsilcilerinin gayretleri ile harekete geçen şehir Duma'sı, askeri şura temsilcileriyle görüşmeler yaparak Nargin'deki şartların iyileştirilmesi için tedbirler almış olmalarına rağmen ada Türk esirler için büyük bir toplu mezar olmuştur. Esaret hayatını Nargin'de geçiren Başçavuş Süleyman Nuri Efendi, bir gün toplu mezarların yerini merak eder. Adanın kuzey tarafı ucuna, ölen esirleri gömdüklerini işittiğimiz yeri görmek ve bu vesileyle onları ziyaret etmek ister. Gördüğü manzaradan dehşete düşer ve koğuşa gelince, sorulduğu zaman çukurların elişer kişilik olarak kazıldıklarını, her gün ölenleri sırayla balık istifi koya koya 50 kişi tam olduğu haberi verilince, çukur kapatılarak diğer bir çukurun hemen orada ve yahut da yakın civarında kazıldığını öğrenir.” Halen adanın kuzey doğu ucunda yer alan toplu mezarların etrafında etrafa saçılmış insan kemikleri bulunmaktadır.

Bakü halkı, Nargin Adası'nı her zaman hüznüyle seyretmiş, “**Türk Adası**” olarak bahsetmiştir. Bakü'de bir belgesel çalışması sırasında röportaj yaptığımız bir Bakü'lünün söyledikleri, yerli halkın yüreğinde adanın yerini anlatmaya yeterlidir; “**Dedem Nargin Adasını göstererek derdi ki; Bu adada Türkler vardı, biz çocukken sahile gider ekmek doğrardık ki dalgalar ekmekleri o adaya götürsün!**”

Nargin cehennemindeki esaret, Nuri (Killigil) Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girmesiyle son bulmuştur.

Nargin Adası'nda Bulunan Esirlere Yardım Eden Azerbaycan Türkleri

- Hacı Zeynelabidin Tagiyev ve kızları
- Topçubaşı Ali Merdan Bey ve kızları,
- Ayşe Hanım, Aziz Bey
- İsrafil Gacırof'un zevcesi Seniha Hanım
- Acar Aşurbeyov ve eşi Sona Hanım Hacıyeva
- Dr. Nerimanov
- Dr. Anebikyan
- Abdülbaki Mehmedov
- İsmail Bey Sefer Aliyev
- Gence Belediye Reisi Halil
- Naki Keykurun,
- Mehmet Emin Resulzade

- Ağa Mehmet İbrahimov,
- Mürselov
- Hacı Aslan Mecidova,
- Murtuza Muxtarov
- Ejder Aşurbeyov
- Oruç Orucov
- Hacı Ali Emircanov
- Melik Mehemedoğlu
- Haydar Zeynelov
- Ağabala Guliyev
- Genceli Alekber Refibeyli
- Mehmet Yusuf Caferov
- Mehmet Emin Resulzade
- Hacı Hacıbabayov
- Hacı Kerim
- Hacı Muhtar
- Mirtegi Mirbabeyev
- Ali Haydar Babayev
- Balagardaş İbrahimov
- Kasım Kasımov
- Hacı Ağa Habibullayev
- Beşi Habibullayev
- Abdul Hüseyin Kerimoğlu
- Alesger Memmedov
- Kavkay Aslanov
- Devlet Han (İran Bakü Konsolosu)
- Mirze Davut
- Mir Muhammet
- Hasan Bey Zerdabi
- Naki Şeyhzamanlı
- Halil Hasmemmedov)
- Alekber Refibeyli
- Nesip Yusufbeyli
- Mehmet Hasan Hacınski
- Hosrov Paşa Sultanov
- Halil İbrahim

1 Akif AŞIRLI; Nargin Sarıkamış- Kafkas Cephesi Esirlerinin Dramı, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Bingür SÖNMEZ; Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2013, s.80.
2 Akif AŞIRLI, a.g.e., s.80-81.
3 Betül ASLAN; “I. Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası'nda Türk Esirler”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]; S:42 (2010), s.301.
4 Gürsoy Solmaz, Tanıkların Dilıyla Ermeni Vahşeti, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.123.
5 Tülin Uygur, I. Dünya Savaşı'nda Esir Türkler, İstanbul, 2015, s.152-153.
6 Betül Aslan, I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.91-92.
7 Betül Aslan, I. Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası'nda Türk Esirler, s.301.
8 Betül Aslan, I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, s.95-96.
9 Betül Aslan, I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, s.103.
10 Betül Aslan, I. Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası'nda Türk Esirler, s.289-290.
11 Ergun GÖZE; Rusya'da Üç Esaret Yılı (Ahmet Göze'nin Anıları), Boğaziçi Yayınları, 2. Baskı, 1991, s.71.
12 Betül Aslan, I. Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası'nda Türk Esirler, s.292.
13 Süleyman Nuri, Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine, Uyanan Esirler, TÜSTAV Yayınları (Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı), İstanbul 2002, s.156-157.

İç mimarlar, hayallerini müşterilerin hayalleri ile birleştirip konforu sağlamakla görevli uzmanlar... Özlem KULAÇ' da onlardan biri...

İç mimari Türkiye'de henüz ciddi anlamda yer bulmuş değilse de konut projelerinin sayısına paralel olarak iç mimarının ne derece önemli olduğu daha da iyi anlaşılmaya başlandı.

İç mimari deyince akla gelen isimlerden biri olan Özle KULAÇ'la iç mimari özelinde sıcak, neşeli ve samimi bir sohbet gerçekleştirdik.

RÖPORTAJ: ÖZLEM KULAÇ

➤ ÖNCELİKLE SİZİ TANIMAK İSTERİZ. ALDIĞINIZ EĞİTİMDEN BAHSEDERMİSİNİZ?

Aslen Trabzonlu bir ailenin çocuğu olarak Erzurum'da dünyaya geldim. Çocukluğumu Erzurum'da Demirevler Mahallesinde yaşadım. İlk ve orta öğrenimimi Erzurum'da tamamlayarak, Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesinden mezun oldum. Fakülte mezuniyetim sonrası bankacı-

lık sektöründe ve özel şirketlerde çalıştım. Sonrasında İstanbul'da yaşamaya başladım.

➤ MİMARLIK DÜNYASINDA BUGÜNE KADAR NASIL BİR YOLCULUK YAPTIĞINIZI ANLATIRMISİNİZ?

Benim asıl hikayem İstanbul'a geldikten sonra başladı. İstanbul'da üniversite yıllarımdan tanıdığım bir ar-

kadaşımın sayesinde ahşapla, kumaşla ve bunların tasarımlarıyla tanıştım. Zaten yıllardır dekorasyon dizayn konularına yönelik olarak araştırmalar yapıyordum. Aktif olarak ilgilenmeye başlayınca 2 yıl daha okuyarak iç mimar unvanı aldım ve Suadiye semtinde kendime ait tasarım ofisimi açtım.

Otel iç dizayn tasarım ve uygulama projeleri başta olmak üzere hastane, ofis yönetim bi-

naları ve konut projelerinde de proje oluşturmaya başladım.

Projelerin tasarım ve modelleme uygulamasında en büyük destekçilerim firmamızın Amerika Los Angeles şehrinde açtığımız Zarha Mimarlık Şirketinin şubesini yöneten oğullarım Çağlar ve Berkay oldu.

Çağlar grafik tasarımı eğitimi aldı. Berkay İç mimarlık eğitiminden sonra inşaat mühendisliği alanında eğitimine devam ediyor. Bu ekip yıllar içinde Türkiye'nin her bölgesinde ve Amerika'nın California Eyaletinde pek çok ciddi projeye imza attı. Hindistan Bombay projemiz hala devam etmektedir. Yurt içi ve yurt dışında birçok projemiz halen devam ediyor.

➤ MİMARLIK MESLEĞİNE NASIL BAKIYORSUNUZ. SİZCE MESLEKTE BAŞARI İÇİN YETENEK VE BİLGİDEN BAĞIMSIZ OLARAK KARAKTER NE KADAR ÖNEMLİ? BİR MİMAR İÇİN SİZCE OLMAZSA OLMAZ NEDİR?

Bu meslek öncelikle kişide çok güçlü bir hayal gücü gerektiriyor. Ama daha da önemlisi sabır. Çok sabır gerektiren bir meslek bizim yaptığımız. Okullarda alınan teknik mimarı eğitiminin yanında önemli olan şey hayal gücünüzü doğru bir şekilde kullanmak ve müşteri psikolojisini doğru bir şekilde çözmek. Her proje ayrı bir dünyadır. Hiçbiri birbirine benzemeyen bu dünyalarda her şey tabiri caizse sıfırdan inşa edilir. Her seferinde ha-

yal gücünüzü sıfır noktadan başlatmak zorundasınız. Ama bir mimar için bence en önemli konu müşteriye çok iyi tanınması ve müşterinin beklentilerini çok iyi anlaması. Çünkü onun da bir hayali var ve belki de sizin düşündüklerinizle hiç uyumuyor. Müşteriyi anlamak ve ikna etmek... Bence en önemli nokta bu.

➤ ÜLKEMİZDE İÇ MİMARLIK SEKTÖRÜ HAKKINDA Kİ DÜŞÜNCELERİNİZ NELERDİR?

Mesleğin ülkemizde halen daha gereken saygı ve değeri gördüğüne inanmıyorum. Uzun zaman emek verdiğiniz projenizi sahiplenilen ve kendi emeği gibi kullanan pek çok insan var. Ayrıca eline birkaç dergi ve malzeme dökmü alan meslek dışı pek çok insan maalesef bu kuldarda iş yapıyor. Ancak son zamanlarda özellikle de inşaat sektörünün hızlı büyümesi sebebiyle bu konuda kendini çok iyi geliştirmiş ülkeler örnek alınmaya başlandı. Bu noktada iç mimaride önem kazanmaya başladı çok şükür diyelim.

➤ MESLEKTE İDOLÜM DEDİĞİNİZ BİRİ VAR MI?

Mesleğe başlarken kendime Türkiye ve dünyanın en usta seramik sanatçısı Füreya KURAL' ı idol olarak almıştım. Onun hayat hikâyesi ve 37 yaşından sonra başladığı seramik işinde dünya sanatçısı olması bazı şeylere başlamak için hiçte geç kalmadığımı bana göstermişti. Onun yaptıklarından ilham alarak ben

de hayatımda ikinci bir yola girdim. Şu an geldiğim noktada kendim adına çok mutluyum. Bundan memnunum ama daha öğrenecek ve yapacak çok şeyim olduğuna inanıyorum.

PEKİ, MESLEK HAYATIM BOYUNCA MUTLAKA TASARLAMALIYIM DEDİĞİNİZ BİR MEKAN VAR MI?

Bir şeyi çok istiyorum. Ancak bu isteğimle ilgili bugüne kadar en küçük bir adım dahi atamadım.

Erzurum' un eski evlerinin bulunduğu bir mahalleyi restore ederek bir sokak oluşturmak ve bu sokakta kurtarıldığımız evleri butik otel vs. mekânlara dönüştürerek hem tarihi dokuyu korumak hem de kente bir değer katmak istiyorum. Maalesef bu isteğimi gerçekleştirmek için bana yardımcı olabilecek hiçbir kuruma ulaşamadım.

Tarihi mekanlarda çalışmak bana ayrı bir duygu katıyor. Haydarpaşa'da eski tıbbiye mektebi olan binayı Marmara Üniversitesi Rektörlük Binası olarak düzenlemiştim. Bu projede çalışırken o tarih kokan koridorlarda yürümek bile ayrı bir haz verdi bana.

➤ ISINIZIN ZORLUKLARI VE GÜZELLİKLERİNE DEĞINECEK OLURSAK BU KONUDA NELER SOYLEMEK İSTERSİNİZ VE KARIYENİZİ SEKİLLENDİRME AŞAMASINDA OLAN GENÇ MİMAR VE MİMAR ADAYLARINA NELER SOYLEMEK İSTESİNİZ?

Bu meslek tamamen hayallerle başlayan bir meslek olduğu için sizin hayallerinizi başkalarına somut olarak aktarabilmek en büyük zorluk bence... Ucu olmayan sonsuz bir platformda ortak bir yer yakalamak müşteriye anlamak ve onunda sizi anlamasına imkan vermek en büyük adım. Genç arkadaşlar bu işin ilk olarak bir sabır işi olduğunu kabul ederek başlamalıdır. Maalesef beyin hiç durmuyor. gece gündüz projenin içinde yaşıyorsunuz. Zaman kavramı yok. Şantiyelerde zor şartlar var. Müşteri memnuyeti çok başka bir olay. Yani sabır sabır sabır... Genç arkadaşlar teknolojiyi çok iyi kullanıyorlar. Artık sunumlar sanal ortamlarda yapılıyor. Birkaç yabancı dil bilmek artık mecburi.

Bu konuda çok iyi olduklarına inanıyorum.

Son olarak şunu diyebilirim. Azimle ve istekle yapılan hiçbir iş sonuçsuz kalmıyor. YETER Kİ İSTE...

Derginizin bu sayısında bana da yer verdiğiniz için teşekkür ederim.

Statüko Kurbanı Bir Padişah:

SULTAN II. OSMAN (1604-1622)

Doç. Dr. Süleyman LOKMACI*

II. Osman (Genç Osman) 16. Osmanlı padişahı ve 95. İslam halifesidir. Divan edebiyatında süvari manasına gelen “Fârisi” mahlasıyla, tahttan indirildikten sonra ise “Osman Çelebi” adıyla anılmaktadır. Babası Sultan I. Ahmed, annesi ise Çerkes prensesi olan Mahfiruz Hatice Sultan’dır.

“Saçlarının içi koyu kumral, dışı altın sarısı, zekâ ışığı ile parıl parıl gözleri ejderha kabuğu renginde, mavi üzerine lâcivert nakışlı, pek güzel çocuktur. Vücut yapısı da güzel başının içi gibi gelişmiş, serpilmiş, civelek bir pehlivan yapısında idi, on sekiz yaşında iken, bir padişah olmayıp da soyunsa ve er meydanına çıksaydı, yaşça akranlarının üstünde şehbazların sırtını yere getirebilecek bazuya ve pençeye sahipti. Belindeki kılıcı süs değildi, kabzasına el atınca kullanmasını da pek iyi bilir idi. Keman-keşlikte de pişkindi, okları hedefini bulur, bir noktaya sekiz on ok mihlayabilirdi.”

Henüz 14 yaşındayken, 1618

yılında Osmanlı tahtına cülus eden Sultan II. Osman zamanında, Katoliklerle Protestanlar arasında yaşanan 30 Yıl Savaşlarında, Sultan I. Süleyman (Kanuni) zamanında olduğu gibi Protestanlara destek verilmişti. Yine İran’la imzalanan 26 Eylül 1618 tarihli Serav Antlaşması da bu hükümdar zamanında yapılmıştı.

Hotin Seferi ve Askerin İhaneti

Hotin Seferi II. Osman zamanındaki en önemli gelişmelerden birisidir. 17. yüzyılın başlarından itibaren Lehistan’ın Osmanlı nüfuzu altında bulunan Boğdan’a müdahalelerde bulunması ve Dniepr Kazaklarının Osmanlı sahil kentlerine saldırmalarını desteklemesi sebebiyle iki ülke arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmişti. Sultan I. Ahmed zamanında Lehistan’la aradaki gerginliği ortadan kaldırmak amacı ile bir anlaşma yapılmış, ancak istenilen so-

nuç elde edilememişti. II. Osman tahta cülus ettiğinde Lehistan’la ilişkiler yine gergin durumdaydı. Osmanlı himayesindeki Tatarların Lehistan’a akınları ve Lehistan’ın Osmanlılara karşı Kazakları ve mazul Boğdan Beği Gratyani Gaspar’ı himaye etmesi iki ülke arasında savaşı kaçınılmaz kılmıştı. Özi valisi İskender Paşa’nın Turla suyu civarında Leh kuvvetlerini mağlup etmesi ve birçok Leh beyini esir alması padişahı sefer için oldukça cesaretlendirmişti. Ayrıca vezir Ali Paşa’nın telkinleri de Lehistan üzerine sefer kararı alınmasında etkili oldu.

“...birgün vezirlerini ve şeyhülislamı ve kadiaskerleri ve yeniçeri ağası Kara Mehmed Ağa’yı davet edip, istişare edip, cümlesi duyduk ve itaat ettik dediler ve kelamı tamam edip Moskov üzerine yakın Hotin isimli kalenin ele geçirilmesi için dua ettiler.”

Sefer hazırlıkları kapsamında yeniçerilerin ve tımarlı

sipahilerin hazırlıklarını tamamlayarak İstanbul yakınında bulunan Davutpaşa Sahrası'nda toplanmaları istendi. Anadolu ve Rumeli'ye gönderilen fermanlarda savaş hazırlıklarının ihmal edilmemesi ve bu konuda aceleci olunması ve sefere gelmeyenlerin dirliklerinin ellerinden alınacağı ve cezalandırılacakları bildirilmiş, "...bu sefer-i hümayunumu başka sefere, bu zamanı başka zamana kıyas etmeyin..." denilerek muhatapları uyarılmıştı.

Yapılan tüm uyarılara rağmen yeniçerilerin ve sipahilerin gevşek davrandıkları, sefer zamanının yaklaşmasına rağmen askerlerin toplanma mahallinde bulunmadıkları ve seferi ciddiye almadıkları Anadolu'ya gönderilen fermanlarda şu şekilde ifade edilmektedir: "...memalik-i mahrûseme emirlerim gönderilmişken ve nevruz yaklaşmış, sefer zamanı gelmişken, henüz asker taifesinden bir ferd erişmeyip, kendi iş ve kazançları, istek ve heveslerinde oldukları için..."

Özellikle yeniçeri ocağının sefer konusunda gevşek davranmasında, padişaha karşı tavır almış olmalarının önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Zira Sultan II. Osman askere dağıtılan bahşişleri ödemede tutumlu davrandığı gibi ulemanın da arpalıklarını kestirmişti. Sultanın maaş dağıtımına bizzat nezaret etmesi ve üç gün boyunca askeri tek tek saydırması, yeniçeri ileri gelenlerince hiç hoş karşılanmadı.

Sefer için toplanma konusunda isteksiz davranan askerlerin, savaş sırasında da isteksiz olduğu ve bu durumun Leh kuvvetlerini saldırıya geç-

meleri için cesaretlendirdiği bilinmektedir. "...metris için asâkir-i encüm-şümâr metrisi tamam edip tayin olundular. Beş on gün metrîste beklediler. Bundan sonra kenar tarafına asker gayrete gelmeyip asla hareket etmediler. Bu hali küffar müşahede edip, cenge askerini kaldırıp ve İslam askerinden dil tutup, ahvali söyleyip bildiler ki İslam askeri idarecilerine yüz dönmüş, küffar ile muharebeye muratları yoktur..."

Leh ve Kazak ordusuna karşı yapılan hücumlarda Sultan II. Osman'ın tüm gayretlerine rağmen sonuç alınmadı. Hatta düşman kuvvetlerinin karşı saldırısı sırasında Osmanlı birlikleri canlarını kurtarma gayretine düşerek, savaş malzemelerini ve çadırlarını bırakarak kaçmayı tercih ettiler. Asker vefasızlık ederek, düşmana asla karşılık vermedi. Osmanlı askerinin savaş meydanından kaçmasının da etkisi ile Leh tarafından gelen barış teklifi Osmanlıların tarafından kabul edildi. Askerin isteksizliği, paşalar arasındaki rekabet ve çekememezlik, idari beceriksizlikler başarısızlığın başlıca nedenleri arasında gösterilebilir. Hotin Seferi, bir

sonuç alınamamasına rağmen büyük bir zafer olarak ilan edildi.

► Kul İsyanı ve Sultan II. Osman'ın Şehadeti

*Şâhla kul eder mi hiç uğraş
Pişe kimdir ki başına çeke baş*

Hotin Seferi'nden döndükten sonra gerçekleşen olaylar, o ana kadar Osmanlı tarihinde eşi benzeri görülmemiş şeyler değildi. Sefer sırasında özellikle yeniçerinin savaşa yanaşmaması ve ardına bakmaksızın kaçması, Sultan II. Osman'ı yeniçeri ocağıyla hesaplaşmaya yöneltti. Yirmi adet kancabaş kayık ve beş adet yirmi oturaklı yılan dilili kayık yaptırdı. Has bahçe bostancıları arasından yüz elli nefer bostancı seçilerek Kumkapı, Galata, Balat semtlerinde bulunan meyhanelere baskınlar düzenlendi. Ele geçirilen yeniçeriler Fenerbahçe'de boğazlarına taş bağlandıktan sonra denize atılarak öldürüldüler. Kaynaklarda bu şekilde iki bin yeniçerinin öldürüldüğü şu şekilde ifade edilmektedir: "...bir kayığa binip ve bir kayığa mezbûr bostancıların bir kısmını bindirip, Kumkapı İske-

lesi'ne yanaşıp, meyhanelerde buldukları yeniçerileri kayığa alıp, yeniçeri olmayanlara bostancıbaşı haddine göre değnek vurup ve kayıklar Fenerbahçe önüne varıp ne miktar yeniçeri varsa boşup, deryaya atıp, iki gün boş koyup üçüncü gün Galata'ya varıp, bostancıbaşı dışarı çıkıp, ne kadar meyhane varsa bakılıp, yeniçeri nerede buldu ise tutup, sandala koyup, yeniçeri olmayı bırakıp, sandalı Fenerbahçe önüne getirip, boğazlarına taş bağlayıp, deryaya atıp, beş on gün yine boş koyup, Balat semtine varıp, bu defa yeniçeri misin diye sual etmeyip, kıyafeti yeniçeri olanı sandala koyup, getirip, deryaya atıp, bu minval üzere iki bin miktarı yeniçeriye deryaya atp..."

Sultan II. Osman'ın yeniçerileri bu şekilde cezalandırması, yeniçeri ocağını kaldıracağı ve Anadolu, Suriye ve Mısır'da yaşayan Türklerden oluşacak yeni bir ordu kuracağı yönündeki söylentiler, padişaha karşı büyük bir isyan hareketinin fitilini ateşlemişti. Ayrıca Sultan I. Süleyman (Kanuni) döneminden itibaren padişahların cariyelerle evlenmesi yönündeki geleneğin de II. Osman tarafından terk edilmesi ve padişahın hür asıldan, özellikle Türk ailelerinden kız alınması yönündeki tercihi, sarayda büyük bir nüfuza sahip olan devşirmelerin tepkisini çekmişti. Padişahın böyle bir karar almasında özellikle Hürrem Sultan, Nurbanu Sultan ve Safiye Sultan örneklerinde olduğu gibi saraydaki kadınların devlet üzerindeki olumsuz etkile-

ri önemli bir sebeptir. Nurbanu Sultan gibi Yahudi kökenli valide sultanlar sayesinde, Yahudilerin Osmanlı ülkesinde ve yönetimde bir güç haline geldikleri bilinmektedir. Bu dönemden itibaren Yahudi sarrafların, saray ve vükela ve bazı yüksek memurların tüketim masraflarının finansmanında büyük rol oynadıkları bilinmektedir. Bu durumun bir örneği Yahudi

asıl-

lı Kira Kadın "Esparanzo Malchi"dir. Esparanzo Malchi, Safiye Sultan'ın sarrafı ve rüşvet vasıtası olmuş, nüfuzunu gittikçe arttırmış ve birçok sarraflık entrikaları ile çeşitli politik dolaplar çevirmiştir. İstanbul Gümrüğü'nü eline geçirmiş olduğundan, paranın ayarını bozmuş ve bu sayede büyük bir servet edinmiştir.

Kadınlar saltanatı zamanında memuriyetlerin rüşvet

ve iltimas yoluyla dağıtılması ve liyakatsiz kimselerin devlet kademelerinde yükselmeleri birçok soruna yol açmıştı. Sultan II. Osman bu meseleyi halletmek için Harem-i Hümayun'u tasfiye etme kararı aldı. Bunun için de biraz önce bahsettiğimiz gibi padişahların Türk kızlarıyla evlenmesini gelenek haline getirmek istiyordu. Valide Kösem Sultan'ın ocak ağaları üzerinde baskı kurarak "eğer siz Osman'ı boş korsanız, yarın ne siz kalırsınız ne biz kalırız" şeklindeki tahriki bu durumun delili olarak görülebilir.

Sultan II. Osman'ın Hacca gitmeye karar vermesi ve bunu ilan etmesi özellikle yeniçeri ocağının kaldırılacağı yönündeki söylentilerin filiyata geçmesi olarak yorumlanınca yeniçeri ve sipahi ocakları 19 Mayıs 1622'de Etmeydanı'na yürüyerek ayaklandılar. Kısa süre sonra ulema da yeniçerilerle birlikte hareket etmeye başladı. Ulemanın işyana dahil olmasında Sultan II. Osman'ın ilmiye sınıfına mensup olanların arpalıklarını kesmesi ve şeyhülislamın fetva vermek dışındaki yetkilerini elinden almış olması önemlidir.

Asiler sultanı bu işlere teşvik ettiği iddiasıyla Süleyman Ağa, Hoca Ömer Efendi, Dilaver Paşa, Hafız Ahmed Paşa, Defterdar Baki Paşa ve Nasuh Ağaların idam edilmelerini istediler. Ancak padişah asilerin bu taleplerini kabul etmedi. Asiler Sultan Mustafa'nın odasına vararak kendisine saltanatı müjdelediler. Orta Ca-

mi'ye getirilen Sultan Mustafa "...Ben validemi isterim. Eğer o bana padişah ol derse olurum..." deyince valide Kösem Sultan da Orta Cami'ye getirildi. Olayları tırmandıran Kara Davut Paşa'nın valide sultana meyli aşikâr olarak bilinmekteydi.

Genç Osman'ın yanındakiler onu da Orta Cami'ye getirmişlerdi. Sükûnetini kaybeden Genç Osman caminin penceresinden dışarı bakıp askere "...kullarım ben ettimse siz etmeyin. Ben bilmezlik ettim. Siz beni affedin. Bana kıymayın..." diye yalvarırdı. Asilerin çoğunluğu Sultan Mustafa'nın cülusunu istemekle birlikte Genç Osman'ın katline razı değillerdi. Ancak valide Kösem Sultan ve yakın adamı Kara Davut Paşa, Genç Osman'ın öldürülmesinden yanaydılar. Valide sultan "...hemen bugün onun işini bitirmek lazım..." deyince zağarcıbaşı Kara Mehmed Ağa Genç Osman'ın boynuna kement attı. Genç Osman kemendi başından çıkararak pencereye varıp "...kullarım, beni öldürüyorlar. Bana aman eyleyin..." deyince sipahi tائفesi Sultan Osman'ın öldürülmesine rıza göstermediler. Ancak Kara Davut Paşa'nın emriyle dört tekerlekli, üstü kapalı binek arabasına bindirilen Sultan Osman, Yedikule'ye iletilerek hemen o gece şehit edildi (20 Mayıs 1622). Genç Osman'ın cesedi ertesi gün Ayasofya Camisi'ne getirildi ve namazın ardından babası Sultan Ahmed türbesine defnedildi.

İhtilal esnasında, şimdiye kadar görülmedik bir tarzda, padişaha ağır hakaretler yapılmıştır. Osmanlı padişahları

içerisinde hiçbir padişah bu derece ağır muameleye maruz kalmamış, bu kadar aşağılanmamıştır. Hiçbir padişahın onuruyla böyle oynanmamıştır. Sanki birileri, daha sonra gelecek padişahlar, Genç Osman'ın yapmak istediklerini hayata geçirmek bir yana akıldan bile geçirmeye cesaret etmesin diye böylesine acımasızca davranılmasını emretmişti.

Genç Osman'a karşı yapılan yeniçeri ihtilalini, esasında Osmanlı hanedanına karşı girişilmiş önemli bir hamle olarak kabul eden kaynaklar mevcuttur. Padişahın katlinde önemli rolü bulunan ve valide Kösem Sultan'a tabi olan Kara Davut Paşa'nın saltanata kastettiği, olayların bizzat içerisinde bulunan Bostanzade Yahya Efendi tarafından ileri sürülmektedir. Yine dönemin önemli kaynaklarından Hüseyin Tuği de Kara Davut Paşa'nın Osmanlı sülalesini ortadan kaldırmak istediğini, ancak saray halkının buna engel olduğunu belirtmektedir. Oysa "hain, zalim, kezzâb" gibi lakaplarla anılan ve "padişah katili" diye şöhret bulan Kara Davut Paşa'nın olaylardan bir hafta sonra öldürülerek ortadan kaldırılması, onun ancak bir taşeron olabileceğini ve hanedanı ortadan kaldırmayı planladığı yönündeki iddiaları boşa çıkarmaktadır. Zira adı geçen kaynaklardaki bu iddialar, Kösem Sultan'ı temize çıkarmaktan başka bir amaç taşımamaktadır.

Neticede han soyundan bir padişah, sırf mevcut düzenin aksayan yönlerini değiştirmek istediği için kendi çıkarlarını halkın ve memle-

ketin çıkarlarının önünde tutan statükocuların kurbanı olmuştur. Kul, şahına kastetmiş, onu aşağılamış ve kanını dökmüştür. Böylesine bir hareket daha sonrasında devşirme kökenli menfaat odaklarını cesaretlendirmiş, yenilik yapmak isteyen padişahların ve devlet adamlarının önüne korku kaynağı olarak konulmuştur. Osmanlı Devleti, adeta memleketin zararı pahasına zenginleşmiş olan birkaç paşa ve elli altmış tefeci ve sarrafın çıkarlarını sağlamak için varlığını sürdüren bir ülke haline gelmiştir.

Kaynaklar:

Esra Kılıç, *Sultan II. Osman'ın Siyasi Hayatı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 2011.

Feridun Emecen, "Osman II", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, 2007, 453-456.

Feridun Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 6, 2001, 63-76.

Hasan Yaşaroğlu, "Osmanlı'da Bir Darbe ve Tahlili: Genç Osman Örneği", *Turkish Studies*, 8/7, 2013, 705-732.

Kadir Kazalak, Tufan Gündüz, "II. Osman'ın Hotin Seferi (1621)", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 14, 2003, 129-144.

Latif Daşdemir, "Osmanlı Devleti'nde Banker-Sarraf Faaliyetleri Yahut Bir Gerileme Sebebi Olarak Bankacılıktaki Gecikme", *Osmanlılar*, 3, 465-478.

Mahir Aydın, "Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadımlar", *Belleten*, 65/243, 2001, 623-635.

Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26, 2002, 273-275.

Nezihi Aykut, "Davud Paşa, Kara", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 1994, 36-37.

Resimli Osmanlı Tarihi, Fransız Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu Turc 140 nolu el yazması nüsha 21a-28b varakları.

Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, Ana Yayınılık, 1960.

Süleyman Lokmacı, "Fransız Milli Kütüphanesi'nde Bulunan On Sekizinci Yüzyıla Ait Bir El Yazması: Resimli Osmanlı Tarihi", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/1, 2019, 22-44.

Yola Çıkmak / Yoldan Çıkmak...

BATI'DAN BAKARAK ELEŞTİREL BİR SEYAHAT TARİHİ

☞ Şahin TORUN

↘ Hazza Koşan İmparator... Qou Vadis?

Boşluklarını titişimli arzularla beslenmiş sökümsüz, sert çamurların birleştirdiği Roma'nın ilk seyahat güzergahları ve Yunan'a kadar uzayan Roma Bulvarları. Sözgelimi, Avrupa tarihinin ilk turistik güzergahı Via Appia yolları ve ara yerdeki 2000 kilometrelik bazalt döşeli namı diğer Napoli yolu. Devamında Roma'dan Atina'ya kadar uzanan tam 90.000 kilometre uzunluğundaki İmparatorluk güzergahı. İlk güzergah Delphoi, sonra Atina sonra Korinthos sonra Argos ve en son Sparta...

Yolculuğun ana güzergahında ilk uğrak olarak işaretilenen Delphoi bekleyedursun; ara güzergahın ilk durağı Roma ile Napoli arasında, oluklarında tarifi imkansız kirli şehvet buhurları fokurdayan hamamlarıyla meşhur 'Baja' köyüdür Batılı insanın gezerken gitmek is-

tediği ilk yer. Birbiri ardına gelen kuma ayinleriyle kursaklarda açılan boş yerleri tıka basa dolduran istiridye ziyafetleri ve damarlara pompalanan adrenalin eşliğinde 'orgy' boyutlarındaki sakımsız haz serenatlarıyla dört günlük yol yorgunluğunu geride bırakan 'Roma'nın tanrısı' 'Olympos'un tanrılarına' giderken bu yolu kullanmıştır. 'Baja'daki bu hazdan kirlenmiş namlarıyla tarihe kazınan hamamlara eğlencenin ve şehvetin güdülediği bir hızla günde 200 - 250 kilometre yol kat ederek dört günde ulaşmış Roma'nın efendileri. 20. yüzyılın seyahat araştırmacılarına göre ortaçağdaki mecburi içe kapanma dönemiyle kesintiye uğrayan Avrupa ilerlemesinin ancak 16. yüzyılda yakalayabileceği bir hızdır bu ve bu hızla yola koyulup Olympos'un debdebeli tanrılarıyla buluşmaya giden Roma'lı tanrı ile 'Baja'nın hamamlarına koşan ilk emperyal Turist-Sezar aynı kişidir...

Bir İmparator alışkanlığı olarak başlayıp giderek imparatorluğun ikinci, üçüncü hatta dördüncü dereceden bütün efendilerinin ortak modası haline gelince 'Baja': Dünyanın Damı' diye anılır olmuş. Zavallı Seneca; Babasının tembihiyle İspanya'dan yola çıkıp Roma'ya gelen ve İmparator Cladius tarafından Neron'un eğitimiyle görevlendirilen garip Stoacı ; her seyahat boyunca 1000 den fazla saltanat arabasıyla yola çıkan öğrencisinin bu akıl almaz ihtişam açlığını anlayabilse de; ikinci İmparatoriçe Poppaea Sabina'nın günlük süt banyosu için saltanat arabalarının yanı sıra sürüklenen 1000 den fazla eşeğe çektirilen zahmete katlanamamış olacak ki; intihara mahkum edilerek halledilmeden önce 'Kızgınlık Üzerine' düşünürken 'Baja'dan yükselen şehvet dolu serenatlar karşısında kızgınlığının ilenmeye dökülmesine engel olamamış.

'Nereye gittiğin değil,nasıl gittiğin önemlidir...' diyesiymiş Seneca... Aynı soruyu aradan geçen çok uzun binyılların ardından o zamanlar üzerine bir roman kaleme alan H.Sienkiewicz tekrar ediyor; 'Qou Vadis? / Nereye Gidiyorsun ?...'

➤ Hospes Peşkirleri ve Çöküş

Bu arada arenalardan yükselen ve her gün bir eskisine bir yenisi eklenen Hristiyan çığlıkları saltanat arabalarıyla çıkılan yolculukların tadını kaçırmaya başlamış giderek. Uzak yada yakın güzergahlarda hizmete hazır konuksever 'hospes'lerin yumuşak peşkirleriyle tazelenmeye çalışılsa da iktidar da Roma'yı terk etmeye hazırlanmış yavaş yavaş. 5.yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürüp giden bu serenat 4.yüzyılın sonundan 5.yüzyıla gelindiğinde iyice sökülüp çözülmeye yüz tutunca bir ucunda eğlenceye diğer ucunda iktidara tutunan seyahat terazisi de rafa kaldırılmaya, isimlerinden 16.yüzyıla miras kalan parçalardan 'Hospital' ve 'Hotel' kavramları üretilen 'Hospes'lerde koskoca Roma tarihin kırıyla ağırlaşan peşkirleriyle birlikte unutulup gitmeye yüz tutmuşlar.

➤ Şehvet yolundan Din yoluna

Artık moda kilisenin 'Keşiş Haritası' da denilen ve merkezine Kudüs'ün kazıldığı, denizle çevrili düz bir harita biçimindeki çember haritadır bundan böyle. Roma'nın ve Yunan'ın gezmeyi bırakarak birer 'ev kusu, koltuk bekçisi yada un eleyicisi'ne dönüşüp içe kapandığı bu zaman diliminde ilginç bir biçimde ve tam da aynı zamanlarda An-

tikçağ'ın yol haritası üzerinde Asya'nın keskin ve çizgili bir dille konuşan seyyahları ile ; İç Asya, Güney Asya ve Doğu Asya arasında seyahate çıkan Müslüman Arap seyyahlar da yürümeye başlayacaklardır bundan böyle.

Batı nezdinde zaman kilisenin zamanıdır artık ve bir zamanlar saltanat arabalarının yürütüldüğü yollarda kıl maşlahları içerisinde terleye terleye yol alan misyonerler ve hacılar dolaşacaktır. Bordea-

ux, Konstantinopolis, Kudüs ve Filistin bu yeni gezginlerin gözde şehirleri- uğraklarıdır artık.

Yeni din'in emrinde yola çıkan bu pejmürde kalabalık sayesinde seyahat dinin hizmetine girecek ve Doğu'dan Batı'ya neşet etmiş bir dinden tersine bir yol elde edilerek Batı'dan Doğu'ya uzatılmış güzergah dahilinde Hristiyanlık Antikçağla Ortaçağ arasında bir köprü oluştururken, Ba-

tı'nın gezmekten yorgun düştüğü yerden yola çıkarak yeni bir dünyanın keşfine doğru yol almakta Doğu'lu seyyahlara kalacaktır.

➤ Turist Krallar, Seyyar İktidar ve Avrupa yollarda

12.yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde bir zamanlar putperest Roma'nın 'Baja'ya giderken kullandığı bulvarlarda gezinen en soylu seyyahlar Avrupalı Gezgin Krallardır artık. Bir diğer deyişle 'Gezgin İmparatorlar' neredeyse Avrupa'nın tamamına yakınında, Almanya, Fransa, İspanya, İngiltere ve İskandinav Ülkelerinin seyyar krallıkları, hükümleri altındaki toprakları gezerek hükmetmeye çıkmış gibidirler.

Batılı tarih yorumunun yerleşik saray alışkanlığının yokluğuna bağlamakla açıklamaya çalıştığı bu seyyar krallıkları, Hristiyanlığın 'tanrısıyla' üleşerek edindiği Sezar hakkının bir başka kullanım biçimi olarak değerlendirmek gerekiyor. Hükmedilen her yere kral ayaklarıyla dokunmak ve hükmettiği herkesin gözünün içine baka baka geçip gitmek...

Sözgelimi 1157'de ; F.Barbarossa 1 yılda 2500 kilometre yol almış; I.Maksimilian 1500 belde gezmiş; IX.Louis ömrü yollarda geçen Fransız kralınan hiç söz etmeye bile gerek yok. Peşleri sıra gelen teknil saray erkanı, sayısız at, tahtırevan, binlerce çadır ,on binlerce yatak, goblen ve yemek takımları, sekreteryaya ordusu, seyyar tapınaklar, şapellerle gittikleri yerlere devasa kasırgalar gibi çöken bir kraliyet sürüsü.

Annalisto Saxo'nun vakanüvisi bu seyyar kralların uğradıkları beldelerde açmış oldukları bir günlük maliyet gediğini şöyle hesaplamış; 1000 Domuz, 1000 koyun, 10 araba dolusu şarap, 10 araba dolusu bira, 80 sığır; 1000 ölçek tahlı...

Geride bırakılan beldelerdeki ambarlar tamtakır, ellerindeki kral artıklarıyla ağırlaşmış peşkirlerle saray erkanı uğurlamaya çıkan aç tebaa, son araba sınırdan çıkar çıkmaz krallarının beldelerinden tekrar geçmemesi için kiliseye duaya koşarmış diyen yazıyor tarih. Tam 2 asır duaya yönelen ve para etmeyen dualardan bezgin bir serzenişle uyanan Avrupalı ortalama insan da işte bu seyyar krallardan öğrendiği alışkanlıkla kendini yola vuracaktır bundan böyle.

Krallıklar boyunca dolaşım iş ve itibar arayan paralı askerlerden, guruplar halinde gezip dolaşım gezgin şarkıcılar ve trabudarlara, seyyar şairlerden işsiz keşişlere, kilise kaçkını firari papazlardan öğrencilere, gezgin çalgıcılara, sihirbazlara, hokkabazlara ve her şeyin sahtesini bulup buluşturan şarlatanlara, asker kaçaklarından firari kölelere, serseri ve soygunculara kadar bütün Avrupa bulaşık bir renk cümbüşü halinde kaptansız gemiler gibi uzak kıyılara doğru yola çıkacaktır.

Rönesans'a kadar sadece karmaşık bir amaçlar yığınının peşinde oraya buraya dağılmak üzere yurtlarından ayrılan Avrupalı seyyahların yerini 16.yüzyılı takiben prensler, soylular, müstakbel devlet adamları, diplomatlar ve aristokrasinin gençleri ile onların

yanında lüzumsuz parazitler gibi yer alan saray dalkavukları alacaktır bir zaman sonra.

Hedefleri gelecekteki mesleklerine hazırlık olsun diye geleneksel bir Avrupa kültürü turu atmak olan bu nevezur yönetici güruhunu gittikleri yerlerde onlara hizmet vermek için bekleyen kartvizit sahibi 'Cicerone : Çaçaron'lar, Perukacılar, Terziler, konaklama yerlerindeki 'officia' larında misafir bekleyen konuksever Ruffiani : Muhabbet Tellalları, Ayakçılar, Arabacılar...gibi hemen hepsi seyahatle nasiplenen birçok meslek erbabınca karşılayacak ve uğurlayacaktır artık.

Bu kuvveden fiile geçmiş 'sefere çıkmaya yazgılı' Batılı gezginliğin tarihini '...ulaşılabilen her yer ulaşmanın mali sayılacaktır...'

Soylu üst tabakanın erkekleri geleneksel Avrupa turlarına devam ederken aynı tabakaya mensup Avrupalı kadınlar da boş durmayacak, Roma zamanından kalma Baden-Baden ve Weisbaden gibi kaplıca ve içmelerle Gastein, Karlsbad, Kissingen ve Pymont gibi yeni kaplıcalarda kendilerine özel keyif, haz ve rahatlama seansları geliştirmekte gecikmeyeceklerdir.

Bu döneme ilişkin bir hicivde yazıldığı üzere hemen her türden hastalığın tedavisi bahanesiyle yapılan rezervasyonlarla bütün Avrupa ülkelerinden gelerek bu özel merkezlerde ağırlanan Avrupalı hanımlar geriye dönerken

hizmetçilerine, çocuklarına, yakınlarına ve arkadaşlarına aldıkları hediyeler yanında kocalarına da 'bir çift güzel boy-nuz' götürürlermiş.

Oryantalist bakışın Doğu'nun hamamlarına bakarken söylediği ütopyacı egzotizmin kaynağını 16 yüzyıl Avrupa'sının kaplıcalarında, içmelerinde aramak en doğru yol olsa gerek...

➤ Yola çıkmak, sefere çıkmak, keşfetmek ve el koymak

Alman tarihçi ve seyahat-bilimcisi W.Löscheburg; her ne kadar evrensellemeye çalışsa da kendi Batılı evrenlerindeki seyahat algısının '...İlk başlarda savaşa hazırlanmak anlamına gelen 'reisen (alm.) : seyahat etmek, sefere çıkmak' fiiliyle anıldığını söylerken zaman içerisinde tüm yolculukların ve gezilerin bu fiile anılmaya başladığını belirtiyor.

Löscheburg'un seyahate bir kültür tarihi eklemek amacıyla dile getirdiği kuvveden fiile geçişteki bu 'sefere çıkma' vurgusunu Batı'nın tarihsel serüveni içerisinde tam da böyle anlaşılmalı ve böylece sonuçlanmış : sefere yada savaşa çıkar gibi tasarlanmış, daha geniş ve daha derin bir seyahat olgusu ile birlikte düşünmek hiçte şaşırtıcı olmasa gerek...

Bu kuvveden fiile geçmiş 'sefere çıkmaya yazgılı' Batılı gezginliğin tarihini '...ulaşılabilen her yer ulaşmanın mali sayılacaktır...' kanunu ile tarihe geçen 'Vestfalya' arsızlığına kadar hatta ondan da geriye 'Haçlı Seferleri'ne dek geriye götürmek bile mümkündür.

Haçlı seferlerinde büyük

yeminlerle hep birlikte yola çıkıp umduğunu bulamayan Batılı insan geriye dönüşünde Doğu'da bulamadığını kendinde aramış,kadim yağmacılık dürtülerini birbirine karşı sefere çıkararak gidermeye çalışmış ve 'Vestfalya' da sınıra dayanan bu kendi kendini yağmalama girişiminden ortaklaşa bir karar sonucunda vazgeçerek daha karlı bir yol(culuk) keşfetmiştir.

'Vestfalya'dan sonra Batı'nın üleştirilmiş sofrasında her milletin kendi uhdesindeki bir hak olarak dünya Batılı ülkeler arasında doğmamış çocuğa don biçilircesine pay edilmiştir. Artık yolculuğa-sefere-savaşa çıkan hangi millet olursa olsun, yolculuğun-seferin-savaşın sonunda ulaşılabilecek elde edilecek her yer, yola-sefere-savaşa çıkanın hakkı olarak garanti altına alınmıştır. Bundan böyle keşfedilmek,sahiplenilmek ve yağmalanmak üzere dünya daha bilinmeyen yerleriyle bile Batılı insanın adımlarına adanacaktır...

1492'de Beni Ahmeroğulları'ndan Endülüs'ün anahtarlarını aldıktan sonra Kastilyalı Katolik Krallarca sırtı tapışlanarak Ringa denizi -Pasifik'in öte yakasına seyahatle görevlendirilen Don Christobal Colon - Christopher Columbus'ta seyahatten böylesi bir sefer anlamı çıkarmış olacak ki; gerçekten de sefere çıkılır gibi çıkılan bir yolculuğun sonunda hem eskitilmiş dünyalarına tuhaf renkler kazandıracak yeni bir dünya keşfetmiş hem de daha baştan hesaplanmış bir savaşın kapılarını açmıştır.

Bir seyahat sonucunda ulaşılmıştır Amerika'ya ve bu yönüyle Amerika bulmak için

yola çıkanların muhakkak bulacakları bir yolculuktan sonra buldukları yere yabancıları gibi üşüşmeleri sonucunda elde edilmiş bir 'buluntu vatan' daha da ötesi 'tanrı'nın cennetsi dükkanı' konumuna çıkarılmıştır.

15 Mart 1493'te buldukları yeni dünyanın canlı ve parıltılı ispatlarıyla Palos Limanına demirleyen Colombus ; azgın iştahlarını törpülemeye duran Katolik Krallara ispat olsun diye getirdiği yerli köleler, papağanlar, altın ve inci yığınlarıyla beraber bir de tembih hediye etmiştir Batılı krallara;

'Bunlardan sadık ve akıllı hizmetkârlar olacağını söyleyebilirim. Çünkü söylediğim her şeyi kısa sürede anlayıp tekrar edebiliyorlar... Bundan başka Hıristiyanlığa da kolayca geçebileceklerini düşünüyorum, çünkü görünüşe bakılırsa bir dinleri yok bunların...'

Bu hem yerli hem de dinsiz bal arılarının karşısındaki , inanmış eşekarıları şek ve şüphe ile dolu bir inançla malül olsalar da kısa süre sonra istedikleri gibi konuşturdukları bir 'tanrı'nın hizmetinde dinsiz yerli arılara acı bir din hediye etmeye girişeceklerdir.

'Wasp : White, Anglosaxon, Protestant : Beyaz,Anglosaxon ve Protestan' neredeyse her dilde kendine yer bulan bir Amerikan Ezberi olacaktır bundan böyle. Yurtlarından uzakta yurt tutan (yaban)arılarıdır onlar artık. Değilmi ki, 'Wasp (İng.) Yabancıları, Eşekarısı öykünüldüğü kadar da ezber bozan bir dil oyunudur artık. Kovandaki (yerli)arılar itilip kakılarak kovalanınca, yerlerine geçen yabancılarının dünyanın damağında bir

raktıkları şey de yabancı bir bal tadı olacaktır.

Belki de bu yüzden Amerika : (tanrı) nın Cennetsi Dükkanında Dünyaya yapılan eşek şakasıdır.

➤ Kendinden kaçıp Kendini Bulmak...

Yolculuğa dair Batılı düşünce toplamının siyasetten ticarete, edebiyattan coğrafyaya kadar genişleyen bütünlüğü içerisindeki en anlamlı sözler belki de Avrupa'nın en fazla yolculuğa çıkmış düşünürü A. Camüs'nün sözleridir...

Camüs'ye kadar çoğunlukla egzotik, lirik, kişisel ya da akademik bir ezoteriyle ele alınan gezip dolaşmak eylemi onun sözleriyle daha derin bir anlam kazanmış ve Batılı bireyden Batılı topluma kadar genişletilebilecek bir alan üzerinde yolculuğun hemen her türden arayışlarla güdülenen bir bulma girişimiyle şekillendiği açık edilmiştir. ' Aynı zamanda yüksek ve ciddi bir bilim de olan yolculuk bizi kendimize geri getirir...' demiştir Camüs.

Kendinden başka bir yere giden bir varlık olarak kendini geri getirmek üzere girişilen ciddi ve yüksek bir bilim olarak yolculuktan kendini bulmak yolundaki Batılı yolculuğa bir yolculuk.

Yakın zamana kadar Londra'da, Paris'te, Newyork'ta, Moskova'da kaybettiği varlığını Kâbil'de, Bağdat'ta, Grozni'de, Tahran'da, Şam'da arayan Batı.

Herkes doğru bildiği bir yerlere yürüyor ve Seneca'nın ilenişini yazıya döken H.Sienkiewitz'in sorusu hala anlamlı bir cevap bekliyor... Qou Vadis?..

İsimsizler İçinde Bir İsimsiz

ABDURRAHMAN PEŞAVERİ

Hindistan'da varlıklı bir ailenin çocuğuyken 26 yaşında, ceketini, elbiselerini ve kitaplarını satarak ailesinden gizlice zor durumda olan Müslümanlara yardım için 1912'de İstanbul'a gelen ve bir daha dönmeyen Peşaverli Abdurrahman Bey tarihimizin ismi unutulmuş büyük kahramanlarından biridir.

Peşaverli Abdurrahman Bey veya Abdurrahman Samdani olarak da bilinen Peşaveri, 1886'da Hindistan'ın Kuzey-Batı sınır eyaletinin, şu anda da Pakistan'ın Haybet-Pestunya Eyaleti'nin başkenti Peşaver'de doğdu.

Osmanlı tarihini okuyan Peşaveri'ye, Türklere duyduğu hayranlık ve sevgi nedeniyle kardeşleri "Türki Lala" yani "Türk Ağabey" diye hitap ediyorlardı.

Gazetelerden savaşın ayrıntılarını takip eden Hindistanlı Müslümanlar, Balkanlarda Müslüman Türklerin, Bulgar ve Sırp çetelerce katledilmesini ağlayarak dinledi. Edirne'nin 1913'te Osmanlı ordusunca Bulgarlardan geri alınmasıyla bütün şehir kandillerle aydınlatıldı. Yardım kampanyaları düzenlendi. Yardım çalışmalarına Peşaverli Abdurrahman Bey de öncülük etti, gazetelerde öldürülen Türk kadın ve çocukların resimlerini gören halk, yoksulluklarına rağmen ellerinde ne varsa gözyaşları içinde yardım koştı.

Peşaver'de yardımlaşma fonlarına verecek hiçbir şeyi olmayan 20 yaşındaki Gulam Muhammed ile 21 yaşındaki Gulab Din kendilerini Allah için satışa çıkardı, satıştan

elde edilen parayı da yardım fonuna vadetti.

Böylece kendilerini satın alacak şahsa ömür boyu köle gibi hizmet etmeyi kabul etti. Yine Peşaver'de yardım kampanyasına verecek hiçbir şeyi olmayan genç bir kadın 4 aylık bebeğini kampanyaya bağışladığını, açık artırmayla yapılacak satıştan elde edilecek meblağı da fona vereceğini ilan etti.

Açık artırmaya çıkan bebeği alan Peşaverli bir zengin daha sonra bebeği annesine iade etti. Anne ise aldığı tüm parayı yardım kampanyasına bağışladı.

Ekim 1912'de başlayan Balkan Savaşları üzerine Hint Müslümanları tarafından teşkil edilen "Hilal-i Ahmer Cemiyeti Türk Yardımlaşma Fo-

nu'nun topladığı yardımları Osmanlı Devleti'ne iletmek ve orduya yardımda bulunmak üzere Dr. Ahmet Murat Ensari'nin başkanlık ettiği heyetle birlikte İstanbul'a geldi. Peşaveri, savaşta yaralanan askerlerin Ömerli'de kurulan sahra hastanesinde sürdürülen tedavilerine katıldı ve savaştan sonra heyetteki arkadaşlarının aksine İstanbul'da kalmayı tercih etti.

Peşaveri, Balkan Savaşlarından sonra ülkesine dönmedi ve Rauf Orbay himayesinde Harbiye'ye kaydoldu, I. Dünya Savaşı boyunca çeşitli görevler aldı. Üç defa yaralandığı Çanakkale Cephesi'ne her seferinde geri gitti.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, 1915 yılında Sultan Reşad tarafından Afgan Emiri Habibullah'a birtakım hediyelerin gönderilmesi ve Afgan Müslümanların desteğini sağlamak amacıyla Teşkilat-ı Mahsusa bir heyeti görevlendirildi. Bu esnada Basra'yı işgal eden İngilizlerin İran'da yolunu kestiği heyette yer alan Peşaveri, sınıra yakın bir yerde toplu haldeki Afganları silahlandırdı ve örgütledi. Peşaveri, aynı hat üzerinde önemli bir geçidi İngilizlere karşı 36 saat boyunca savunarak heyetin esir düşmesini engellese de, heyet görevi tamamlayamadan dönmek zorunda kaldı.

Peşaverli Abdurrahman Bey ilerleyen dönemlerde Milli Mücadele'de de aktif rol oynadı. Amasya Genelgesi öncesi Mustafa Kemal'le görüştü, Erzurum ve Sivas kongrelerine bizzat katıldı. İstanbul'un itilaf devletlerince işgal edilmesiyle burada gizlendi. İz-

mir'in işgalinden hemen sonra 25 Mayıs 1919'da Rauf Bey ile gizlice Bandırma'ya geldi. Peşaveri, haziranda Amasya'ya geçerek, Kuvay-ı Milliye'nin İngilizce yazışmalarında görev aldı. Anadolu Ajansı (AA)'nın kuruluş çalışmalarında bulundu.

AA'nın ilk çalışanı olarak kayıtlara geçen Peşaveri, ajansta çalıştığı süre boyunca özellikle Yunan ordusunun Anadolu'da yaptığı katliamların Avrupa kamuoyuna duyurulması için özel çaba sarf etti.

TBMM Dış İlişkileri'nin ilk çalışanı olan Peşaveri, 1920-22 yılları arasında TBMM Hükümeti'nin ilk büyükelçisi olarak Afganistan'da görev yaptı. İngilizlerin takibinden kurtulmak için yaptığı 4,5 aylık zorlu yolculuk sonrası Kabil'e varabilen Peşaveri'ye burada Kral Emanullah Han tarafından büyük hüsnükabul gösterildi, kendisine saray tahsis edildi.

Kabil'e büyükelçi olarak geldiğini duyan ailesi Pe-

şaver'e dönmesi için mektup üstüne mektup yazdığı Peşaveri, 10 yıl görmediği ailesine "Vatanım işgal altındadır. Ben hür bir adamım. İngiliz işgali altındaki topraklara gitmem" şeklindeki tarihi cevabını verdi.

Peşaverli Abdurrahman Bey, daha sonra Kabil'e geleerek kendisiyle Peşaver'e dönmesi için adeta yalvaran annesine "Anne, Anadolu işgal altındayken dönemem" dedi.

Bu görevi sırasında imzalanmış Dostluk Antlaşması ile TBMM'nin ilk kez bir yabancı devlet tarafından tanınmasını sağladı. Abdurrahman Peşaveri, büyükelçilik görevini tamamladıktan sonra Anadolu'ya dönerek Rauf Orbay ve Kazım Karabekir ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş çalışmalarında yer aldı.

Görevini 1922'de Fahreddin Paşa'ya devrettikten sonra İstanbul'a dönen Peşaverli Abdurrahman Bey, Rauf Orbay'ın maiyetinde hizmete başladı. 21 Mayıs 1925 tarihinde İstanbul'da kendisinin Rauf Orbay olduğunu zanneden bir kişinin silahlı saldırısına uğradı. Ciğeri parçalanan ve bel kemiği zedelediğinden belden aşağısı felç olan Peşaveri, tüm çabalara rağmen 30 Haziran 1925'te hayata gözlerini yumdu. Abdurrahman Peşaveri'nin kayıp kabri tam 89 yıl sonra TBMM Dış İlişkiler ve Protokol Görevlileri tarafından 24 Nisan 2014'te İstanbul Maçka (Şeyh) Mezarlığı'nda bulundu. Selam olsun O'na...

Kaynak: Mücahit Aslan

HAYIRSEVER BİR AZERBAYCAN TÜRKÜ HACI ZEYNELABİDİN TAGİYEV (1838-1924)

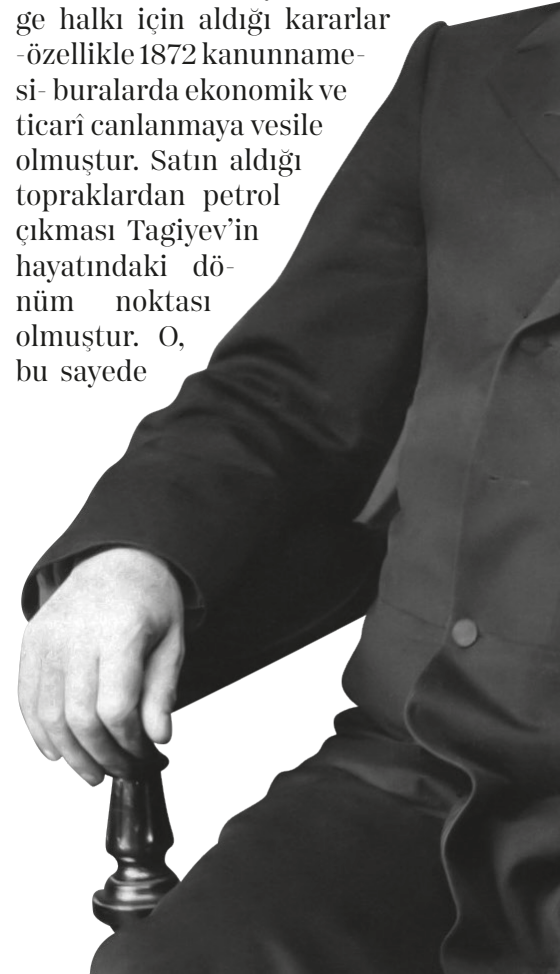
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT

Hacı Zeynelabidin Tagiyev, XIX. Yüzyılın sonları ve XX. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın sosyal ve ekonomik hayatında son derece önemli bir rol üstlenmiştir. Azerbaycan ekonomisinde, millî sermayenin gelişiminde sembol haline gelen Tagiyev'in, yaşadığı dönemde ve sonrasında da önemini koruduğu görülmektedir. O, sadece Azerbaycan Türkü bir petrol zengini değil aynı zamanda eğitim faaliyetlerini de destekleyen bir hayırseverdir. Çarlığın son dönemlerini, Azerbaycan Halk Cumhuriyetini ve Sovyetlerin ilk zamanlarını yaşamış olan Tagiyev, hayatını ve servetini milletinin yararına harcamıştır. O, servetini, ailesi hatta sadece kendi milleti için değil, Hindistan, Mısır, İran, Osmanlı Devleti ve Rusya Türkleri için yapılan birçok hayır işine ve eğitim çalışmalarına yardım etmek üzere

kullanmıştır. Onun Edirne'de yapılan bir camiye yardım etmesi, İsmail Gaspıralı'nın çalışmalarını, İran ve Mısır'daki eğitim ve basın-yayını desteklemesi bu bölgelerdeki olayları yakından takip ettiğinin bir göstergesidir. Onun yaptığı yardımlar o boyuta ulaşmıştır ki, bahsettiğimiz bu coğrafyada eğitim veya hayır faaliyetlerinde bulunanlar herhangi bir problemle karşılaştıklarında Tagiyev'e başvurmuşlardır.

Tagiyev'in yaptıklarını değerlendirebilmek için o dönemin şartlarının iyi bilinmesi gerekmektedir. Onun yaşadığı dönem Kafkasya'daki en karışık dönemlerden birine rastlamaktadır. Bölgede İran ve Rusya'nın hakimiyet mücadeleleri, Hanlıklar dönemi ve onların Rusya tarafından işgali, Azerbaycan topraklarının ikiye bölünmesi hep bu dönemde olan olaylardır. Bölgede XIX. yüzyı-

lın ikinci yarısından itibaren kısmen de olsa bir sükûnet sağlanmıştır. İşte bu dönemde ekonomik ve ticarî faaliyetler hız kazanmış, Rusya'nın bölge halkı için aldığı kararlar -özellikle 1872 kanunnamesi- buralarda ekonomik ve ticarî canlanmaya vesile olmuştur. Satın aldığı topraklardan petrol çıkması Tagiyev'in hayatındaki dönüm noktası olmuştur. O, bu sayede

Bakü'nün en zenginlerinden birisi haline gelmiş ve hayatı ibret verici olaylara sahne olmuştur. O, fakir olarak başladığı hayata çok zengin olarak devam etmesine rağmen yine fakir biri olarak vefat etmiştir.

Tagiyev, fedakârca bir davranışla 20 milyon manat değerindeki mallarını beş milyon manata satarak, yaklaşık 3500 kişinin çalıştığı bir fabrika kurmuştur. Bu kadar kişiye iş sağlamanın yanında, Hazar'da sadece amatörce yapılan balıkçılığı büyük bir sanayi haline getirmesi, taşımacılığı büyük bir sektöre dönüştürmesi halkı için yaptığı çalışmalardan bazılarıdır. Tagiyev, hayatı boyunca pek çok farklı alanda milletine hizmet etmiştir. Kurmuş olduğu dokuma fabrikasını inşa ederken burayı sadece

Tagiyev'in yaptıklarını değerlendirebilmek için o dönemin şartlarının iyi bilinmesi gerekmektedir. Onun yaşadığı dönem Kafkasya'daki en karışık dönemlerden birine rastlamaktadır. Bölgede İran ve Rusya'nın hakimiyet mücadeleleri, Hanlıklar dönemi ve onların Rusya tarafından işgali, Azerbaycan topraklarının ikiye bölünmesi hep bu dönemde olan olaylardır. Bölgede XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kısmen de olsa bir sükûnet sağlanmıştır. İşte bu dönemde ekonomik ve ticarî faaliyetler hız kazanmış, Rusya'nın bölge halkı için aldığı kararlar -özellikle 1872 kanunnamesi- buralarda ekonomik ve ticarî canlanmaya vesile olmuştur.

bir ticarethane olarak düşünmemiş, aynı zamanda işçilerin yaşadığı evler, çocuklar için okul ve mescidi olan bir kompleks şeklinde tasarlamıştır. Bu fabrikanın malzemeleri çeşitli Avrupa ülkelerinden getirilmiştir. O, bunların yanında Hazar'da nakliye işi ile ilgilenmiş ve burada balıkçılık çalışmalarını yürütmüştür. 1913 yılında Bakü Ticaret Bankası'nı kuran Tagiyev, halkın aydınlanması için büyük öneme sahip olan gazete, dergi ve ki-

tap yayıncılığı alanlarında da faaliyette bulunan aydınlara destek olmuştur. Satın aldığı Kaspi matbaasında pek çok eser bastırmıştır. Sahibi olduğu *Füyuzat* dergisi, *Kaspi*, *Hayat*, *Taze Hayat* adlı gazeteleri sayesinde Azerbaycan'da edebiyat ve sanatın gelişmesinde önemli rol oynayarak Azerbaycan Türkçesini Farsça'nın tesirinden kurtarıp, sade ve anlaşılır bir dilin doğmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca Tagiyev Azerbaycan için çok önemli bir hizmet olan *Kur'an-ı Kerim*'i Ahund Muhammed Kerim Ağa'ya Azerbaycan Türkçesine tercüme ettirerek bastırması ve ücretsiz dağıtılmasını sağlamıştır.

1905 ihtilalinden sonra Azerbaycan'da artan basın-yayın ve kültür hizmetlerinin yanında eğitim ve sosyal alanlarda da bir değişim gözlenmeye başladı. Bu değişimin öncüleri Azerbaycan aydınları ve onları destekleyen Azerbaycan zenginlerdi. Azerbaycan'da eğitimin gelişmesi, halkın durumunun düzeltilmesi ve kültür seviyesinin yükseltilmesi için birçok hayır cemiyetleri kuruldu. Bunlardan birisi Tagiyev'in başkanı olduğu **Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti**'ydi. Sekreterliğine Ahmet Ağayev'in seçildiği cemiyetin üyeleri arasında M. Esadullayev, Ağabala Guliyev, İsabey Hacinski, Kâmil Bey Seferaliyev, İsrafil Hacıyev, Alibey Hüseyinzade, Hasan Bey Zerdabi, Ali Merdan Topçubaşov, Hacı Aslan Aşurov, Abdulhalık Ahundov, Mehmed Rıza Vekilov gibi Azerî zenginler ve aydınlar vardı. Bakü Müslüman Hayriye Cemiyetinin amacı; fakir Müslümanları himaye etmek, fakir çocukları sanat

okullarında parasız okuttu. Tagiyev gazeteler vasıtasıyla Kafkasya'daki Türklere liseyi bitirmiş ve yüksek tahsil yapmak için maddi imkânı olmayanlara yardım edeceğini duyurdu. Birçok genç bu yolla yüksek tahsil yapma imkânı buldu. Birinci Dünya Savaşı sırasında çok faal olan cemiyet mültecilere yardım ederek onların her türlü ihtiyaçlarını karşıladı. Ayrıca Nargin adasında tutsak olan Türk askerlerine yiyecek ve giyecek yardımı yaptı.

Tagiyev, Petersburg'ta yapılan Müslüman Hayriye Cemiyeti binasının yapımı için para gönderdi. Petersburg'taki Müslüman Hayriye Cemiyeti üyeleri okul açmak ve yoksul Müslümanlara yardım etmek için Tagiyev'den yardım istemişlerdi. Tagiyev Petersburg Müslümanlarına 11 bin manat gönderdi. 1918 yılında Bakü'de çıkan karışıklıklarda Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin binası yakıldı.

Tagiyev, klasik eğitim veren okulların dışında farklı alanlarda uzmanlaşmış kişilerin yetiştirilmesi amacıyla meslek okulları da açılması gerektiğini düşünerek Merdekan'da bir Bağcılık Okulu açmıştır. Bu okulda ilmî usullerle nasıl bağcılık yapılacağı öğretilmiştir. Ayrıca fakir Müslümanları himaye etmek, fakir çocukları sanat ve meslek okullarında parasız okutmak amacıyla *Müslüman Hayriye Cemiyeti*'ni kurmuştur. Bu cemiyet sayesinde pek çok genç yüksek tahsil yapma imkânı bulmuştur. Ayrıca Nicat ve Neşri Maarif Hayır cemiyetlerine yardımlarda bulunmuştur. Tagiyev'in en önemli özelliklerinden birisi de çocukların ve

gençlerin eğitilmesine verdiği önemdir. O, milletin geleceğinin daha parlak olması için kendi imkanlarıyla gençleri yurtdışına eğitim almaları ve iyi yetişmeleri için göndermiştir. Azerbaycan'da birçok eğitim müessesesinin açılmasına öncülük etmiştir. O, dönem için şartların çok zor olduğunu bilerek kız çocuklarının okutulması için çalışmış ve 1901 yılında ilk Müslüman Kız Okulu'nu açmıştır.

Osmanlı Devleti'nde olup bitenleri yakından izleyen Tagiyev, İstanbul'a gidip gelenlerden yeni gelişmeler hakkında bilgiler almış ve burada çıkan gazeteleri düzenli olarak takip etmeye çalışmıştır. Tagiyev, diğer devletlere olduğu gibi Osmanlı Devleti'ndeki bazı kurumlara da yardım etmiştir. 25 Şubat 1914 tarihinde Musa Nagiyev ile beraber Edirne'de inşa edilen Darü'l-Eytam'a yaptıkları beşer bin manat yardım bunlardan bir tanesidir. Tagiyev büyük Laleli yangınından sonra sokakta kalanlar için Teyyare Apartmanlarını inşa ettirdi. *Kur'an'ı Kerim*'in Azerbaycan Türkçesi tercümesini 4000 altın değerinde taşlarla süsleyerek Yusuf Ziya Talipzade aracılığıyla Sultan ikinci Abdülhamid'e hediye olarak gönderdi. Ayrıca Bulgarların zulmünden kaçanlar için Edirne valisi Adil Bey'in isteği üzerine bir ay içinde İstanbul'daki Nobel şirketi vasıtasıyla bin altın gönderdi. Tagiyev'in Doğu Anadolu bölgesine özellikle de Erzurum'a yaptığı yardımları *Betül Aslan Hoca, I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği (Yardımları) ve*

Bakü Müslüman Cemiyeti Hayriyesi adlı eserinde ayrıntılı olarak anlatmaktadır.

Tagiyev, 15 Eylül 1918'de Bakü'yü işgalden kurtaran Osmanlı ordusu komutanı Nuri Paşa ile de yakın dostluk kurmuştur. Nuri Paşa Mondros Antlaşması'na kadar Bakü'de kalarak buradaki Türkleri olabilecek bir katliamdan korumuş ve şehirde sükûneti sağlamıştır. Bu olaydan sonra Bakü'de üç gün bayram ilan edilmiştir. Tagiyev üç ayrı yerde ziyafet çadırı kurdu ve fakirlere de 50 bin metre kumaş dağıtmıştır. Nuri Paşa Bakü'de kaldığı süre içerisinde birçok defa Tagiyev'in Merdekan'daki evinde misafir olmuştur.

Tagiyev'in hayırseverliği Azerbaycan sınırlarını aşmış, Edirne'den İran'a, Mısır'dan Petersburg'daki Müslümanlara ulaşmıştır. Ayrıca o sadece ekonomi ve eğitim alanına değil, kültür ve sanat alanlarına da önem vermiştir. Bu bağlamda Azerbaycan tiyatrosunun açılması için pek çok yardım yapmış, güzel sanatlara hassasiyet ile yaklaşmış ve Bakü'nün şehir planını yaptırmıştır. Tüm bunların yanında o, Rusya, İran ve Buhara yönetimleriyle iyi ilişkiler kurmuş ve siyasette de etkili olmuştur.

Tagiyev ekonomi, ticaret, eğitim, kültür ve şehircilik alanlarında birçok başarılı çalışma yapmıştır. Ayrıca O, Azerbaycan Türklerinin kültür tarihi içinde pek çok ilki gerçekleştirmiştir. Bugünden geriye doğru bakıldığında, o günkü şartlarda, zengin, dindar ve hayırsever bir şahıs olan Tagiyev'in yaptıklarının önemi görülmektedir.

Seyidov'un Hatırasına (1916-1918)

☞ Cüneyt Murat TOLAN

zaman acılarla doludur
üstünü örtse de beyaz
bazı acıları unutturamaz
işte öyle bir zamandı
Palandöken'den Hazar'a
kan taşıyordu Aras

karlar ortasında gardaş obasından
yükseliyordu bir duman!
toy desen, haber eder,
hey desen, can derdi!
ocak dumanı değildi
içindeki feryat figan

huma kuşu seslendi
dara düşmüştü dadaş
toplandı halk
toplandı erzak
yola düştü bir seher
yola düştü gardaş

düşman bir değil dört değil
dadaşın yarası derin
açlık yokluk dert değil
yanında cehalet ve ihanetlerin
soğuk kesse damlamaz kanı
düşman kesse acımaz canı
oğul bildiği komşu oğlanı...
nenen ölsün sarı gelin
oyy!
diğaların mert değil...

ölürüm oğul ölürüm
yok olsa da her şeyim
onurumla ölürüm
yanımdaysa gardaşım
yere düşmem, ölürüm

DEVLET-İNSAN

HACI ZEYNELABİDİN TAGİYEV

Dr. Aygün HASANOĞLU

Osmanlı Devleti'nin çökme-ye başladığı, Türk-Müslüman halklarının bağımsız devleti olmadığı bir zamanda tek başına bir devlet gibi çalışmış, sözlere sığamayacak kadar büyük bir hayat yaşamış iş adamı. Hayatın dibinden, tam da sıfırdan en yüksek zirvelere ulaşmış, sonunda yine iniş yaşamış, ölümünden 100 yıl geçmesine rağmen "Bu 100 yılda tarih onun gibisini yetiştiremedi" denilecek kadar büyük şahsiyet.

1838 yılında Bakü'de kunduracı ailesinde doğdu. 10 yaşında bir inşaat ustasının yanında çırak olarak çalışmaya başladı. 12 yaşında Zeynelabidin artık taş ustasıydı. Zeynelabidin 50 yaşına geldiğinde petrol işiyle ilgileniyordu. Bu dönemde zengin olmak isteyenler veya servetini artırmak isteyenler dünyanın en büyük petrol merkezlerinden biri olan Bakü'ye geliyorlardı. Tek bir kuyudan petrol çıkması onun sahibini zengin ediyordu.

Artık yaşadığı bölgede tanınmış ev inşaatçısı olan Zeynelabidin Tagiyev 1873'de iki kişi ile ortak olarak petrol olduğu düşünülen bir yer kiralandı ve petrol kuyusu kazmaya başladı. Fakat masraflar artsa da petrol çıkmadığından ortaklar kendi hisselerini Hacı Zeynelabidin'e sattılar. Hacı Zeynelabidin inatla kuyuyu kazmayı sürdürüyor, bir gün kuyu petrol fışkırıyor. Kara altın adıyla tanınan petrol Zeynelabidin'i zengin ediyor. Taş ustası Zeynelabidin petrol zenginine dönüşüyor. Fakat taş yonarken kullandığı balta-yı her gün gözü görecektir yerde asıyor ki, nereden geldiğini unutmasın.

Okumak ve yazmak bilmeyen Hacı Zeynelabidin dünyanın en ünlü gazetelerini getirtir ve sekreterine okutarak dinler, dünya hadiselerini, ekonomik ve siyasî durumu iyice gözetlerdi.

1895'te Bakü'nün merkezinde büyük bir mülk inşa ettiriyor. Tagiyev, Avrupa'dan

en iyi mimarları davet ediyor, Avrupa'da gördüğü, beğendiği büyük binaların aynısını Bakü'de yaptırıyordu. Bakü'deki ilk ticaret pasajını da Tagiyev yaptırmıştır. Bugün Azerbaycan Tarih Müzesi, Bakü'deki en büyük nikâh sarayı Tagiyev'in mülkünde yerleşiyor.

Tagiyev artık tüm Müslüman âleminde tanınıyordu. Bakü'deki Müslüman, Yahudi, Hristiyan hayırsever cemiyetleri Tagiyev'i başkan olarak seçmişlerdi. Bakü zenginlerinden Ağabala Kuliyev'le beraber, "Bakü-Batum" petrol kemeri şirketini kurdu. Asrın en büyük inşaatlarından olan bu kemer Bakü'den başlayarak Kür vadisinden geçiyor, Kafkas dağlarının eteklerini ve Suram kalesinin yamacını aşılıyor, Reon vadisinden geçerek 800 kilometre mesafede uzanarak Hazar denizi kıyıları ile Karadeniz kıyısını birleştiriyordu. Kemer 10 yıl sonunda 1907'de bitti.

O yalnız petrol zengini değildi. Aynı zamanda değirmen,

fabrika sahibi, büyük balık sanayicisi, ticaret ve yük gemilerinin sahibi idi. Tüm Kür çevresi ve Hazar kıyası balık sanayisi onun elindeydi.

100 yıldan fazla süre geçti ama Türk-İslam dünyası ikinci böyle bir şahsiyet, böyle bir hayırsever yetiştiremedi.

- Kafkaslar'da ilk dokuma tekstil fabrikasını yaptırdı;
- 1901'de Doğu'da ilk Müslüman kız okulunu açtı;
- 1883'te Bakü'de ilk tiyatro binasını yaptırdı;
- 1896' da Petersburg Müslüman Hayriye Cemiyetini kurdu ve bu cemiyet aracılığıyla Rusya Müslümanlarına yardım etti;
- Kazan'da, Petersburg'ta ve Paris'te camii inşa ettirdi;
- 1894'de Bakü/Merdekan'da köy tarımı ve bahçıvan okulu kurdu;
- 1898'de "Kaspi" matbaasını alarak Azerbaycan aydınlarının kullanımına verdi;
- Bakü'ye su çekti;
- Hapishane için bir bina verdi;
- Gazetelere yardımlar etti;
- Rusya işgalindeki Türk yurtlarında camiiler inşa ettirdi;
- Azerbaycan balık ve havyarını dünya pazarına çıkardı;
- Erzurum'da halkın Rus-Ermeni işgaline direnişini organize etmeye çalıştı;
- Edirne camisinin inşasına 5 bin altın para değerinde yardım etti;
- 1918'de evleri yanmış İstan-

bullular için büyük bir bina inşa ederek hediye etti;

- Hazar Denizi'nden Karadeniz'e kanal inşa etmek planı kurdu (Sovyetlerin işgali buna engel oldu);
- 1918'de "Vahşi Divizyon" isimli Müslüman askeri bölüğünün tüm ihtiyaçlarını karşıladı;
- Ermeni terörü ve tehdidini, Rusya memurlarının Müslüman ahaliye zulmünü önlemek için kurulmuş mücadele örgütü olan "DİFAİ" örgütünün finansını üstlendi;
- Tahran şehrinde Rüşdiye ve "Saadet" okulunu açtırdı;
- Kimya laboratuvarı açtırdı;
- İnşaat işçileri için ilk kasaba inşa ettirmişti.
- "Kuran"ı Azerbaycan Türkçesine çevirtirmiş ve bir nüshasını 2.Abdulhamit'e göndermişti;
- Mehmed Hadi'nin ilk kitabı "Firdövsülhamat"ı yayınlattı;
- Bakü pazarının Yahudi, İngiliz ve diğer yabancıların eline geçmelerini engelledi;
- 100'den fazla gencin yurt dışında eğitim almasına yardımcı oldu ve onların karşısına, eğitim aldıktan sonra memleketine dönerek halkına hizmet etmek ve Türk olmayan kızla evlenmeyecekleri şartını koydu...

Ve daha neler, neler...

1905'te Hacı Zeynelabidin Tagiyev'in kurduğu Bakü Müs-

lüman Hayriye Cemiyeti'nin tüzüğü Çar devleti tarafında onaylandı. Cemiyetin ilk toplantısında Hacı Zeynelabidin Tagiyev Yönetim kurulu başkanı, İsrail Hacıyev başkan yardımcısı, Hacı Mustafayev hazineci, Ahmet Bey Ağaoğlu sekreter, Esadullah Ahmedov, İsmail Bey Seferaliyev, Hasan Bey Zerdabi, Alimerdan Bey Topçubaşov ve diğerleri yönetim kurulu üyeleri seçilmişlerdi. Cemiyetin faaliyetini başta Tagiyev olmakla diğer Bakü zenginleri finans ediyorlardı.

Cemiyet önce Bakü'de çalışsa da Birinci Dünya savaşında faaliyet alanını genişletti. Cemiyet bünyesinde "Afet ve Harpedelere Yardım Şubesi" kurulmuştu. Mehmet Emin Resulzade'nin Türk halkına yardım çağırısı büyük ses getirdi. Tiflis'le beraber, Kars ve Erzurum'da şubeleri açıldı.

Bakü'nün önde gelenlerinden Hacı Zeynelabidin Tagiyev, yarım milyonla yardımı başlattı. Cemiyetin merkez binasında toplanan Azerbaycanlı zenginler Türkiye'ye kendileri bağışta bulundular. Diğer zenginler 100 binden eksik olmamak şartıyla yardım yarışına katıldı. Savaşta yetim kalan çocuklar için Edirne'de kurulan Darüleytam'a cemiyet yöneticilerinden Hacı Zeynelabidin Tagiyev ve Ağa Musa Nagiyev 5'er bin ruble yardımda bulundular. "Kardaş Kömeği" adında yardımlar toplanmaya başlandı. Cemiyetin toplantısında şöyle bir karar da alındı: "Türkler bu harpten kurtuluncaya kadar, kızlar ve gençler evlenmeyecekler, hiçbir Türk sinema ve tiyatroya gitmeyecek, erkeklerden de hiç kimse tıraş olmayacak."

Özellikle Kafkas Cephesi'nde zor durumda kalan askerlerimize yardım götürebilmek için Rus yetkililerle görüştüler. 1915'te Nevruz Bayramı Türkiye Türklüğü için bir fırsata dönüştürüldü. Nevruz'da Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nde büyük hayır daveti yapmaya ve burada Türkiye için yardım toplamaya karar verildi. Bu münasebetle Azerbaycanlı önde gelen gazete sahipleri "Kardaş Kömeği" adında bir yayın çıkararak, gelirinin Türkiye'ye gönderilmesini kararlaştırdılar. "Kardaş Kömeği" adı bundan sonra Azerbaycan Türklerinin yardımlarının da genel adı oldu.

7 Mayıs tarihini "**Kardaş Kömeği Günü**" ilan ederek Bakü ahalisini yardıma seslediler. Yüzlerce Azerbaycanlı Hayriye Cemiyeti binasına gelerek yardımda bulundu. Şehir 20 bölüme ayrıldı, her bölüme bir başkan görevlendirildi. Her başkana 20 genç yardımcı olarak seçildi. 7 Mayıs günü sabah saat 7'de şehrin her yerinde aynı anda 400'den fazla gönüllü bu özel simgeleri satmaya başladı ve bu akşam saat 10'a kadar sürdü. Akşam artık 25 bin manat para toplanmıştı. 16 Mayıs'ta Tiflis'te düzenlenmiş "Kardaş Kömeği Günü"nde 7.660, Gence'de 3500, Revan'da ise 2500 manat para toplanmıştı. Hacı Zeynelabidin Tagiyev'in kızı esnafa gül dağıtarak yardım bağışları toplamıştı. Bu günlerde Bakü'de hamaldan dilenciye, öğrenciden zengine, gazeteciden siyasetçiye, yaşlıdan gence kadar herkes Türk halkına yardıma köklemişti.

Cemiyet, 1915-1916 yılındaki Kurban Bayramı'nda ka-

pı-kapı gezerek kesilen kurbanların derilerini toplayıp, bunların satışından elde edilen parayı Türkiye'ye gönderdi. Cemiyet, özellikle Kafkas cephesindeki Türklere yalnızca maddî destekte bulunmadı. Beraberinde, savaşta yetim kalmış çocuklar için yetim evleri açtı. Esir Türklere yiyecek gönderdi ve kaçırılmalarına yardım etti. Esirken vefat edenlerin definleriyle ilgilendi. Cemiyet, Nargin Adası'nda tutulan Türk savaş esirlerine yiyecek, giyecek ve tıbbi malzemeler gönderdi. Esirlerin kaçırılması için de

gizli faaliyetler yürüttü. Çok sayıda esir kaçırılarak Türkiye'ye gönderildi.

1916 yılında Cemiyet-i Hayriye Erzurum'a temsilciler göndermiş, onlar burada halkın ihtiyaçlarını öğrenmiş ve bazılarını karşılamış, halka 5400 pud un ve ardınca 5000 pud arpa dağıtmış, Hınıs ve Tortum'a da un yardımı yapmışlardı. Cemiyet durumu öğrendikten sonra Erzurum ve Kars'ta şube açmıştı. Şube

temsilcileri halkın ihtiyaçlarını karşılamakla beraber, halkı örgütlendirmek, düşman karşısında umutlarını kaybetmemek için mücadeleye seslemek üzere görevlendirilmişlerdi.

Erzurum'a Genceli Seyidov başkanlığında gelen Cemiyet-i Hayriye Heyeti kendileriyle 62 bin telis un, arpa, mercimek, buğday, mısır gibi yiyeceklerle, kadın, erkek ve çocuk elbisesi ve ayakkabı dolu 13.252 sandık ve gazeteler, kitaplar da getirmişlerdi. Cemiyet temsilcileri bunları tek tek evlere dağıtıyor, onları düşman işgaliye direnişe sesliyorlardı. Cemiyet kimsesizlere de sahip çıkmış, ilk ay içinde 250 sahipsiz çocuk ve 150 bakıma muhtaç kadın açıktan, ölümden kurtarılmıştır. Genceli Seyidov ve arkadaşları Erzurum'da Antranik ordusu tarafından baltalanarak şehit edilmişlerdi.

Azerbaycan Türkiye kardeşliğinin temelini oluşturan bu yardımlar günümüzde de gururla hatırladığımız tarihimizdir. 19. yüzyılın 90. yıllarında Con Daltner adlı bir İngiliz zengini Hindistan'dan vatana giderken Bakü'de Hacı Zeynelabidin Tagiyev'in misafiri olmuş. Hacı Zeynelabidin Tagiyev'in halka, gazetelere, hayır cemiyetlerine, eğitime ve ekonomiye desteğine o kadar hayran kalmıştı ki, ülkesine döndükten sonra Edinburg şehrinde kendi parasıyla Hacı Zeynelabidin Tagiyev'in heykelini yaptırmıştı.

Maalesef ki, Azerbaycan'da ve Türkiye'de bu büyük Türk'ün, Hacı Zeynelabidin Tagiyev'in bir heykeli yok...

Ruhu şad olsun...

BAKÜ VE AZERBAYCAN'DA GÖRDÜKLERİM

Fahrettin Erdoğan

Bakü'ye geldiğimizi haber alan Karşlı berber Mustafa Efendi ile Yeni Gazili Halit gelip bizi buldular. Çünkü arkadaşlarımızdan Berber İsmail Efendi de benimle beraberdi.

Burada birçok haber aldık. Bizlerden sonra, Berber Mustafa Efendi'yi de ailesiyle birlikte Bakü'ye sürmüşler. Eşi, 2 yaşındaki çocuğu Gülizar ile tramvaydan inerken düşmüş-

ler, kendisi yaralanmış, zavallı çocukcağımızın ayağı kırılmış olduğundan ikisinin de Tagiyev'in hastanesinde tedavi edilip çıkarıldığını söylediler. Şimdi Berber Mustafa Efendi Uğurlu soyadını almış, Bizim Berber diye bir salonu var. O ayağı kırılan Gülizar is İstanbul Tıp Fakültesi'nden Diş Tabibi olarak mezun olmuş, Kars'ta büyük bir muayenehane açmış, çalışıyorlar.

➤ Bakü'de İsmailiye Binası – Cemiyeti Hayriye Genel Merkezi

Bakü'yü Berber Mustafa Efendi ile gezdim. İlk iş olarak *Bakü Cemiyeti Hayriyesi*'ne gittik, orada ileri gelenlerle tanıştık. Burada istiklâl aşkıyla cemiyetler kurulmuş, durmadan çalışıyordu. O oturduğumuz İsmailiye Binası'nda Musa Nagiyev'in 50 yataklı misafirha-

nesi vardı ki; her gelen Türk yolcusu burada aylarca kalır, yiyecek ve yatakları temin edildiği gibi, çamaşırları yıkanır, bütün masraf Nagiyev'in kasasından ödenir, misafirlerden bir tek kuruş bile alınmazdı. 3.000 sabit koltuğu olan büyük bir salon vardı, kadınlara ait yukarıda localar mevcuttu. Bakü Türkleri bütün yıkıncaklarını burada topluyorlardı. Bu muhteşem binayı Nagiyev Cemiyeti Hayriye'ye bağışlamıştı. Nagiyev'in İsmail adında, genç yaşta vefat eden bir oğlu varmış. Binasının sekizinci katında oğlunun heykelini bir oda yaptırıp koydurmuş ve buraya "İsmailiye" denmesi buradan ileri gelirdi.

➤ Ağa Musa Nagiyev 27 yaşında vefat eden İsmail Nagiyev

Bundan başka 200 yataklı bir de yetimhanesi vardı. Buraya cepheden toplanan kimsesiz çocuklar getirilerek bakımları sağlanmıştı. Bakü'de kaldığımızın haftasında **Tagiyev Hacı Zeynel Abidin Efendi**'nin ziyaretine gittim. Bakü'deki her zengin Türk'ün evinin kapısında Dağıstanlı Avar ve Lezgilerden bir kapıcısı bulunuyordu. Gittiğim evin kapıcısı derhal Hacı'ya haber verdi. Kabul edildim. Arkadaşım İbrahim Efendi ile Hacı'nın elini öptük, yer gösterdi, oturduk. Kim olduğumuzu sordu. Kendimizi tanıttık. Türk esirleri olduğumuzu öğrenince, yerinden kalktı, elimizi sıktı ve gözlerimizden öptü. Hacı 50-60 yaşlarında Azerbaycan Türklerinden, dinç bir ihtiyardı. Çok hoş sohbeti vardı. Türk ordularının Kafkasya ve Bakü'ye geleceğine inanmış olduğu için, bize yılmadan çalışmamızı tavsiye ediyor, bütün

servetini Türklük ve kurtuluş uğrunda sarf edeceğini vadediyordu. Savaşın ikinci yılında Hacı büyük bir hastalık geçirdi. Bütün Türkistan gazeteleri onun sıhhatiyle ilgili olup, günde iki defa sıhhatine ait haber yazıyorlardı. Bir gün, Hacı'nın son günlerini yaşadığını ve cemiyet adamlarını başına toplatıp, vasiyetini yapacağını haber veriyorlardı. Bakü halkı evinin etrafını sarmıştı ve Hacı şöyle vasiyet ediyordu:

"Cemaat, ben bugün öleceğim, Türkler mutlaka Bakü'ye gelecektir, gelen ordunun komutanına benim vasiyetimi söyleyiniz, orduyu çekerek önünde bandolarıyla benim mezarımı çiğneyip geçsinler, ruhum ancak o zaman şad olur. Şehrin en yüksek mevkinde bulunan 800 odalı ve 8 milyon altın rubleye yapılan bu binayı Enver Paşa'ya bağışladım, karargahını bu binaya kursun."

Bu haber yayılma bütün Türkler yeis ve üzüntü içinde kalmışlardı. Hacı'nın ölüm haberini ve cenaze törenini gazeteler haber vererek diye beklenirken, tekrar kurtulmaya yüz tuttuğunu yazmaya başladılar. Tekrar Bakü cemiyetini başına toplayarak ikinci bir vasiyet yapıyor:

"Bu hastalıktan kurtuluşunun sadakası olarak Bakü'nün ortasında bulunan arazimin içine bir aminin temeli atılacak ki, bütün Bakü Müslüman Türklerini bayramlarda içine alacak adar büyük olacak, sonra 200 yataklı bir hastane ve 100 öğrenci alacak kadar okul temellerinin atılması için 3 milyon altın sarfına emir veriyorum."

➤ Türk Milleti'nin büyük hizmetkârı Hacı Zeynelabidin Tagiyev

Hacı hastalıktan kurtuldu, halk da Tanrı'ya şükredip sevindi. Ziyaretimizde Hacı bize çok iltifatta bulundu, çay, pasta ikram etti, elini öperek ayrıldık. İkamet ettiği kaşane fevkalade muhteşem olduğu için insan içinde iken ne tarafına bakacağını şaşırırdı. Bina yapıp eşya yerleştirilme işi tespit edilirken Moskova'dan 8.000 lira ücretle tutulmuş olan bir mühendis yerleştirmeyi bir plan dahilinde yerinde yapıyordu. Çar Nikola Kafkasya'ya geldiğinde Hacı'ya bu evde misafir olmuştu. Hacı'nın Bakü'de 800'den fazla muhteşem evleri vardı. Kafkasya ve Azerbaycan'daki yirmi şehirde hem okulları hem de hastaneleri vardı ki, bütün masrafları Hacı'nın bütçesinden çıkardı.

Bakü'deki yetimhaneleri de gidip gezdim. Erzurum cephesinden getirilen bin kadar çocuk ve kadına burada bakılıyordu. Her 10 çocuğun bir hizmetçisi olup her cuma günlerinde ayrı ayrı renkte elbiseler giydirilerek gezmeye çıkarılıyordu. Okuma çağındakileri günde 4 saat okutturuyorlar, 4 saat de iplik fabrikasına götürüp, kutulara doldurulan iplik makaralarını kulplu sepetle çocuklar büyük sandığın yanına otürüyorlar ve büyükler de sandığı dolduruyorlar. Hacı'nın bir yandan milyonu artarken, buna at başı giden o kadar da hayrı artıyordu. Hacı'nın yüksek tahsili yoktu, yalnız ilk tahsili vardı. Ticaret işlerinde ve siyasette biricikti; işlerini herkesten daha ileriye götürmesini biliyordu. 1900 yılından sonra kendisine Neft – Petrol Kralı adı verilmiştir.

Hacı Türk birliği için çok emek ve para sarf etmişti. Ahundlar ve Hocalar da ne Şilik ve ne de Sünnilik vardır yalnız hak dininde Müslümanlık ve milliyet bahsinde de yalnızca Türklük

Bakü'yü Berber Mustafa Efendi ile gezdim. İlk iş olarak Bakü Cemiyeti Hayriyesi'ne gittik, orada ileri gelenlerle tanıştık. Burada istiklâl aşkıyla cemiyetler kurulmuş, durmadan çalışıyordu. O oturduğumuz İsmailiye Binası'nda Musa Nagiyev'in 50 yataklı misafirhanesi vardı ki; her gelen Türk yolcusu burada aylarca kalır, yiyecek ve yatakları temin edildiği gibi, çamaşırları yıkanır, bütün masraf Nagiyev'in kasasından ödenir, misafirlerden bir tek kuruş bile alınmazdı. 3.000 sabit koltuğu olan büyük bir salon vardı, kadınlara ait yukarıda localar mevcuttu. Bakü Türkleri bütün yıkıncıklarını burada topluyorlardı. Bu muhteşem binayı Nagiyev Cemiyeti Hayriye'ye bağışlamıştı.

vardır” diye vaaz ve propagan-
da edenlere 1000 lira ikramiye
veriyordu.

Bir Kafkaslı Sünni ile bir

Azerbaycanlı Şii kız ve oğlana çöpçatanlık yapanlara ve bunları evlendirenlere 3.000 lira ikramiye veriyordu. Kendisi de bu maksatla Dağıstanlı Sünni biri ile evlenmişti. Savaş esnasında Türkiye cephesinden gelen Rus ve Ermeni subayları ile erlerinin yanında her kim bir Türk kadını görüp de ellerinden almak için cemiyete haber verirse; ona da derhal 3.000 lira mükafat verdiriyordu. Hacı bu siyaseti ile ve parası ile Kafkasya'daki Türk birliğinin kurulmasına çalışıyordu.

BAKÜ İSLAM CEMİYETİ VE OLTU MİLLÎ İSLAM KONGRESİ¹

☒ Mecit HAŞİMOĞLU

Hazırlayan: Havvanur ÖZÇELİK

Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi müşfik elini Erzurum ve Trabzon'a kadar olan mıntika halkına uzatmış, Oltu Millî İslam Komitesinin kurulmasına ve Oltuluların silahlanarak Ermenilerle mücadelesine yol açmıştır.

Cemiyetin esası Moskova'da tahsilde bulunan Türk talebeleri tarafından kurulmuştur. Balkan Harbi'nde Ruslar Bulgarlara Kızılhaç vasıtası ile iane toplamakta idiler. Rus gazetelerinde yazılar yazılıyor, toplanan paraların yalnız Hristiyanlara sarf edilmesi hususu bildiriliyordu.

Moskova'da bulunan talebeler, Kazan taraflarında (Baybekof) adında birinin evinde toplanmışlar, Rus gazetelerine cevap olan yazıyı hazırlamışlar:

“Devletler muharebe halinde dirler. Bunların kimsesiz ve düşkün olanlarına yardım yapmak gerekiyor. Bu hayır işlerine İslamlar da iştirak etmektedirler. Bahusus 1905'te Rus-Japon muharebesinde tebaası bulunduğumuz Çarlık Hükümeti'ne yardımda bulunduk. Şimdi bu yazılar bizim milli hislerimizi rencide etmektedir. Din ve milliyet farkı gözetilmeden yardım

yapılması şarttır.” mealindeki Moskova'daki Türk talebelerinin cevabi yazılarına Rus gazeteleri iyice kızıyorlar, bunların tecziyelerini talep ediyorlar. Bu arada Kırım, Azerbaycan, Kazan, Türkistan gibi Türk ellerinden bu fikre iştirak eden yazılar da gelince Moskova'daki Türk talebelerini cezalandırma işi mühim bir hal alıyor.

Toptan bu direnmeler neticesinde Çarlık Hükümeti resmen Kızılhaç'a yardım olacağı gibi Kızılhaç'a da (Hilali Ahmer'e) yardım yapılmasına müsaade ve ilan ediyor.

Moskova'daki tahsilde bulunan Türk Talebe Birliği Yardım Sandığı teşebbüse geçerek bir gece tertip etmiştir. Toplanan para ile iki gönüllü de Balkan Harbi'ne iştirak etmek üzere gönderilmiştir.

Moskova Hukuk Fakültesi'nden mezun (Milli Azerbaycan Dahili Nazırı, halen Ankara'da İller Bankasında vazifeli bulunan) Mustafa Vekiloğlu ile (İstanbul'da bulunan) Moskova Yüksek Ticaret Mektebi'nden mezun Hüseyin Cemal Yanar, Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesinin kurulmasında büyük rol oynamıştır.

Bakü'de Hacı Zeynel Abidin Tagiyev Bey'in evinde Gence ve Bakü münevverleri ve zenginlerin iştirakiyle bir toplantı yapılmış ve Kars-Ardahan ve Rus işgali altında bulunan halka yardım yapılmasına karar verilmiş. Çar Hükümetinden de Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi'ne iane toplanmasına müsaade istenmiştir.

Bu müsaade alınmış, Erzurum ve Trabzon'a kadar felaket ve harpzedelere yardım yapılmıştır.

22 Aralık 1914'te başlayıp 19 Ocak 1915'te felaketle biten Sarıkamış Harekâtı sırasında Oltu köyleri ve halkı Türk Ordusuna yardım etmişlerdi. 1915 yılından itibaren üç ay Ruslar, Kars-Ardahan-Oltu'daki silahsız ahaliyi genç, ihtiyar, çoluk-çocuk demeden katliama başladılar. Oltu'nun Bahçecik, Terpink, Havdos köylerinin erkeklerini tamamen kılıçtan geçirmişler, Nüsünk, Güreşken, Zakim, Çermik köylerinin erkeklerini de Sibiryaya sürmüşler.

Birinci Dünya Harbi başlamadan ve harbin devamı sıra-

sında halk zorla Rus ordusuna hizmet ettirilmiş, elindeki varlığı da alınmıştır.

Bakü İslam Cemiyeti Hayriyesi yardım elini Oltu'ya uzatmış halkı açlık, sefalet ve ölümden kurtarmıştır.

1917 Rus İhtilali ile Çarlık derilince Rus Ordusu çekilmiş, bu defa da Ermeni ve Rumlar meydanı boş bulmuşlardır. Halkımızın (Otuzdört Kırımı) dediği 1918 ilkbaharındaki Ermeni mezalimi hala hafızalar-

Erzurum'dan gelen Ermeni kuvvetleri Narman'ın etrafını çevirmiş, mahsur halkı imha için bütün tedbirleri almıştı. Oltu'dan giden kuvvetler ikiye ayrılmış Narman kazası ve Şekerli köyü Ermeni kuvvetlerinin etrafını kuşatmak suretiyle Ermenileri mağlup etmiş ve o kaza halkını Ermeni tehdidinden tamamen kurtarmıştır.

dan silinmemiştir. Etrafta Ermeni zulmü ve vahşeti devam ederken Oltu'da kurulan Oltu Millî İslam Komitesi'nin evvela gizli sonradan da aşikâr faaliyetleri sayesinde Ermeniler bir tek Oltulunun burnunu dahi kanatamamışlardır.

Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi yardımını dağıtmak için Oltu'ya gelen İsmail Nazaralioğlu adındaki fedakâr, Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi'nin, Melo-Tortum mıntıkası mümessili olarak Rus ve Ermeni

makamlarıyla yazışmalarda bulunmuş, haklarını müdafaa etmiştir.

Cemiyetin yardımı devam ettiği müddetçe Oltu da gizlice Oltu Millî İslam Komitesi kurulmuştur. Komitenin ilk gayesi halkı fikir bakımından uyanık bulundurmak, silahlandırmak suretiyle mücadeleye hazırlamaktır. Öyle de olmuştur. Tortum kazasının Ödük köyündeki Rus cephaneliğinin, silah ve mermileri, Oltu'dan giden 25 mücahit tarafından İspir, Tortum, Narman, Oltu halkına dağıtılmıştır.

Oltu Millî İslam Komitesi'nin ilk muvaffakiyeti, Narman ve Şekerli muharebelerinde kazanılmıştır.

Erzurum'dan gelen Ermeni kuvvetleri Narman'ın etrafını çevirmiş, mahsur halkı imha için bütün tedbirleri almıştı. Oltu'dan giden kuvvetler ikiye ayrılmış Narman kazası ve Şekerli köyü Ermeni kuvvetlerinin etrafını kuşatmak suretiyle Ermenileri mağlup etmiş ve o kaza halkını Ermeni tehdidinden tamamen kurtarmıştır.

İsmail Nazaralioğlu yalnız Oltu Millî İslam Komitesi'nin kurulması için Oltulularla iş ve çalışma birliği yapmış, bizzat Şekerli köyü muharebesinde bulunmuş, Ermenilerin mağlup olmasına yol açmıştır.

Bu fedakâr ve feragatkâr Türk çocuğunun (İsmail Nazaralioğlu'nun²) tercüme-i halini tespit etmek mümkün olmazsa dahi elimdeki vesikalara göre hizmetlerini kaydetmek bir kadirbilirliğin icabı sayılır

Ermeni Komiteleri Türklerin hunharlığını bütün dünyaya yaymak için metotlu bir

şekilde çalışmakta idiler. Asırlarca Türk Milletinin asilâne hareketleri ve davranışları içerisinde yaşamış bulunan bu millet kendilerine yakışan hunharlık halini efendilerine isnat etmişlerdir

Şark vilâyetlerimizin halkı Ermeni zulmüne uğramıştır. Onlar, yaptıkları şenaat ve de-naetin de cezasını görmüşlerdir.

İşte Ermeni komitelerinin yaptıkları Ermeni kırgını ve mezalimine karşı kurulan Türk komitelerinin birisi de Oltu Millî İslam Komitesi'dir. Komitenin kurucuları ve ona fiili olarak yardım edenler, hamasetin bir örneğini daha Türk tarihine kaydetmiş bulunmaktadırlar.

Komite yalnız Oltu halkının hukukunu korumakla kalmamış komşu kazalarda zulme uğrayanların da yardımına koşmuştur. Tortum kazasının Kisha nahiyesindeki halka başta Rus Kaymakamı ve memurları eziyet etmekte ve öldürmekte idiler. Bu mezalimi önlemek için Üsteğmen Bakradze'nin başkanlığı altındaki bir heyet Kisha'ya gitmiştir. Bu heyet 4 Ekim 1917'de Kisha'ya vasil olmuş, zulüm ve işkenceyi önlemiştir.

Bu heyete İsmail Nazaralioğlu'nda Oltu Garnizonu Er İcra Komitesi tarafından aşağıda örneği yazılı yazı ile davet edilmiştir.

Oltu Garnizonu

Er Şurası İcra Komitesi

27/Eylül/1917

Sayı: 253

Yeni İşgal Edilen Toprakların İslâm Ahalisi Mümessili Nazaralioğlu'na

Oltu Garnizonu Er Mümessilleri Şurası Heyetinin kararı mucibince Kisha Kazası Komitesi ve memurlarının irtikâp ettikleri yolsuzlukların tahkikine memur komisyona iştirak etmek üzere 4/10/1917 günü Tortum'un Kisha köyüne gelmenizi rica ederim.

Sekreter

(Okunamadı)

Heyet Reisi

Üsteğmen Bakradze

Nazaralioğlu tarafından yazılan 139 sayılı yazının tercümesi

(Bakradze'nin yazdığı tahriratın arka sayfasında)

Elimde olmayan sebep dolayısıyla komisyona iştirak edemeyeceğim. Komisyona gereken materyali verecek muavinim Bay Yasin Haşimoğlu'nu komisyona iştirak etmek üzere tevkil ediyorum.

3/10/1927

Bakü İslam Cemiyeti'nin Melo Tortum Mıntıkası Mümessili İsmail Nazaralioğlu

Oltu Millî İslâm Komitesi 1917 senesinde, gizli olarak,

halkı uyandırmak ve silâh tedarik ettirmek için faaliyetine Bakü **İslam** Cemiyeti Hayriyesi'ni organı halinde işe başlamıştır.

Bakü İslam Cemiyeti Hayriyesi elini Erzurum ve Trabzon'a kadar olan mıntıkaya uzatmış Oltu Millî İslam Komitesinin kurulmasına ve Oltuların silahlanarak Ermenilerle mücadelesine yol açmıştır.

Ardahan'ın Aşağı Zırmal **Köyünden** "Mahzuni" mahlaslı Molla Dursun Türk, *Moskof Zulmü ve Ardahan Kırgını Destanı*'nda

Bakü İslam Hayır Cemiyeti var.

Döndürdü yeniden vatana bizi.

diyerek cemiyetin hizmetlerini değerlendirmiştir.

Rus Subayları ve erleri kim-sesiz kalan Türk çocuklarını memleketlerine götürmekte idiler. Bakü İslam Cemiyeti Hayriyesi çocuk toplama işini muharebe hattından ta Bakü'ye kadar olan mıntıkada ele almıştır. Oltu'da da Rusların ellerinden alınan çocuklar sahiplerine verildiği gibi 134 mevcutlu bir yetim yurdu da açılmıştır.

1 Bu yazı künyeleri verilen şu iki yazının birleştirilmesi ile hazırlanmıştır:

Mecit HAŞİMOĞLU; Tarih Yolunda Erzurum Dergisi, Sayı: 2, Mart 1959, s. 13.22.
Mecit HAŞİMOĞLU, Tarih Yolunda Erzurum Dergisi, Sayı: 4, Aralık 1959, s. 20.

2 İsmail Nazaralioğlu'nun Oltu ve bölgedeki diğer faaliyetleri hakkında bakınız:

S. Esin DAYI; Azerbaycan'ın Elviye-i Selâse(Kars, Ardahan ve Batum)'deki Milli Mücadeleye Destekleri, Atatürk Dergisi, Cilt.3, S.2, 2002, s.5-19.

**İki Devlet Tek Millet
fikrine adanmış bir hayat:**

AZERBAYCANLI AYDIN ZEYNELABİDİN TAGİYEV

Öğr. Gör. Nurullah NEHİR

1918 yılında İsmail Enver Paşa'nın kardeşi Nuri (Killigil) Paşa'nın Bakü'yü Ermeni işgalinden kurtarması Türkiye-Azerbaycan ilişkileri açısından mühim bir olaydır. İlerleyen zaman içerisinde Azerbaycan'ın Rus işgaline girmesi ve bağımsızlığını kaybetmesiyle başlayan yaklaşık 70 yıllık bir sükût dönemi, iki tarafın kalbindeki karşılıklı muhabbeti yok edememiştir. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte 1991 yılında istiklaline tekrar kavuşan Azerbaycan, önündeki engelleri kaldırmış ve Türkiye ile ilişkilerini üst düzeye taşımıştır. En son 2021 yılının başında yaşanan Azerbaycan-Ermenistan savaşında Karabağ'ın Ermeni işgalinden kurtarılması için Azerbaycan'a açık desteğini sunan Türkiye, tarihi misyonuna uygun bir siyasetle Azer-

baycan'ın toprak bütünlüğüne kavuşmasına yardımcı olmuş, ve Karabağ'ın "azad"lığına vesile olmuştur.

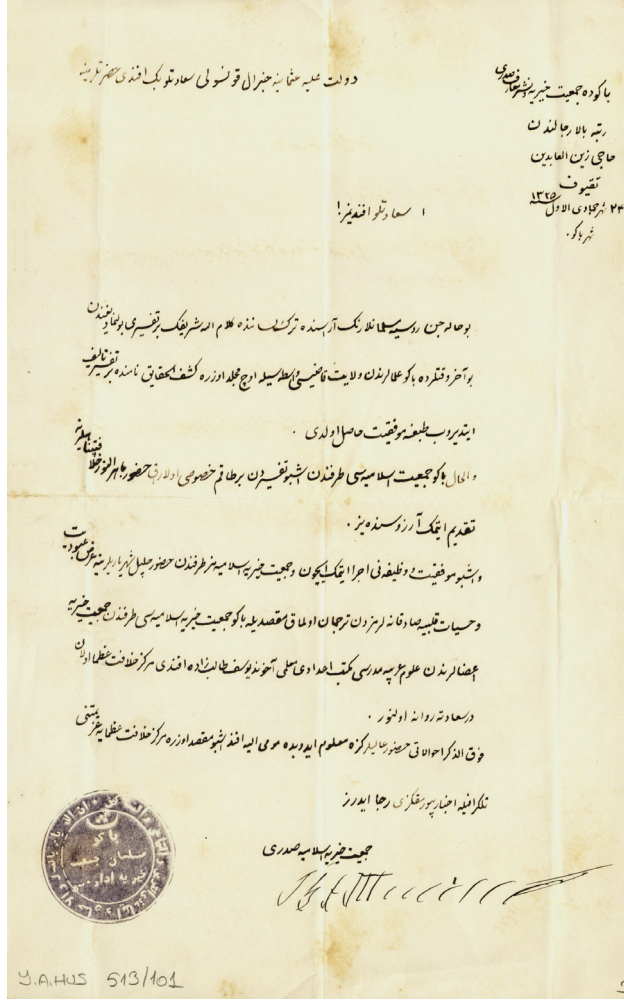
Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin tarihi gelişimi Türk kamuoyunda yukarıda anlatıldığı şekliyle bilinmektedir. Oysa ki tarihi süreç içerisinde Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı maddi ve manevi yardımlar tek taraflı olmamıştır. Azerbaycan'ın Rus işgalinde olması ve bağımsız bir devlet olamaması, Azerbaycan Türklerinin Türkiye'ye zor günlerinde yardım etmesinin önüne geçememiştir.

Azerbaycan Türkleri'nin sırasıyla Osmanlı Devleti'ne ve Türkiye Cumhuriyeti'ne yaptığı yardımların odağında Zeynelabidin Tagiyev ismi ön plana çıkmaktadır. 1823 yılında

Bakü'de doğan Zeynelabidin Tagiyev, 1870'li yıllardan itibaren yabancı sermayedarların da ilgi gösterdiği Bakü petrollerini çıkarmak için bazı girişimlerde bulunmuştur. Kiraladığı bir arazide yaptığı çalışma sonucu petrol çıkan Zeynelabidin Tagiyev bu sayede hızlı bir şekilde zenginleşmiştir. Zeynelabidin Tagiyev kazancını şahsi bir servete dönüştürmek yerine eğitim ve basın-yayın olmak üzere önemli hayır işlerine harcamıştır. 1901 yılında kız çocukları için Bakü'de Aleksandrovski kız mektebini açan Tagiyev 1905 yılında da Bakü Cemiyet-i Hayriye'yi kurmuştur. 1912-13 yıllarında Balkan savaşlarının başlaması üzerine Tagiyev önderliğindeki Bakü Cemiyet-i Hayriye Osmanlı Devletine önemli maddi yardımlarda bulunmuştur. Ce-

miyet, Edirne'de bir yetimhanenin kurulması için para göndermiştir. Bu yardımlar Osmanlı Devlet erkânında ciddi bir memnuniyet yaratmıştır. Öyle ki 1914 yılının Mart ayında Zeynelabidin Tagiyev ve eşi Suna Hanım İkinci dereceden şefkat maddesiyle taltif edilmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı esnasında da yardımlarına devam eden Zeynelabidin Tagiyev önderliğindeki Bakü Cemiyet-i Hayriye, Rus işgaline uğrayan Erzurum'a "Kardaş Kömeği" adıyla yardım etmiştir.

Ömrünü ve servetini maarif davası uğruna harcayan Zeynelabidin Tagiyev'in ilerlemedeki rol modeli Osmanlı Devleti olmuştur. Zeynelabidin Tagiyev, yaptığı tüm iş ve eylemlerde Osmanlı Devletini nirengi noktası olarak almıştır. Gönülden bağ kurduğu Osmanlı Devleti'ne filili bağlılık kurmak için çeşitli yollar arayan Zeynelabidin Tagiyev, 1907 yılında kendisinin kurduğu "Taze Hayat" Gazetesi yazarı Talib Zühtü Ahund Yusuf'u İstanbul'a göndermiştir. Talib Zühtü Ahund Yusuf Bey, Kafkasya Müslümanlarının istifadesi için yayımlanan üç ciltlik "Keşfü'l-Hakayık" isimli tefsir kitabını padişaha sunulmak üzere sadarete takdim etmiş ve Zeynelabidin Tagiyev önderliğindeki Bakü Cemiyet-i Hayriye'nin Azerbaycan'daki yol haritası hakkında önemli bilgiler vermiştir. Talib Zühtü Ahund

Balkan harbları, donanma ve yetimhane masrafları için on bin ruble bağışta bulunan Zeynelabidin Tagiyev ve Eşi Suna Hanım'a İkinci Rütbeden Şefkat maddesi verilmesi hakkında irade.

17 Mart 1914

Yusuf Bey, sadarete sunduğu istida ile Azerbaycan'da yapılması düşünülen işleri madde madde yazmıştır. İlk olarak Rusya'da Osmanlı padişahı aleyhine yapılan olumsuz neşriyatın etkisini azaltmak için "Taze Hayat" isimli bir gazete kurulduğunu ve bu gazete vasıtasıyla karşı propagandanın yapıldığını anlatan Talib Zühtü Ahund Yusuf Bey Azerbaycan'da yapılması hedeflenen diğer hedefleri de şöyle sıralamıştır:

- Kafkasya Türkleri'nin yazışmalarında kullanılan Farsî lisan yerine ana dili-miz olan Türkçe'nin kulla-

nılması ve yaygınlaştırılması,

- Okullarda okutulan ders kitaplarının Osmanlı Türkçesi ile yazılması,

- Osmanlı Devleti mekteplerinde uygulanan programın Azerbaycan mekteplerinde de uygulanması,

- Merkezleri Bulgaristan'ın Varna ve İran'ın Urmiye şehrinde olan Amerikan- Ermeni Protestan komitesinin Osmanlı padişahı aleyhine Türkçe, Farsça ve Kürtçe dillerinde yayımlanan risalelerinin karşılığı olarak Osmanlı Devleti lehine risaleler yayımlamak,

- Osmanlı Devleti'nden ve Mısır'dan firar edenlerin ve başka bir yerde tutunamayanların Kafkasya'ya geçmelerini engellemek,

Azerbaycan mekteplerinin yönetici, muallim ve muallimelerinin İstanbul'dan tedarik etmek.

Talib Zühtü Ahund Yusuf Bey'in saydığı maddeler işte, dilde ve fikirde Osmanlı Devleti'yle bir olmak amacını taşıyan Zeynelabidin Tagiyev Bey'in fikir dünyasını yansıtmıştır.

Kurtuluş Savaşı döneminde de Anadolu'ya yardımlarını esirgemeyen Zeynelabidin Tagiyev Bey 1 Eylül 1924 tarihinde vefat etmiştir.

Ruhu aziz mekanı cennet olsun.

BAKÜ MÜSLÜMAN CEMİYET-İ HAYRİYESİ VE İŞGAL ALTINDAKİ TÜRK ŞEHİRLERİNE YARDIM FAALİYETLERİ

Abdurrahman ZEYNAL*

Azerbaycan, tarih ve gönül bağımızın olduğu, aynı kökten gelen soydaşlarımızın yaşadığı kardeş topraklarımızdır. Azerbaycan coğrafi, stratejik ve ticarî olarak önem taşıyan yollar üzerindedir. Zengin maden yataklarına ve doğal kaynaklara sahiptir. Tarih içerisinde birçok halklar tarafından hâkim olunmak istenen bir coğrafyada bulunur. Toprakları pek çok devletin çatışmasına sahne olmuştur. Azerbaycan tarihi Oğuzların, Selçukluların, Moğolların, Arapların, İranlıların, Çarlık Rusya'sının ve Osmanlıların ilgi alanı olmuştur. 1774 Küçük Kaynarca anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki varlığı zayıflamış, buna mukabil Rusya, yerli halkı da kışkırtarak yanına çekmiştir. Bilhassa Gürcü ve Ermeni desteğiyle edindiği üsler sayesinde

Osmanlı hakimiyetini kıran Rusya, Azerbaycan'ın ve diğer Türk-Müslüman halkların mücadelesine rağmen ilerleyip İran (Kaçar Hanedanı) ile komşu ve rakip olmuştur.

1826 - 1828 Savaşlarında Ruslar İran'ı yenmiş, 10 Şubat 1828 tarihinde Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır.

Ruslar, bu antlaşma ile Azerbaycan'ın Revan (İrevan/Erivan), Nahcivan ve Karabağ Hanlıkları'na; İran ve Osmanlı Devleti'nden gelen Ermenileri yerleştirmeye çalışmış, böylece kendi hakimiyetini pekiştirmek için Hıristiyanlardan meydana gelen bir nüfus yapısı oluşturmak istemiştir.

Rusya, siyasî ve askerî anlamda hakimiyet kurmayı başararsa da Anadolu Türklüğü

ile kültürel bağları koparamamış, Türk kardeşlerimiz daima Anadolu ile gönül bağlarını canlı tutmağa çalışmış hatta her fırsatta yardıma bile koşmuşlardır.

1905 yılında meydana gelen Rus İhtilali sırasında uzun süren mali ve askerî gerekliliklerin ihmâl edilmesi ve Rus-Japon savaşının sonucunda elde edilen başarısızlık nedeniyle ülke içinde birçok köylü, asker ve işçi ayaklanmış, ayaklanma yaklaşık bir ayda bastırılmıştır. Rusya'da çıkan ayaklanmalara İttihat ve Terakki Cemiyeti de kayıtsız kalmamış. Şurâ-yı Ümmet gazetesinde, "Okuyun İbret Alın" başlıklı bir makale çıkmıştır. Rusların Azerbaycan halkına yaptığı zulümler anlatılarak kınanmıştır. Bu ayaklanmaları bas-

tırmak için Ruslar, Ermenileri Azerbaycan Türkleri üzerine salmış, Bakü'de 1905 tarihinde Türklerle Ermeniler arasında kanlı çarpışmalar olmuştur. Daha sonra bu çarpışmalar Erivan, Nahcivan, Gence, Şuşa ve Tiflis'e de yayılmış, bu ayaklanmalar sonucunda bölgede "ulusal benlik" daha bir önem kazanmış ve gelişmiştir.

Özellikle 1905 İhtilalinden itibaren Osmanlı Devleti ile münasebetler giderek yoğunlaşmış, Azerbaycan Türkleri, 1905'te kurulan "Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi" vasıtasıyla Osmanlı hükümetiyle irtibata geçmişlerdir. Balkan Savaşı yıllarında özellikle Azerbaycan Türkleri, Osmanlı Devleti'ne yardım etmişlerdir.

Yardımların organize olmasında 1911'de kurulan Müsavat Partisi'nin ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin önemli rolü olmuştur. Cemiyetin merkez binasında toplanan Azerbaycanlı zenginler Türkiye'ye kendi imkânları dâhilinde maddî yardımda bulunmuşlardır. Bakü'nün önde gelenlerinden Hacı Zeynel Abidin Tagiyev, yarım milyonla yardımı başlatmış, diğer zenginler de 100 binden eksik olmamak şartıyla, herkes kendi imkânı ölçüsünde yardım yarışına katılmışlardır.

Cemiyetin toplantısında şöyle bir karar da alınmıştır: *"Türkler bu harpten kurtuluncaya kadar, kızlar ve gençler evlenmeyecekler, hiçbir Türk sinema ve tiyatroya gitmeyecek, erkeklerden de hiç kimse tras olmayacaktır."*

Bilahare Azerbaycan Türkleri, Bakü'deki Türkiye konsolosluğunun önüne çadır kurarak Hilal-i Ahmer vasıta-

sıyla Türkiye'ye yardım ettiler. Azerbaycan Türkleri savaşa katılmak için gönüllü de oldular. Aralarında "Kafkas Gönüllü Kitası" oluşturdular.

Azerbaycan'da yardım toplanırken göz yaşartan sahneler yaşanıyordu. Bir gün Türkiye'nin Bakü Konsolosu Ali Kemal Bey'in yanına kör ve yaşlı biri gelerek, şöyle dedi: *"Ben yedi nüfuslu bir ailenin reisiyim, bu ihtiyar halimle bir iş tutamadığım için, köşe başlarında el açıyorum, haftada kazancımın en verimli zamanı cuma günü cami kapısında geçen günlerdir. Türk kardeşlerimin başından bu afet geçinceye kadar iane olarak her cuma günü topladığım paraları size getirip teslim edeceğim. Kudretim buna yetiyor"* demek suretiyle Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine duyduğu dostluğu gösteriyordu.

Cemiyet, yalnızca Azerbaycan'da toplanan yardımları değil, Türkistan ve Kafkasya'nın muhtelif yerlerinden toplanan yardımları da İstanbul'daki Hilal-i Ahmer'e gönderdi. Balkan Savaşı sona erdikten sonra da cemiyetin Türkiye'ye yardımları devam etti. Savaşta yetim kalan çocuklar için Edirne'de kurulan Dar'ül Eytam Cemiyeti'ne Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi idarecilerinden Hacı Zeynel Abidin Tagiyev ve Ağa Musa Nagiyev 5'er bin ruble yardımda bulundular.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte sıkıntılarda arttı. Çünkü savaş ekonomik, askerî, sosyal pek çok problemi beraberinde getirmişti. Hiç şüphesiz savaşın olduğu bölgelerde, sınır bölgelerinde ve işgal edilen topraklarda yaşananların acısı tarifsizdi. 1914 yılının son

aylarında başlayan ve 5 Ocak 1915 yılında sona eren Sarıkamış Harekâtıyla bölgede bir tarafta göç, bir tarafta zor kış şartları Müslüman Türk'ün şehirlisini, köylüsünü perişan etmişti. Türk Ordusu'nun ciddi kayıplar vermesi Ruslara Erzurum yolunu açmıştı. Nitekim 16 Şubat 1916'da Ruslar, Erzurum'u işgal ettiler, yetmedi batıya doğru ilerlemelerine devam ettiler. İşgalle başlayan sıkıntılar da gittikçe artmış, hastalıklar kol gezmiş, açlık ve yokluk durumu daha da kötüleştirilmişti.

Bu acılar yaşanırken işgal altındaki şehir ve kasabaların imdadına Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi yetişmişti. Kars, Iğdır, Ardahan, Kağızman ve Batum'da binlerce felaketzedenin yardımına yardım götürmek hiçte kolay değildi. Rus makamları zorluk çıkarmakta, izin vermemekteydi. Rus hükümeti politik olarak işgal altındaki Müslüman halka yardım edilmesine karşı çıkıyordu. Rusya'daki "Şehirler İttifakı" nezdinde işgal altındaki bölgelere yardım yapılması istenmekle beraber bu istek sadece Ermeniler lehine kullanılıyordu. Müslümanlara zorluk çıkarılıyordu. Bu nedenle Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin Tiflis temsilcisi Dr. Hüsrev Paşa Bey Sultanov'un "Şehirler İttifakı" Başkanıyla yaptığı görüşmeler sonucunda işgal altındaki bölgelerde Ermenilere yapılan yardımların benzerinin Müslümanlara da yapılması gerektiği konusunda zorda olsa izin alınmış, böylece yardımın önü açılmıştı. (Betül Aslan, 2004)

Cemiyet bu tarihten sonra Haziran 1916 da General Ma-

yor Han Talişinski ve İlyasov'u Erzurum'a göndermiş, gereken çalışmalar yapılmış, 16 bin harpzedenin bulunduğu tespit edilerek listeleri çıkarılmıştır. Bu tarihlerde köylerde toprağı işleyecek öküz, tarlada çalışacak insan gücü kalmamış, ilk etapta bölgeye çok zor şartlar altında Hınıs'tan Tortum'a kadar bölgeye getirilen unlar dağıtılmış, az da olsa insanların aç kalmasının önüne geçilmiştir.

Erzurum'da tifo, tifüs ve diğer bulaşıcı hastalıklar kol gezmekteydi. Hastahane ve doktor yoktu. Cemiyet bu duruma çare aramakta fakat tüm girişimlerine karşılık çözüm bulamamaktaydı. Cemiyet temsilcileri Tiflis'te Kızıl Haç Temsilcileriyle görüşmelerine karşılık olumlu hiçbir adım atılmamıştı. Yani Erzurum ve çevresi hastalıklara teslim edilmişti.

Cemiyet temsilcileri savaş nedeniyle yetim kalmış kız, erkek çocukları toplamak suretiyle onlara koruma şemsiyesi olmağa çalışıyordu. Bu yolla birçok çocuk Rus askerlerinin ellerinden alınarak Bakü ve Tiflis'teki sığınma merkezlerine götürülerek yetimhanelere yerleştirilmişti.

Bu çalışmalar yapılırken Cemiyet Erzurum'da şubesini açarak başına Genceli Seyidov'u getirmişti. Seyidov ve arkadaşları Erzurum'a çok ciddi çalışmalara imza atmışlardır.

Ebulhindi köyünden Cafer Bey, Seyidov'un Erzurum'a gelişi ve Cemiyet-i Hayriye'nin çalışmalarıyla ilgili bilgi verirken "Kafkas(Azerbaycan) Türkleri, Türklük, Müslümanlık uğrunda 1915'de Kars ile Batum illerinde, Oltu, Şenka-

ya, Olur ve Artvin'de yaptıkları gibi 1916 yılında işgale uğrayan Erzurum ve Trabzon vilayetlerimizde esarete kalan Türklerle bir çok muavenetle, iane ve himayede bulunmuşlardır. Rus istilasındaki her kaza ve vilayette, Türklük için hayatını feda eden birer, beşer Türkler, Türk Müslümanları(Azerbaycanlılar) geldiler. Ve bunlar meyanında Kafkas (Bakü İslam) Cemiyet-i Hayriyesi Mümessili bulunan ve Kafkas Türklerinin verdikleri iane, gazyağları unları ve hatta zürrea'a çift kotanları(pulluk) tevzisine memur edilen, yirmi iki yaşında genç ve dilber simalı Genceli aydınlardan Seyidov Erzurum'da büyük hizmetlerde bulunmuştur" diye eklemektedir. (Betül Aslan, 2010)

İşte bu dönemde zor şartlar altında getirilen 62 bin telis un, arpa, mercimek, buğday, mısır gibi yiyecek, 13252 telis ve sandıklar içinde kadın, erkek ve çocuk elbisesi ile ayakabılar dağıtılarak Erzurum halkının derin nefes almaları sağlanmıştı. Bu yardım malzemelerinin içinde Bakü'de basılmış kitap ve dergiler bile vardı.

Seyidov ve arkadaşları halkı aydınlatmaya, uyarmaya, birlik ve beraberlik içinde olmaları gerektiğine inandırmaya çalıştılar. Rusların ve Ermenilerin engellemelerine karşı bu işi de başarabilmekteydiler. Rus işgali sırasında Erzurum'da bulunan Refik Savaşçı hatıralarında, Azerbaycanlı Türklerin gayretlerini şöyle ifade etmektedir. "Hepsi münevver kişiler olan Azeri gençleri taassup ve hurafelerden uyuşmuş, enerjisi- ni kaybetmiş, halkı uyarmaya çalışıyorlardı. Çare çekilmek

değil, çalışmak çabalamak lazımdır diyorlardı."

Kantarcızade Hacı Mustafa ise hatıralarında, Seyidov'un Erzurum'da iken yaptığı faaliyetleri, yardımları sayarken, sivil halkın Ermenilerden kurtarılması gibi pek çok yararlı işler yaptığını anlatmaktadır: "Seyidov, genç, çalışkan, cesur bir Türk evladydı idi. Bir Türkün burnunun kanamamasına çalışırdı. Hatta çarşılarda gezerken bir Ermeni bir Türk'e ufak bir harekette bulunduğu vakit bu Ermeniye karşı koyar, bağırır ve söylerdi ki, "şarktaki Büyük Türkistan, Kafkasya, Azerbaycan buradaki Türk kardaşlarına sahiptir."

Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi bir yandan işgal altında ki Anadolu topraklarında faaliyetlerini sürdürürken diğer yandan da Sarıkamış Harekâtı'nda Ruslara esir düşerek Bakü'deki Nargin adasında bulunan esir kampına getirilen asker ve sivil Türk kardaşlarına sahip çıkmıştır. Kesin rakamlar bilinmemekle birlikte 60 bin Türk askeri Ruslar tarafından esir edilmişti. Ruslara karşı cephe alan sivil halktan insanlar toplanarak esir kamplarına götürülmüştü. Bu kamplarda durum oldukça kötüydü. Cemiyet bu kamplardaki acılara bigâne kalmadı. Gereken her yolu deneyerek çalışmalar yürüttü. "Kardaş Kömeği / Kardeş Yardımı" adında yardımlar toplandı. Özellikle Kafkas Cephesi'nde zor durumda kalan askerlerimize yardım götürebilmek için Rus yetkililerle görüştü. Bu sırada yaklaşmakta olan 1915 yılı Nevruz Bayramı'nın daha önceden olduğu gibi bir bayram havasında değil de bir matem havasında kutlanması kararı

alındı. Bu kararın alınmasında Cemiyet'in büyük hizmetleri oldu. Cemiyet ayrıca Nevruz Bayramı'nı Türkiye Türklüğü için bir fırsata da döndürdü. Nevruz'da Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nde büyük bir davet tertip etmeye ve burada Türkiye için yardım toplamaya karar verildi. Bu münasebetle Azerbaycanlı önde gelen gazete sahipleri "Kardaş Kömeği" adında bir yayın çıkararak, gelirinin de Türkiye'ye yardım olarak gönderilmesini kararlaştırdılar. "Kardaş Kömeği" adı bundan sonra Azerbaycan Türkleri'nin yardımlarının genel adı oldu.

Sarıkamış Harekâtı'nın olumsuz sonuçlanması cep-helerde esir edilen Türk askerlerinin Bakü, Orta Asya'ya ve Sibirya'ya gönderilmeleri Azerbaycan Türklerini ve bölgedeki diğer Orta Asya Türk halklarını harekete geçirmiş, zaman içinde ellerinden gelen yardımları yapmak için olağan üstü gayret sarf etmişlerdi. Yusuf Akçura'nın belirttiğine göre Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Harp Tarihi Encümenliği için hazırladığı Rusya'daki Türk Esirlerin durumuyla ilgili raporda Türk esirlerinin sayısı 20-30 bin, diğer Kafkas Cep-helerinden getirilen asker ve sivil esirlerle birlikte toplam 60 bini bulmaktadır.

Esirlerin durumunun ağırlaşması üzerine Bakü halkı Cemiyet-i Hayriye ve onun desteklediği yan kuruluşlar eliyle yardım işlerini hızlandırmıştı. Ruslar vagonlarla askerleri taşınmaktaydı. Yollarda açlıktan, pislikten ve hastalıktan askerler vefat ediyor, bunlar istasyonlarda atılarak trenle yola devam ediliyordu. Şehit olan bu as-

kerlerin defnedilmesi yine Azerbaycanlı kardeşlerimize kalmıştı.

Esirlerin bir kısmı Bakü'ye getiriliyor, bir bölümü Nargin (Yılanlı Ada) veya esirlerin taktığı adla Cehennem adasına götürülüyordu. Barakalar perişan, yiyecek, giyecek normalin çok altında su bulmak zor idi. Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi bu esirlere yiyecek, giyecek gibi yardımlarda bulunurken Hacı Zeynel Abidin Tagiyev kendi imkanlarıyla Bakü'de bulunan şartları biraz daha iyi olan hapisanedeki esirlerin tüm yiyecek, içecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılıyordu. Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi tarafından kurulan "Muhtaçlara Kömek Cemiyeti" eliyle yardımları organize ediyordu.

Gerek trenlerde yolculuk halinde gerek Nargin adasında günde 30-40 asker ölüyor bunların defnedilmesini Cemiyet mensupları gerçekleştiriyordu. Bu iş için cemiyet tarafından İsmail Bey Sefer Aliyev görevlendirilmişti.

Cemiyet bir taraftan da Ruslara para vererek veya gizlice esirleri kaçırmaları sağlıyordu. Bu işte öncelik subaylara ayrılmıştı. Bu işler 15 Ekim 1920 yılına kadar devam etti. Bu tarihte Nuri Paşa komutasında Bakü'ye giren Türk Ordusu tüm esirleri kurtarmış oldu. (Bingür Sönmez, 2010)

Cemiyetin Oltu ve Çevresindeki Faaliyetleri:

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonucu milli hudutlar dışında kalan Oltu ve çevresi 21 Aralık 1914 Sarıkamış Harekâtı öncesi kurtararak

yeniden vatana katıldı. Fakat Sarıkamış Harekâtı'nın olumsuz sonuçlanmasının ardından Ruslar bölgeyi tekrar işgal ettiler. Bu tarihten sonra başlayan Rus, Ermeni ve Gürcü şiddet olaylarına karşılık Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi görevlileri imdada yetişmişti. Cemiyetin başkanlığını Genceli Türk İsmail Nazaraliyev yapmaktaydı. İsmail Bey teşkilatlanmayı yaptıktan sonra çevrede bulunan Türklerle karşı yapılan kötülükleri önlemeye çalıştı. Rus komutanın Kışa'da halka karşı yaptığı kötülüklerle karşı çıkarak Tiflis'e şikâyetetti. Olur ve çevresindeki Ermeni tedhiş hareketlerinin önüne geçebilmek için halkın silahlandırılmasını sağlamaya çalıştı. Oltu yerel yetkililer ve cemiyet mensupları 17 Ekim devrimi sonrasında Rus askerlerinin geri çekilirken yanlarında tuttukları Türk çocuklarını alarak Rusya'ya götürmelerini engellediler. Yetimhane açarak bu çocukları buralara yerleştirdiler. Yine Kars Şura Hükümeti varken Oltu Şura Şubesi buraya bağlıydı. Kars Hükümeti'ni İngilizler dağıttınca "Oltu Şura Hükümetinin" kurulmasına yardım ettiler. Bu çalışmalar Türk Ordusu'nun yeniden bölgeye gelmesi, Oltu ve çevresinin kurtulması ile sonuçlandı. (Erdal Aydoğan, 2005; Mecit Haşimoğlu,1959).

Seyidov ve Erzurum

Muhacir olarak gidemeyenler, geride kalanlar, 1916-1918 arasında Erzurum'da çok acı çektiler. Bu acıların hafifletilmesinde Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin görevlisi Genceli Türk Seyidov önemli görevler üstlendi. Seyidov bir taraftan Azerbaycan'dan ge-

len yardımların dağıtılmasını sağlarken diğer taraftan Ermeni çetelerinin Müslüman Türklere karşı uyguladıkları kötülükleri önlemeye çalışıyordu. Ermeniler Seyidov'a kötülük yapmak istedikçe o yiğitçe karşı duruyor Azerbeycan'da ve Türkistan'da yüz milyon Müslüman Türkün bunun intikamını alacağını haykırıyordu.

17 Ekim devrimi sonrası Rus askerleri geri dönerken silah ve cephanelerini Ermenilere teslim etmiş Türkler yalnızlığa, ölüme terk edilmişlerdi. İşte bu devrede Seyidov ve şehrin ileri gelenleri toplantılar yapıyor halkı Ermeni katliamından korumaya çalışıyorlardı. Bu amaçla Seyidov, Erzurumun ileri gelen ve nüfuzlu kişilerinden Belediye Reisi Hakkı Paşa, Hoca Ahmet Efendi, komiser Küçük Ali Efendi, Hafız Davut Bey ve diğer birkaç kişiden oluşan on kişilik bir heyetle Erzurum'da bulunan Rus Müstahkem Mevki Komutanına müracaat etmişlerdi. Heyet, Rus komutandan, Ermenilere silah verilmemesini, bu mümkün değilse, kendilerini korumak için Türklere silah verilmesini ve Ermeni taşkınlıklarının bir an önce önünün alınmasını istemişlerdi. Bütün bunlara karşılık Rus tebaası olmayanlara silah verilmeyeceğini söylemiş, Ermenilerin yaptıkları mezalime de hiçbir önlem almamışlardı. (Betül Aslan,2004)

Cemiyeti Hayriye temsilcileri Rus vatandaşı oldukları için onlar 50 kadar silah almış, şehirde yapılan gizli çalışma sonucu 600 kadar silah bulunduğu tesbit edilmişti. Seyidov ve şehrin ileri gelenleri Rusların ve Ermenilerin

kontrolündeki cephanelikleri ele geçirme planı yapmalarına karşılık durum Ermeniler tarafından duyulmuş ve baskın engellenmişti.

Türk Ordusu şehre yaklaşırken Rus komutan içlerinde Seyidov'un da bulunduğu bir heyeti komutanlığa çağırılmış, Türklere silah vereceğini söylemiş, bunun için silah tutabilecek erkeklerin İstanbulkapı önündeki alanda toplanmalarını istemişti. Seyidov ve Belediye heyeti komutanlıktan ayrıldıktan sonra bu isteği değerlendirmişler, bunun tehlikeli olacağına kanaat getirmişlerdi. Çünkü bölge korumasız ve savunmasızdı. Ermeni çeteleri toplanan ahaliyi rahatlıkla katledebileceklerdi. Antranik tüm planını bunun üzerine kurmuştu. Bu nedenle heyet bu isteği kabul etmeyerek muhtemel bir katliamdan korumuşlardı.

Antranik bu amacına ulaşmayınca tekrar Belediye Reisi Hakkı Paşa, Başkatip Ahmet, belediye azalarından Hacı Kazım, Hoca Ahmet, Tefik ile Hafız Davut ve içlerinde Seyidov ve yardımcısı Abdulmabud'u görüşmek üzere yanına çağırdı. Antranik gelen heyetten istediklerini alamayınca heyeti Rus Kilisesinin karşısındaki binaya götürerek hapsetti. Artık şehirde katliamlara başlanabilirdi. Evlerinden, işyerlerinden toplanan binlerce Erzurumlu birkaç gün içinde Türk Ordusu şehre girmeden istasyon barakalarında, Yanıkdere'de, Hacı Ahmet Ağa Hanında, Ezirmikli Osman Ağa Konağında, Mürsel Paşa Konağında ve şehrin diğer bölgelerinde şehit edildiler. Belediye heyetinde bulunanlar ve Seyidov şehit edilenler ara-

sındaydı. Seyidov hapsedildiği evden kaçmış, lakin Çamurlu sokakta yakalanarak şehit edilmişti.

Sonuç olarak Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Balkan Savaşları döneminde Osmanlı Devleti kurumlarına yaptığı yardımlar ile; işgal yıllarında Erzurum, Oltu, Ardahan, Kars, Iğdır, Hınıs, gibi yerlerde kararlılıkla yürüttüğü çalışmalar ile; Nargin Adası'ndaki Türk esirler için gösterdiği fedakârlıklar ile ve tabii ki Seyidov'un ve arkadaşlarının Erzurum'da şehit edilmeleri ile tarihteki yerini almıştır.

Bu nedenle Erzurum kamuoyuna teklifimiz Çamurlu sokakta Azerbaycan-Türkiye kardeşliğinin bir nişanesi olarak "**Seyidov Anıtı'nın**" yapılarak gelecek kuşaklara bırakılmasıdır.

KAYNAKÇA

Betül ASLAN, **Erzurum'da Ermeni Olayları 1918-1920**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum,2004.

Betül ASLAN; **I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine KARDAS Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Mecit HAŞİMOĞLU, "Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi ve Oltu Milli İslam Komitesi", **Tarih Yolunda Erzurum**, İstanbul. 1959. Sayı 1-4.

Bingür Sönmez, Bakü Halkının 1915-1917 Sarıkamış Esirlerine Kardeş Kömeği (Yardımları), Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Sayı:6, 2010, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kdeniz/issue/16869/175600>.

Erdal Aydoğan, **Oltu Şura Hükümetinin Ermeni Mücadelesi Yasın Haşimoğlu'nun Hatıraları**, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara 2005.

Mehmet Nusret Som, **Tarihçe-i Erzurum**, Haz: Ahmet Fidan, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 2005.

Erzurumlu Tellibeyzade Hacı Faruk Efendi; **Erzurum'un Kara Günleri**, Yayına Hazırlayan: Yunus Zeyrek, Dergâh Yayınları Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 2014.

ERZURUM'A KARDAŞ KÖMEĞİ MÜZESİ

Alparslan KOTAN

16 Şubat günü Erzurum tarihi için asla unutulmaması gereken kara bir günün yıldönümüdür. 105 sene önce 16 Şubat 1916 günü Rus ordusu Erzurum'u işgal etmişti. 2 sene 25 gün süren işgal günleri Erzurum için çok büyük acıları beraberinde getirmiştir. Rusya'da meydana gelen 1917 devriminin sonrasında Türk topraklarından çekilen Rus kuvvetlerinin yerini hızla Ermeni birlikleri doldurmuştu. Moskova, Londra ve Paris üçgeninde yaptıkları görüşmeler neticesinde başkenti Erzurum olan Trabzon'dan İskenderun'a kadar bağımsız bir Ermenistan Devleti rüyasıyla harekete geçen Ermeniler özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde eşi benzeri görülmemiş bir katliam politikası uygulamışlardır.

Gerek Rus işgali döneminde gerekse Rusların Erzurum'dan çekilmesinden sonraki kısa süreli Ermeni idaresi döneminde yaşanan çok sıkıntılı günlerde Azerbaycan Türkleri Erzurum halkına yardım etmek için adeta seferber olmuşlardır. Hacı Zeynelabidin Tagiyev başkanlığında 1905 yılında Bakü'de kurulan Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin Erzurum ve bölgesindeki harpzedelere yardım yapma girişimleri Ruslar tarafından özellikle engellenmek istenmiş, bu hususta Cemiyetin Tiflis Baş Temsilcisi Dr. Hüsrev Paşa Bey Sultanov'un üstün gayretleri sonucu Cemiyet yardım konusundaki izin alabilmiştir.

Rus yönetiminden gerekli izinleri alan Cemiyet işgalden 4

ay sonra haziran ayında temsilcilerini Erzurum'a göndermiş ve şehirde ön çalışma yaptırmıştır. Cemiyet adına Erzurum'a gelen General Mayor Han Talışinski ve İlyasov Erzurum halkının acil ihtiyaçlarını karşılamak için birtakım çalışmalarda bulunduktan sonra şehirden ayrılmışlardır. İlk heyetin verdiği bilgiler doğrultusunda Cemiyet temsilci olarak Genceli Seyidov'u Erzurum'a göndermiştir. Seyidov'la birlikte Salman Han, Abdulmabud ve Rıza Ahmet isimli diğer Cemiyet-i Hayriye üyeleri de Erzurum'a gelmiştir. Gerek ilk heyet gerekse daha sonra gelen heyet Erzurum'a çok büyük miktarda yiyecek, giyecek ve ihtiyaç malzemesi getirerek Erzurumlulara dağıtmışlardır.

➤ Seyidov Muamması

Tahminlerimize göre Seyidov'un Erzurum günleri yaklaşık 18 ay sürmüştür. Seyidov'un bu süre içerisinde Erzurum'da yaptığı işlerle ilgili bazı bilgileri döneme ait hatıralardan öğrenebiliyoruz. Kantarcızade Hacı Mustafa Efendi, Teşkilat-ı Mahsusa Müfreze Komutanı Ebülhindili Cafer Bey, Tellibeyzade Hacı Faruk Efendi, Refik Savaşçı, Ahmet Hürbaş, Mehmet Nusret Efendi hatıratlarında Cemiyet-i Hayriye'nin faaliyetlerinden ve Seyidov'dan bahsetmişlerdir. Hatıratlarda genel olarak çalışkan, kahraman, gözüpek, zeki, akıllı ve teşkilatçı bir kişilik olarak zikredilen Seyidov'un kimliğine ve kişiliğine

ilişkin detaylı bir bilgiye ise rastlayamıyoruz. Kantarcızade Hacı Mustafa Efendi hatıralarında Seyidov'u, Genceli Seyidov şeklinde zikretmiştir. Tellibeyzade Hacı Faruk Efendi ise hatıratında Seyidov'u Mir Cafer Seyidov şeklinde zikretmiştir. Cemiyetin Tiflis Baş Temsilcisi Dr. Hüsrev Paşa Bey Sultanov ise Kardeş Kömeği dergisinde yayımladığı "Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Harpzedelere Yardım Şubesinin Faaliyeti" başlıklı makalesinde bölgeye yardım için gönderilen Cemiyet-i Hayriye üyeleri arasında D. Seyidov isimli bir ismi zikretmiştir. Tahsin Akgün ise Tarih Yolunda Erzurum Dergisi'nin 11-12. Sayılarında yayımlanan "İki Reis'e İki İftira" başlıklı yazısında Seyidov'un asıl adının Seyyit olduğunu yazmıştır. Dr. Hüsrev Paşa Bey Sultanov'un zikrettiği D. Seyidov'la, Tellibeyzade Hacı Faruk Efendi'nin zikrettiği Mir Cafer Seyidov aynı kişiler midir? Muhtemelen öyledir. Buna dair herhangi bir net bilgiye sahip değiliz. Bu konuyu netleştirmek için gerek Türkiye'de gerekse Azerbaycanlı bilim insanları dostlarımız nezdinde yaptığımız çalışmalarda şu ana kadar kesin bir bilgiye ulaşılmış değiliz. Prof. Dr. Bingür Sönmez'in yayına hazırladığı Akif Aşırılı'nın "Nargin - Sarıkamış Kafkas Cephesi Esirlerinin Dramı" isimli eserde kaydettiği bir cümle bu muammanın çözümü için bir ipucu niteliğindedir: "Azerbaycan Merkezi Devlet Arşivi'nin 355. klasörü tamamen

Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin 1916-1917 yıllarında Türklere yaptıkları yardımları gösteren belgelerden oluşmaktadır." Zikredilen belgelerin Türkiyeli veya Azerbaycanlı bilim insanlarımız tarafından detaylı şekilde incelenmesi Seyidov muammasına belki de cevap verebilecektir.

Erzurum halkının canını, hakkını ve hukukunu korumak için canla başla mücadele eden ve yine Erzurum'da Ermeni baltaları altında can veren Seyidov'un ve arkadaşlarının mezarları bugün ne yazık ki belli değildir. Tek bildiğimiz yine hatırat yazarlarımızın tanıklıklarıyla Seyidov'un ve arkadaşlarının Gürcükapı'dan Kongre Caddesi'ne giden yol üzerindeki Çamurlu Sokak'ta katledilmiş olduklarıdır.

➤ Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin Erzurum'daki Diğer Üyeleri

Bu dönemde Erzurum'un ilçelerine gelen diğer Cemiyet-i Hayriye temsilcileri de çok önemli faaliyetlerde bulunarak Erzurumluların her türlü yardımlarına koşmuşlardır. Hasan-kale'de Abdullah Sultanov, Hınıs'ta İdris Akusov, İspir'de Ali ve Hasan Beyler ile Ruşen Bey Efendiyev, Oltu'da İsmail Nazaraliyev isimlerini özellikle zikrederek hatıralarını yaşatmamız gereken büyük kahramanlardır.

➤ Erzurum Kardeş Kömeği Müzesi

Yine yukarıda zikrettiğimiz hatıratlardan öğrendiğimiz bir diğer bilgi ise Seyidov başkanlığındaki Cemiyet-i Hayriye'nin Ulu Cami karşısında, Camii Kebir Mahallesi'nde Hacı Hayri Efendi'nin (veya Hacı Sabri Efendi'nin) evini merkez olarak kullandığıdır.

Bu ufak bilgi kıvrıntısı, Erzurum şehrinin Kardeş Kömeği'nin tarihi hatırasını yaşatmak için yapabileceği çok önemli ve vefakâr bir iş için bizlere ilham veriyor.

Erzurum Büyükşehir Belediyesi tarafından Erzurum Kalesi ve çevresinde yapılan tarihi çevre düzenleme çalışmaları kapsamında inşa edilen eski Erzurum evleri formundaki evlerden birisinin Kardeş Kömeği Müzesi olarak tesis edilmesi Erzurum şehrinin büyük bir vefa borcunu eda etmesine vesile olacaktır. Bu amaçla Erzurum sivil mimarisinin sembol eserlerinden birisi olan Zırnıklı Vehbi Bey'in evinin Erzurum Büyükşehir Belediyesi tarafından Kardeş Kömeği Müzesi olarak şehrimize kazandırılmasını teklif ediyoruz.

Azerbaycan Cumhuriyeti nezdinde Azerbaycan'daki arşivler, üniversiteler ve müzeler ile yapılacak ortak bir çalışma ile Türkiye - Azerbaycan kardeşliğine örnek teşkil edecek ve gelecek nesiller için çok önemli eserlerin temelini oluşturabilecek eşsiz bir çalışmanın Erzurum'da yapılmış olması Erzurum için çok büyük bir paye olacaktır.

Hazırlanacak müzeye ilişkin çalışmalara vakit geçirilmeden başlanması durumunda KARDAŞ KÖMEĞİ MÜZESİ'nin açılışı Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri Cumhurbaşkanları tarafından 12 Mart 2022 tarihinde Erzurum'da yapılabilir.

Erzurum'un acı ve kara günlerinde canları pahasına Erzurum halkının yanında durmuş, bu uğurda canlarını feda etmiş Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin kahraman evlatları bugün Erzurum'un aziz vatan toprağında yatmaktadırlar. Onların aziz ve büyük hatıralarını yaşatmak ve onları gelecek ne-

sillere tanıtmak ise Erzurum'u yürekte seven herkesin asli görevlerindedir. Unutulmamalıdır ki bu uğurda yapılacak her türlü kültürel çalışma Türkiye ve Azerbaycan kardeşliğinin daha da kökleşmesine, daha da gelişmesine imkân sağlayacaktır. Yine unutulmamalıdır ki Ankara'yı ve Bakü'yü birbirine bağlayan gönül köprülerinin temelinde Türkiye ve Azerbaycan halklarının tarihten süzülüp gelen ortak acıları, ortak kaygıları, ortak sevinçleri ve kardeşlikleri vardır.

Erzurum'da Çifte Minareli Medrese'nin kolonundaki oyma taş deseninin aynısını Bakü'de Şirvanşahlar Sarayı'nın taş duvarlarına işleyen ruh aynı ruh değil midir?

Büyük Türk Hacı Zeynel Abidin Tagiyev'in,

Aziz şehitlerimiz Genceli Seyidov'un ve arkadaşlarının,

Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin bütün kömekçilerinin ve

Bütün Karabağ şehitlerimizin aziz ruhlarına saygıyla...

KAYNAKLAR

Akif AŞIRLI: Nargin Sarkamış - Kafkas Cephesi Esirlerinin Dramı, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Bingür SÖNMEZ, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2013.

Erzurumlu Tellibeyzade Hacı Faruk Efendi: Erzurum'un Kara Günleri, Yayına Hazırlayan: Yunus Zeyrek, Dergâh Yayınları Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 2014.

Tahsin AKGÜN: "İki Reise İki İftira", Tarih Yolunda Erzurum, Sayı: 11-12, İstanbul, 1962.

Betül ASLAN: I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine KARDAŞ Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Ahmet HÜRBAŞ: "1918 Erzurum Katliamı, Neden ve Nasıl Oldu?", Ermeniler Hakkında Makaleler Derlemeler, XX. Yıl Armağanı, Cilt: II, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 535, Ankara, 1978.

Yavuz ASLAN: "Erzurum'da Ermeni Mezalimi Hakkında Kantarcıade Hacı Mustafa'nın Hatıraları", Atatürk Üniversitesi AİFTED, 1/6, Erzurum, 1993.

M. Fahrettin KIRZIOĞLU, "Kurtuluşunun Beşinci Haftasında Erzurum'u Anlatan Bir Mektup" Ermeniler Hakkında Makaleler Derlemeler, XX. Yıl Armağanı, Cilt: II, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 535, Ankara, 1978.

ERZURUM
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
2010

10 YAŞINDA
KUTLU OLSUN